

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Юлдашева Людмила Петрівна

УДК 821.161.2'4“19/20”(043/3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТА ПРАГМАТИЧНІ
ОСОБЛИВОСТІ ЗАГОЛОВКІВ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ
КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

10.02.01 – українська мова

Філологічні науки

Подано на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело

Л. П. Юлдашева

Науковий керівник:

Шитик Людмила Володимирівна,
доктор філологічних наук, доцент

Черкаси – 2018

АНОТАЦІЯ

Юлдашева Л. П. Структурно-семантичні та прагматичні особливості заголовків художніх творів кінця ХХ – початку ХХІ ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук; спеціальність 10.02.01 «Українська мова». – Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2018.

Дисертація є першим цілісним дослідженням заголовків українських художніх творів кінця ХХ – початку ХХІ ст. з огляду на їхню семантичну, структурну й прагматичну специфіку. У праці осмислено феномен заголовка як імені тексту; уточнено й уніфіковано поняттєво-термінологійний апарат із теми, з'ясовано сучасний стан розроблення теорії номінації. Окреслено основні чинники, які детермінують вибір способу номінації: арсенал мовних засобів, комунікативні настанови, умови комунікації, рівень інформованості комунікантів про означуване тощо. Проаналізовано особливості первинної, вторинної та повторної номінації. Виокремлено варіантну номінацію для найменування похідних об'єктів, що з'являються на підставі первинних об'єктів (назви фільмів, перекладних творів).

З'ясовано сутність поняття *заголовок* як вихідної номінації тексту, окреслено його змістове наповнення та міждисциплінарний характер. Заголовок витлумачений як номінативна одиниця, що є знаком та актуалізатором концепту твору, мінімальною формальною структурно-семантичною конструкцією з фіксованою домінантною позицією в тексті, центром авторської моделі дійсності та орієнтиром для вироблення стратегії сприйняття тексту. Схарактеризовано заголовок як диктемну одиницю, яка інтегрує чотири найважливіші функційно-знакові аспекти мови: номінацію, предикацію, тематизацію і стилізацію. З'ясовано, що заголовок може

побутувати автосемантично (дотекстово, як самостійне повідомлення) та синсемантично (на тлі тексту, як похідне від тексту). Окреслено розлогий функційний діапазон заголовка, виокремлено основні функції: номінативну, репрезентативну, графічно-видільну, інтегративну, концептуально-змістову, єднальну, оцінно-експресивну, імпресивну, рекламну й естетичну.

Установлено, що формування заголовкових моделей в українській літературі відбувалося в напрямку звуження текстової інформації й ускладнення номінативного значення предикативною інформацією, посилення атрактивності й образності.

Запропоновано лексико-семантичну та структурну характеристики репрезентантів заголовкового фонду. Виявлено кореляцію заголовків з основними змістовими характеристиками тексту. Диференційовано лексичні мікросистеми та ієрархізовано їхню структуру, окреслено тенденції номінації сучасних творів. Проаналізовано лексико-семантичне явище мовної гри, диференційовано прийоми мовної гри, ґрунтовані на семантичних асоціаціях, описано специфіку використання іншомовної лексики для створення ігрового ефекту.

Зауважено, що для досліджуваного хронологічного зрізу характерне проникнення в художню літературу стилістично зниженої лексики: розмовних одиниць, сленгізмів, жаргонізмів та пейоративів.

Описано структурні моделі, що їх реципієнти сприймають як специфічні для створення літературних заголовків. На підставі сучасної класифікації синтаксичних одиниць української мови виокремлено заголовки-словоформи, заголовки-словосполучення, заголовки-речення. Проаналізовано особливості заголовків художніх творів із погляду гендерної аспектизації, виокремлено відповідні гендерні преференції.

З'ясовано специфіку прагматизації заголовкових моделей та особливості реалізації комунікативних стратегій автора, схарактеризовано заголовок як текстовий і метатекстовий компонент. Окреслено типологію

інтертекстуальних елементів та зв'язків у заголовках, проаналізовано автоінтертекстуальність як особливий вид інтертекстуальності. Досліджено механізм використання відомих словесних формул у заголовку, за допомогою яких письменник конденсує художній потенціал тексту-джерела, нашаровуючи на нього нові елементи змісту відповідно до нових мистецьких задумів.

Визначено основні види мотивації заголовків залежно від статусу мотиватора та способу його відображення. З'ясовано типологію прецедентно мотивованих заголовків, обґрунтовано когнітивний статус їхніх мотиваторів та виокремлено різні за інформаційним критерієм прецедентні мотиватори номінації творів, визначено функційну природу їхньої прецедентної мотивації. Виокремлено основні типи трансформації прецедентних одиниць у заголовках: заміщення, розширення, усічення, контамінація та ін. Саме змінений компонент дає змогу акцентувати основну думку автора, а трансформаційні прийоми сприяють створенню динамічної моделі світу.

Для аналізу успішності кодування інформації в заголовках сучасних літературних творів проведено асоціативний експеримент, який засвідчив зацікавлення респондентів особливостями називання творів. На основі дібраного матеріалу створено електронний покажчик заголовкових номенів.

Отримані результати й узагальнення можуть бути використані в практиці аналізу художнього тексту, у навчальних посібниках та в підручниках для загальноосвітніх шкіл (зокрема філологічного профілю) та вишів. Зроблені на основі дослідження висновки поглиблюють поняття *заголовок*, *текст* та спрогнозують перспективи подальших наукових пошуків. Фактологічний складник і зроблені узагальнення матимуть застосування в лінгводидактиці й науково-пошуковій роботі студентів, аспірантів та докторантів

Ключові слова: заголовок, текст, номінація, семантика, структура, прагматика, мотивація.

ABSTRACT

Yuldasheva L. P. Structural-Semantic and Pragmatic Features of the Headings of the Works of the Late XX– Early XXI Centuries. Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology, specialty 10.02.01 «Ukrainian language» (035 – Philology). – Bogdan Khmel'nitsky Cherkasy National University. – Cherkasy, 2018.

The thesis is the first comprehensive study of the titles of Ukrainian works in the post-Soviet period in view of their semantic, structural and pragmatic specifics. The phenomenon of the title as the name of the text is understood; a definite and unified conceptual-terminological apparatus on the topic, the titles of works in contemporary Ukrainian literature are classified according to semantic, structural and pragmatic criteria, the main lexical-semantic fields in the headings are determined and their structure is hierarchically characterized, the main trends of the nomination of contemporary works are outlined; the specificity of the pragmatization of heading models is determined; the communicative strategies of the author are analyzed; the means for forming implicitness and explicitness in the headings are outlined; The motivational typology of the headings is described; intertextual connections between the names of contemporary and classical works are revealed; the features of the titles in modern works from the point of view of gender aspect are analyzed, the corresponding gender preferences are identified, the mechanism of their creation and perception is determined.

Scientific intelligence objectified interest in the formation and functioning of the titles of fiction. Traditionally, in the field of scientific interest, there are problems related to the linguistic status of the title, its semantics, construction and function orientation, the connection of the title and the text, etc. The titles in the scientific works of V. D. Bondaletov, I. R. Galperin, E. V. Janzhakova,

N. O. Kozhina (Fateyeva), S. D. Krzhizhanovsky, V. A. Kukharenko, L. O. Noszdryna, M. P. Kharchenko and others. At the same time, with the change in the vectorization of scientific research from linguocentrism to anthropocentrism, the horizons of studying this kind of onomastic vocabulary are expanded, therefore, this phenomenon requires a deeper understanding of the background of the latest achievements of linguistics. The titles of works of contemporary literature that reflect the actual transformations in language and society deserve close attention.

In the dissertation the modern state of development of the theory of nomination is determined. The main factors that determine the choice of the nomination method are the following: the arsenal of linguistic means, communicative guidelines, conditions of communication, the level of awareness of the communicants about the signified, etc. The main principles of the research of nominative mechanisms are characterized: the principle of anthropocentrism, the principle of axiologicality and the principle of mentality, the psychoanal principle, the principle of creativity. Peculiarities of the primary, secondary and re-nomination are analyzed. A variant nomination for designating objects appearing on the basis of primary objects (names of films, names of translated works) is singled out.

The essence of the concept of the title as the initial nomination of the text is clarified, its content and interdisciplinary character are outlined. The title is interpreted as a nominative unit that is a sign and an actualization of the concept of a work, a minimal formal structural-semantic structure with a fixed dominant position in the text, the center of the author's model of reality, and a reference point for developing a strategy for perceiving the text.

Qualified headline as a dictome unit that integrates the four most important functional and sign aspects of language: nomination, prediction, thematization and stylization. It has been found out that the title can be autosemantic (as a text message, as an independent message) and syncmatical (in the background of the

text, as a derivative of the text). The extensive functional range of the title is outlined, the main functions are distinguished: nominative, representative, graphical-excellent, integrative, conceptual-content, linking, evaluative-expressive, impression, advertising and aesthetic.

It was established that the formation of title models in the Ukrainian literature took place in the direction of narrowing of text information and complication of nominative meaning with predicative information, enhancement of attractiveness and imagery.

The lexical-semantic and structural characteristics of headline representatives are presented. The correlation of headings with the main content characteristics of the text: 'hero', 'object (part)', 'action, event, state, phenomenon', 'space' and 'time' are revealed. Main lexical microsystems and totals of words forming one thematic group are differentiated. The largest volume and scope of lexical-semantic propagation of a person are investigated. The continuity of the lexical linguistic space testifies to the links between the LSF man and other LSFs that are formed around the centers (love, religion, nature, etc.) that are part of the LSF and the peripheral zone of LSF man.

The lexical filling of the titles takes place not only on the basis of the content criterion, but also in view of the main tendencies in the development of the lexical system of the Ukrainian language. The tendencies, which are most fully and often implemented in the headings, are singled out: integrative tendency, figurativeness, intellectualization, internationalization of the lexical system, autochthonization, decolonization, tendency to save energy, linguistic means and minimization.

The lexical-semantic phenomenon of the linguistic game is analyzed, the speech techniques based on semantic associations are differentiated, the usage specific of foreign language vocabulary for the creation of the game effect are described. It is noted that for this chronological section of literature the stylistically reduced vocabulary is characteristic: spoken units, slang expressions, slang and pejorative.

The grammatical models perceived by the recipients as specific for creation of literary titles are studied. Based on the modern classification of syntactic units in Ukrainian, heading-word forms, heading-phrases, heading-sentences are distinguished. It has been found that titles of different types are disproportionately represented and distributed in the Ukrainian modern literature. The titles of some structural types are very common (nouns in the form of the title, simple sentences), while others, on the contrary, occur occasionally or are generally isolated (names, pronounced pronouns, exclamations, and complex sentences). The focus is on the gender aspects of choosing the grammatical forms of the work. It was found out that the “man’s” writing is more restrained and clearer, tends to order and concreteness; instead, for women's writing, the narrative manner of presenting is characteristic, emphasis on attribution and emotionality. These factors significantly determine the lexical-semantic content and the grammatical design of the titles of “male” and “female” works.

The perspective and retrospective relationship between the title and the text is analyzed, the title is described as a text and metatext component. The features of updating of the main text categories (informativity, modality, integrity, relative completeness, connectivity, pragmatism, prospection and retrospection) with the help of the title are investigated.

The typology of intertextual elements and links in the headings is described, autointertextuality is analyzed as a special type of intertextuality. The mechanism of the use of known verbal formulas in the title, by means of which the writer condenses the artistic potential of the source text, has been investigated, adding new elements of content to it according to new artistic designs. A conclusion is made about the peculiarities of creating a new text world based on the code known by native speakers.

The main types of heading motivation are determined depending on the status of the motivator and the way of its display. The titles of contemporary Ukrainian works are analyzed, for which the propositional-dictating motivation

with motivators in direct values is characteristic; modular, based on the application of motivators, taking into account the estimation perception; associative, which involves the use of signs-motivators in a metaphorical sense, and mixed, combining different status-based motivators.

The typology of precedent-motivated headings has been determined, the cognitive status of their motivations has been substantiated and various case-by-case motives of the nomination have been determined according to the information criterion, the functional nature of the precedent motivation of the headings has been determined, various types of precedent phenomena have been analyzed, in particular case-law, case-law statement, situation and name, their sources are characterized. The main types of transformation of precedent units in the headings are singled out: replacement, extension, truncation and contamination. It is the modified component (replaced, added or removed) that allows to focus the author's main idea, and transformational techniques contribute to the creation of a dynamic model of the world.

The specificity of the perception of the title and the text before and after reading the text is determined. To analyze the success of coding information in the headlines of contemporary literary works, an associative experiment was conducted, which showed interest of respondents in naming works. On the basis of the selected material an electronic index of headers is created.

The obtained results and generalizations can be used in the practice of analysis of artistic text, in textbooks for secondary schools (in particular, philological profile) and universities. The conclusions drawn from the research will deepen the concept of "title", "text" and predict the prospects for further scientific research.

Key words: title, text, nomination, semantics, structure, pragmatics, motivation.

Список публікацій здобувача

Статті в наукових фахових виданнях України

1. *Юлдашева Л. П.* Тенденції називання творів новітньої української літератури // Вісник Черкаського університету; Серія «Філологічні науки». – 2015. – № 27. – С. 32–38.
2. *Юлдашева Л. П.* Лексико-семантичні особливості заголовків сучасної літератури // Вісник Донецького національного університету. Серія Б : Гуманітарні науки. – Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2015. – № 1–2. – С. 327–331.
3. *Юлдашева Л. П.* Структурно-семантичні особливості заголовків творів сучасної літератури // Мовознавчий вісник. – Черкаси, 2016. – № 21. – С. 92–97.
4. *Юлдашева Л. П.* Прецедентна мотивація заголовків творів української літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць Харківського нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2016. – Вип. 43. – С. 223–227.
5. *Юлдашева Л. П.* Заголовки творів сучасної української літератури: мотиваційний аспект // Філологічні науки : зб. наук. праць . – Полтава, 2016. – Вип. 22. – С. 115–121.
6. *Юлдашева Л. П.* Семантико-стилістичне явище мовної гри в заголовках сучасних творів // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – Хмельницький, 2016. – Вип. 10 (3). – С. 253–257.
7. *Юлдашева Л. П.* Заголовок та інтертекстуальні зв'язки твору // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – Вип. 41. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – С. 173–177.

8. *Юлдашева Л. П.* Мотиваційні типи номінування сучасних українських творів // Лінгвістичні студії. – Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2016. – Вип. 32. – С. 82–87.

9. *Юлдашева Л. П.* Заголовки сучасних українських творів у контексті гендерних досліджень // Філологічні науки : зб. наук. праць. – Полтава, 2017. – Вип. 27. – С. 62–68.

Статті в закордонних виданнях

10. *Юлдашева Л. П.* Заголовок як текстовий і метатекстовий компонент // Science and Education a New Dimension. – Будапешт, 2016. – Vol. IV (21). – С. 56–60.

11. *Юлдашева Л. П.* Прецедентно мотивовані заголовки сучасних українських творів // Studia Slawistyczne: Etnolingwistika I komunikacja międzykultorowa. – Lublin, 2017. – Vol. 4. – P. 515–524.

12. *Юлдашева Л. П.* Еволюція заголовків українських творів // Traektoriâ Nauki (International Electronic Scientific Journal, Slovakia). – Vol. 3. – 2017. – № 11. – P. 1001–1008. – URL: www.pathofscience.org.

Додаткові публікації

13. *Юлдашева Л. П.* Феномен сучасного заголовка в інтертекстуальному вимірі // Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії». – Переяслав-Хмельницький, 2015. – С. 432–434.

14. *Юлдашева Л. П.* Заголовок як особлива номінативно-предикативна одиниця // Філологічний часопис : зб. наук. праць. – Умань : Візаві, 2016. – Вип. 1 (7). – С. 87–93.

15. *Юлдашева Л. П.* Дискретність і варіативність заголовків сучасної української літератури // Україністика: нові імена в науці : зб. матеріалів

V Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. студентів і молодих науковців. – Бахмут : Вид-во ГПМ, 2016. – С. 206–208.

16. *Юлдашева Л. П.* Немотивованість і псевдомотивація заголовків сучасної української літератури // *Образне слово Луганщини : матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф. ім. В. Ужченка. – Вип. 15. – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2016. – С. 354–357.*

17. *Юлдашева Л. П.* Місце заголовка в ієрархії мовних одиниць // *Сучасні філологічні дослідження: комунікативно-культурний аспект. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 39–43.*

18. *Юлдашева Л. П.* Заголовок сучасного художнього твору в контексті теорії номінації // *Дослідження різних напрямів розвитку філологічних наук : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Одеса : Південноукраїнська організація, 2017. – С. 64–67.*

19. *Юлдашева Л. П.* Заголовок у мовному просторі художньої літератури // *Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій : матеріали Всеукр. наук. конф. – Дніпро : СПД «Охотнік», 2017. – С. 259–261.*

20. *Юлдашева Л. П.* Трансформовані прецедентні одиниці в заголовках сучасних творів // *Філологічні науки в умовах сучасних трансформаційних процесів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Львів : Логос, 2017. – С. 95–98.*

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	16
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАГОЛОВКІВ У МОВОЗНАВСТВІ.....	25
1. 1. Номінація фрагментів дійсності як прагматична діяльність людини	25
1. 2. Феномен заголовка як вихідної номінації тексту.....	30
1. 2. 1. Змістове наповнення текстових номенів.....	30
1. 2. 2. Міждисциплінарний характер поняття «заголовок».....	33
1. 2. 3. Типологія текстових вторинних номінацій.....	36
1. 3. Аспекти вивчення заголовків.....	41
1. 4. Заголовок як особлива номінативно-предикативна одиниця.....	50
1. 4. 1. Місце заголовка в ієрархії мовних одиниць.....	50
1. 4. 2. Диктемна природа заголовка.....	54
1. 5. Взаємозв'язок заголовка і тексту.....	56
1. 6. Прагматична детермінованість заголовків сучасної української літератури.....	62
1. 7. Функції заголовків.....	65
1. 8. Еволюція заголовка українського твору.....	73
Висновок до розділу 1.....	87
РОЗДІЛ 2. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАГОЛОВКІВ ТВОРІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	90
2. 1. Семантика заголовка як автосемантичного утворення.....	90
2. 1. 1. Класифікація заголовків за змістовими характеристиками.....	91
2. 1. 2. Польовий підхід до вивчення заголовків сучасних художніх творів.....	93
2. 2. Реалізація основних тенденцій розвитку лексичного складу української мови в сучасних заголовках.....	108

2. 3. Лексико-семантичне явище мовної гри в заголовках.....	114
2. 3. 1. Прийоми мовної гри, ґрунтовані на семантичних асоціаціях.....	117
2. 3. 2. Запозичення як вид мовної гри.....	122
2. 3. 3. Стилiстично маркована лексика як домінанта мовної гри в заголовках.....	125
2. 4. Структурно-семантична характеристика заголовків.....	128
2. 4. 1. Монолексемні моделі заголовків.....	129
2. 4. 2. Заголовки-словосполучення.....	132
2. 4. 3. Заголовки-речення.....	137
2. 4. 4. Дискретні моделі заголовків.....	141
2. 4. 5. Неструктуровані заголовки.....	143
2. 5. Граматичні особливості заголовків у контексті гендерних досліджень.....	145
Висновок до розділу 2.....	148
РОЗДІЛ 3. ПРАГМАТИКА ЗАГОЛОВКІВ ТВОРІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	151
3. 1. Заголовок як синсемантична одиниця.....	151
3. 1. 1. Заголовок як текстовий і метатекстовий компонент.....	152
3. 1. 2. Заголовок та інтертекстуальність.....	158
3. 2. Мотивація, немотивованість і псевдомотивація заголовків сучасної української літератури.....	164
3. 2. 1. Мотиваційні типи найменування сучасних українських творів.....	167
3. 2. 2. Прецедентно мотивовані заголовки.....	172
3. 3. Основні прагматичні характеристики сучасного заголовка.....	186
3. 4. Особливості процесу номінації сучасних українських творів.....	191
3. 5. Механізм сприйняття заголовків реципієнтами.....	195
Висновок до розділу 3.....	199

ВИСНОВКИ.....	203
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	208
ДОДАТКИ.....	242
Додаток А. Список публікацій та апробацій здобувача.....	242
Додаток Б. Лексико-семантичне наповнення заголовків сучасних українських творів.....	246
Додаток В. Польове представлення заголовків сучасних українських творів.....	247
Додаток Г. Феномен мовної гри в заголовку.....	248
Додаток Д. Структура заголовків.....	251
Додаток Е. Матеріали асоціативного експерименту.....	253
Додаток Ж. Електронний покажчик сучасних українських творів (фрагмент).....	270

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЛСП	Лексико-семантичне поле
F	Чоловічий дискурс
M	Жіночий дискурс
N₁ – N₇	Іменник у відповідному відмінку
Adj	Прикметник
Num	Числівник
Pron	Займенник
V_f	Дієслово в особовій формі
V_{inf}	Інфінітив дієслова
Adv	Прислівник
Adv_n	Субстантивований прислівник
P	Дієприкметник
V_{adv}	Дієприслівник
Conj	Сполучник
Praep	Прийменник
Part	Частка
Inter	Вигук
Sin	Однина
Pl	Множина
[...]	Головна частина
(...)	Підрядна частина
 	Редукована частина речення

ВСТУП

В останні десятиліття лінгвальний аналіз виходить за межі лінгвoseміотичних досліджень, відбувається переадресація наукових векторів уваги від лінгвоцентризму до антропоцентризму, що дає змогу вивчати номінацію як мовне вираження людського досвіду, культурних здобутків народу. Аналіз особливостей номінативного акту спроектований на з'ясування прямих та опосередкованих конекцій між позначеним та позначуваним. З огляду на це особливого значення набуває ономасіологічний підхід, який забезпечує з'ясування семантичної процедури породження і сприйняття мовного знака в напрямку від конкретної реалії до власне номінації, сприяє виокремленню способів фіксації в мові результатів пізнавальної діяльності людини. Номінативний акт належить до прагматичної діяльності людини, яка внаслідок інтеграції суми знань про фрагмент дійсності позначає його новим номеном.

Особливе місце в номінативній системі мови посідає заголовок. Він є своєрідним знаком твору, із якого розпочинається ознайомлення з текстом. Заголовок активізує сприйняття читача й акцентує його увагу на тому, що буде викладено далі, постає особливим різновидом власної назви в художньому тексті.

Упродовж останніх десятиліть питання типології заголовків, актуалізації їхньої позиції в тексті, комунікативно-прагматичні можливості найменувань поставали об'єктом пильної уваги літературознавців, лінгвістів, медійників. Французький структураліст Р. Барт на початку 70-х років ХХ ст. потребу вивчення заголовків мотивував суспільними чинниками: «Функція заголовків вивчена до цього часу недостатньо... Усе ж відразу можна сказати, що, оскільки суспільство повинне через комерційні причини прирівнювати текст до товарного вибору, для будь-якого тексту виникає потреба в маркуванні.

Заголовок повинен маркувати початок тексту, чим і подавати текст у вигляді товару» [11, с. 431].

Особливе зацікавлення заголовком зумовлене унікальним його місцем у тексті, семантичною складністю та розмаїттям функцій. Традиція вивчення заголовків має тривалу історію, переважно з позицій літературознавства і лінгвістики тексту (О. Ю. Богданова [22], В. Д. Бондалетов [26], Т. В. Васильєва [41], І. Р. Гальперін [65–64], М. В. Голомидова [69], Л. Ф. Грицюк [74–75], Є. В. Джанджакова [86], А. О. Євграфова [94], Т. В. Желтоногова [97], А. П. Загнітко [100], С. Д. Кржижановський [152], В. А. Кухаренко [157], О. О. Остапчук [202], М. М. Челецька [310–311] та ін.). Заголовок як самостійну мовленнєву одиницю схарактеризовано в роботах В. В. Виноградова [49], О. М. Пешковського [210], О. О. Потебні [216]; його функції проаналізовано в працях Н. О. Кожині (Фатєєвої) [137], Л. О. Ноздріної [196–197], М. П. Харченка [303]; синтаксичну структуру досліджував А. С. Попов [215], В. М. Ронгинський [229]; стилістику заголовка вивчали Н. А. Веселова [48], Н. О. Кожина (Фатєєвою) [136–137]; інтертекстуальні елементи – Є. В. Джанджакова [86], Д. І. Качаєв [127] та ін. В. Д. Бондалетов [26], А. Л. Василевский [39], М. В. Голомидова [69] виокремили специфічні заголовкові властивості, як-от: збереження внутрішньої форми; складність створення чіткої класифікації; нестійкість і мінливість цієї групи онімів під впливом екстралінгвальних чинників; можливість реалізації у вигляді багатоконпонентних найменувань. Водночас у названих розвідках лише частково враховано роль антропоцентричної парадигми, що зумовлює появу нових підходів до вивчення заголовка в сучасному мовознавстві. Постає необхідність спеціального дослідження цього різновиду ономастичної лексики у зв'язку з потребою заповнити лакуни, що утворилися внаслідок його недостатнього опрацювання в контексті сучасних досягнень когнітивного й комунікативного мовознавства та прагмалінгвістики.

Актуальність теми дисертації зумовлена об'єктивною потребою комплексно проаналізувати заголовки творів сучасної української літератури з огляду на їхню семантику, структуру й прагматику. Студіювання лінгвальної специфіки художніх заголовків кінця ХХ – початку ХХІ ст., дослідження інтертекстуальних зв'язків найменувань цього періоду й літературних класичних зразків, установлення успішності авторського кодування інформації в заголовку є важливими для вивчення структури художнього тексту та його інтерпретації загалом. Нагальність виконання дисертаційної праці зумовлена й потребою комплексно проаналізувати чинники, що впливають на побудову й функційну спрямованість одиниць тексту.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами.

Робота репрезентує один із напрямів комплексного дослідження «Українська мова в парадигматичному просторі сучасної лінгвістики» кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (державний реєстраційний номер 0116U003847). Тему кандидатської дисертації затвердила вчена рада Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 4 від 11 лютого 2016 року) та схвалила Наукова координаційна рада «Українська мова» Інституту української мови НАН України (протокол № 73 від 26 квітня 2016 року).

Мета роботи полягає в комплексному аналізі заголовків творів сучасної української літератури в аспекті з'ясування їхніх семантичних, структурних та прагматичних особливостей.

Досягненню задекларованої мети сприятиме реалізація таких **завдань**:

1) вивчити сучасний стан теоретичних напрацювань у царині означеної лінгвістичної проблеми, уточнити й уніфікувати поняттєво-термінологійний апарат із теми;

- 2) окреслити засоби системного представлення лексики в заголовках художніх творів кінця XX – початку XXI ст. та основні лексико-семантичні поля (ЛСП), проаналізувати лінгвальні механізми мовної гри в заголовках;
- 3) визначити структурні моделі досліджуваних найменувань;
- 4) з'ясувати специфіку прагматизації заголовків, комунікативні стратегії авторів;
- 5) схарактеризувати типологію мотивації художніх найменувань;
- 6) проаналізувати особливості заголовків із погляду гендерної аспектизації, виокремити відповідні гендерні преференції;
- 7) дослідити механізм сприйняття респондентами заголовків сучасних літературних творів.

Об'єкт наукового пошуку – заголовки творів та назви збірок порубіжжя XX – XXI ст.

Предмет дослідження становить семантична, структурна й прагматична специфіка заголовків художніх творів, що з'явилися в літературному просторі в період незалежної України.

Джерелом фактичного матеріалу стала авторська картотека, яка налічує 2000 фіксацій. Для аналізу специфіки функціонування ономастичних одиниць в умовах нової художньої реальності дібрано заголовки творів Ю. Андруховича, Г. Вдовиченко, Люко Дашвар, О. Забужко, Міли Іванцової, Ю. Іздрика, О. Ірванця, І. Карпи, Л. Костенко, Дари Корній, В. Лиса, І. Роздобудько, В. Шкляра, В. Шевчука та ін. (усього 675 сучасних письменників). Вибір матеріалу дослідження вмотивований тим, що заголовки творів цих митців яскраво відображають актуальні трансформації в мові та суспільстві.

Специфікою теми зумовлений комплексний підхід до вибору **методів дослідження**, серед яких *метод лінгвістичного опису мовних фактів* – для інвентаризації та систематизації заголовків з огляду на їхню семантику, структуру й прагматику; *структурний метод* із залученням *методик*

трансформаційного та структурно-семантичного аналізу – для виокремлення конститuentів заголовкових структур, установлення зв'язків між лексико-семантичним та структурно-семантичним рівнями їхньої організації; *когнітивно-ономасіологічний аналіз* (інтерпретація ономасіологічної структури й моделювання фрагмента знань про дійсність) – для виявлення мотивації заголовків; *метод компонентного аналізу* – для диференціації типів заголовків, підтипів і різновидів; *дефініційний метод* – для семантичного аналізу заголовкових структур; *інтерпретаційний метод* – для з'ясування авторських інтенцій та ймовірних читацьких стратегій рецепції заголовків; *асоціативний експеримент* – для аналізу успішності кодування інформації в заголовках сучасних літературних творів; *інтерв'ювання* – для з'ясування механізму утворення заголовків. На різних етапах дослідження використано *методику кількісних підрахунків* – для встановлення продуктивності конкретних заголовкових моделей.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в дисертації *вперше класифіковано* заголовки творів кінця ХХ – початку ХХІ ст. з огляду на їхню семантику, структуру й прагматику; *визначено* основні ЛСП в заголовках та *ієрархізовано* їхню структуру, *окреслено* основні тенденції номінації сучасних творів; *схарактеризовано* їхню мотиваційну типологію; *з'ясовано* особливості процесу створення заголовків та механізм їх сприйняття. Новим постало *укладання* електронного покажчика заголовкових номерів, *уведення* до наукового обігу модерного фактичного матеріалу. У праці *вдосконалено* й *поглиблено* розуміння феномену заголовка як імені тексту та *виявлено* інтертекстуальні зв'язки між назвами сучасних і класичних творів. *Набуло подальшого розвитку* з'ясування особливостей реалізації комунікативних стратегій автора та засобів формування імпліцитності й експліцитності в заголовках.

Теоретичну цінність роботи визначає те, що її узагальнення поглиблюють теорію номінації, збагачують дослідження онімного фонду

новими підходами з позицій відображення загальної лінгвістичної проблеми – осмислення системного характеру мовних явищ. У широкому аспекті дисертація стосується концептуальних питань лінгвістики, що лежать у функційно-категорійній та функційно-комунікативній площинах. Висновки, отримані внаслідок аналізу матеріалу, посилюють лексико-семантичне й прагматичне осмислення ономастичних одиниць, розширюють межі загальної теорії власних назв, можуть стати підґрунтям для розгортання нових наукових студій із лінгвістики тексту та спрогнозують перспективи подальших наукових пошуків.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що отримані результати й узагальнення можуть бути використані в практиці аналізу художнього тексту, під час викладання сучасної української мови та української літератури, спецкурсів і спецсемініарів із проблем номінації у вищих навчальних закладах та для написання навчальних посібників і підручників для загальноосвітніх шкіл (зокрема філологічного профілю) та вишів, для укладання словників. Фактологічний складник і теоретичні узагальнення матимуть застосування в лінгводидактиці та науково-пошуковій роботі студентів, аспірантів і докторантів.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення дисертаційної роботи обговорено на засіданнях кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Матеріали дослідження апробовано в доповідях на XIV Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» (Переяслав-Хмельницький, 2015 р.); XVIII Міжнародній конференції з актуальних проблем семантики досліджень «Семантика мовних одиниць» (м. Харків, 2016 р.); Всеукраїнському науковому семінарі «Лексико-граматичні інновації в слов'янських та неслов'янських мовах: типологія, функції» (м. Маріуполь, 2016 р.);

XV Всеукраїнській науково-практичній конференції ім. В. Ужченка «Образне слово Луганщини» (м. Старобільськ, 2016 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення та майбутнє», «Etnolingwistika I komunikacja międzykultorowa» (Львів–Люблін, 2016 р.); VI Міжнародній науковій конференції «Лінгвалізація світу» (м. Черкаси, 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «XIII Гоголівські читання» (м. Полтава, 2017 р.); Міжнародному науковому семінарі «Лексико-граматичні інновації в слов'янських та неслов'янських мовах: типологія, функції» (м. Маріуполь, 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної граматики» (м. Черкаси, 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні філологічні дослідження: комунікативно-культурний аспект» (м. Київ, 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «X Всеукраїнські Короленківські читання» (м. Полтава, 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Філологічні науки в умовах сучасних трансформаційних процесів» (м. Львів, 2017 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій» (м. Дніпро, 2017 р.); IV International Scientific and Practical Conference «The goals of the World Science 2018» (Dubai, UAE, 2018).

Публікації. Основні теоретичні положення й практичні результати дослідження викладено в 20 працях, серед яких 9 статей у фахових наукових виданнях України, 3 – у зарубіжних виданнях, 8 публікацій у збірниках наукових праць, посібниках та матеріалах конференцій. Усі праці – одноосібні.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку літератури, використаних джерел та додатків (Додаток А. Список публікацій та апробацій здобувача; Додаток Б. Лексико-семантичне наповнення заголовків сучасних українських творів; Додаток В. Польове представлення заголовків сучасних українських творів;

Додаток Г. Структура заголовків; Додаток Д. Феномен мовної гри в заголовках; Додаток Е. Матеріали асоціативного експерименту; Додаток Ж. Електронний покажчик сучасних українських творів (фрагмент). Загальний обсяг дисертації становить 270 сторінок, обсяг основного тексту – 197 сторінок. Список літератури нараховує 352 найменування.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАГОЛОВКІВ У МОВОЗНАВСТВІ

Нині одним з актуальних принципів дослідження мовних явищ є антропоцентризм, для якого характерна тенденція «поставити людину в центр уваги в усіх теоретичних передумовах. Людина стає не лише введеною в аналіз тих чи тих явищ, але й визначає перспективи цього аналізу та його кінцеву мету» [156, с. 212]. З огляду на це неабиякого значення набуває вивчення механізмів породження мовних номінативних одиниць, тобто процесів номінації. Номінація пов'язує світ дійсності зі світом мови, установлює співвідношення між предметом та обраною для нього назвою й слугує місцем перетину світу лінгвального й екстралінгвального [268, с. 336–337].

У номінативному масиві особне місце посідають заголовки, важливою специфічною рисою яких є використання словесного знака (тобто заголовка) для номінації словесного продукту (твору). Дослідження заголовків сучасної літератури в контексті теорії номінації відкриває нові перспективи в комплексному аналізові тексту.

1.1. Номінація фрагментів дійсності як прагматична діяльність людини

Номінативна функція мови належить до найважливіших і виявляється в можливості виокремлювати фрагменти дійсності та маркувати їх за допомогою різноманітних мовних одиниць, тому реалізація цієї функції робить мову посередником між людиною і довколишнім світом [21, с. 427]. За О. О. Селівановою, процес номінації залежить від «закономірностей інтеріоризації навколишнього світу, людської свідомості в сукупності

ментального і психонетичного з урахуванням колективного підсвідомого» [234, с. 7]. Унаслідок цього з'являються нові мовні одиниці з номінативною функцією для називання й виокремлення елементів позамовної дійсності та виникнення понять про них у формі значення слів, словосполучень, фразеологізмів і речень [Там само, с. 163]. Вивчення номінації дає змогу встановити прямі та опосередковані зв'язки між позначеним і позначуваним.

За лексикографічним тлумаченням, «предметом теорії номінації як особливої лінгвістичної дисципліни стали вивчення та опис загальних закономірностей мовних одиниць, взаємодії мислення, мови й дійсності в цих процесах, ролі людського (прагматичного) чинника у виборі ознак, які лежать в основі номінації, вивчення мовної техніки номінації – її актів, засобів і способів, побудови типології номінації, опису її комунікативно-функційних механізмів тощо» [165, с. 36]. На виявлення механізму породження номенів, з'ясування зв'язку ономасіологічної структури зі структурами знань про те, що означає конкретне найменування, та на аналіз мотиваційних типів номінації спрямована когнітивна ономасіологія.

Ономасіологічні дослідження мовної діяльності, під час яких вивчення номінативного акту відбувається в напрямку від конкретної реалії до власне номінації, забезпечують з'ясування семантичної процедури породження і сприйняття мовлення та дають змогу проаналізувати способи фіксації результатів пізнавальної людської діяльності в мові. Унаслідок номінації відбувається перетворення позамовного змісту в конкретну мовну форму, тобто вербалізація. Актуальною в процесі номінації може бути лише впорядкована в людській свідомості ментальна структура, яка підведена під конкретну рубрику досвіду [155, с. 203].

Традиційно виокремлюють 5 основних принципів дослідження номінативних механізмів: 1) принцип антропоцентризму, для якого характерне акцентування ролі людини в номінативному акті; 2) принцип аксіологічності, спроектований на оцінний аналіз мовних кодів; 3) принцип

менталізму, пов'язаний із ментальними процесами під час номінації; 4) психонетичний принцип, що враховує відчуття, почуття, інтуїцію, трансценденцію, колективне позасвідоме; 5) принцип креативності, який застосовують до okazіональних випадків номінації [289, с. 20]. Вивчаючи механізм дії принципу менталізму, О. О. Селіванова виокремила такі його етапи: а) моделювання ментальних структур; б) когнітивна інтерпретація номінативного механізму; в) ментальні операції, що опосередковують вторинну номінацію; г) когнітивне трактування мотивації в процесі породження номінативної одиниці та творення її нової типології [236, с. 40].

І. С. Торопцев кваліфікував словотвірну діяльність як перехід від думки до слова. Складниками моделі словотвірної діяльності є: 1) підготовка ідеального змісту; 2) вибір мотивації (мотивування ознакою чи змістом загалом); 3) вибір твірного слова (сполучення слів, першосигнальних ознак, звукових уявлень); 4) вибір способу словотворення, регламентований поняттями про способи словотвору та про творення аналогічних, близьких за значенням слів; 5) побудова звукової оболонки з основи твірного слова, звукового аспекту похідного слова й словотвірних одиниць (афіксів та їхніх комбінацій); 6) поєднання ідеального та матеріального [277, с. 92–134]. Зауважимо, що така модель фокусує увагу на вербальних етапах, натомість довербальний етап представлений лише як підготовка ідеального змісту. Безперечно, кожній вербальній номінації передують судження, що мотивує цей процес. Здатність людської свідомості до рефлексії дає змогу виокремлювати значущі у фрагменті дійсності, узагальнювати, матеріалізуючи мисленнєвий процес за допомогою номенів. Уявлення про номінацію як форму вербалізації мислення є спрощеним, оскільки когнітивні процеси не доступні для спостереження.

На підставі теорії мовленнєвої діяльності та психолінгвістичної моделі породження мови (Л. С. Виготський [58], О. О. Леонт'єв [163], О. Р. Лурія [167] та ін.), концепції зв'язку думки та слова О. О. Потебні [216], досягнень

когнітивної семантики в трактуванні значення як категоризації та концептуалізації світу представниками деякої спільноти (Дж. Лакофф [159–160], Ж. Фоконьє [348]) та нейрофізіологічних студій про мовленнєву діяльність, О. О. Селіванова визначає 5 етапів породження номенів: 1) психонетичний (аперцепція), який передбачає породження гештальту на підставі сенсорно-моторного сприйняття продуцентом об'єкта номінації; 2) когнітивний (інтеріоризація), під час якого відбувається переведення уявлення в довербально-мисленнєвий рівень поняття та активізація рівня інтенції; 3) превербальний (внутрішнього програмування), для якого характерне породження внутрішнього слова, що є проміжною ланкою між думкою й зовнішнім словом, та пошук схеми; 4) номінативно-вербальний (селекція), який визначають антропоцентричний, когнітивний та мовний аспекти номінації; 5) системно-функційний (парадигмізація і синтагмізація), що забезпечує місце номена в системі, його граматичне оформлення, а отже й належність до конкретної категорії [236, с. 86–108]. У пропонуваній дослідницею моделі вдокладнено номінативно-вербальний етап, під час якого відбувається селекція ономасіологічної ознаки з активованої мотиваційної бази, одночасна ономасіологічна імплікація інших її компонентів, вибір ономасіологічної категорії та базису з одночасною граматикалізацією (отриманням частиномовного статусу або формуванням синтаксичної структури складеного найменування чи фразеологізму), формальна процедура поєднання ознак і базису та семантизація (набуття знаком лексичного значення й потенціалу його розвитку) [236, с. 151–152].

Здатність до універсального символічного мислення вможливорює перетворення образів світу в знаки, використання тих самих слів для позначення однотипних предметів на підставі усвідомлення справжньої їхньої сутності. Специфіка внутрішнього рефлексивного сприйняття оприявлена в номінуванні фрагментів навколишньої дійсності.

Кваліфікуючи ім'я, О. Ф. Лосєв зауважував, що це не просто поняття, а зрозуміле поняття: «Зрозуміти річ означає зіставити її з тим чи з тим оточенням й уявити її не відокремлено, а з огляду на іншу річ чи момент із цього оточення. Коли ми говорили про сенс речі, ми мали на увазі лише її відмінність від усього іншого й наявність у ній простої якості, якої було б достатньо для того, щоб забезпечити її деякий специфікум. <...> І ось, коли ми даємо речі певну назву, слово, ім'я, це означає – що ми зіставили її з усім іншим і вибрали те, з огляду на що ми хочемо її зрозуміти і з чим порівнюємо. Це означає, що ми розуміємо річ» [170, EP]. На думку вченого, існують три умови, які забезпечують усвідомлення речі: 1) річ повинна мати значення; 2) значення можна порівняти з іншими речами і значеннями, тобто зі своїм інобуттям; 3) «це порівняння зі своїм інобуттям було ототожнюванням із ним» [Там само].

Г. В. Колшанський вважає, що абстрактний мовний знак виникає внаслідок пізнавальної діяльності людини і є відображенням у її свідомості реальних предметів і явищ [140, с. 12]. У процесі сприйняття й членування дійсності відбувається закріплення у вигляді мовного знака того, що було усвідомлено продуцентом. Номінація реалізована з огляду на принципи мотивації (структурний, семантичний, асоціативний зв'язок між твірним та похідним), аналогії (утворення за наявними моделями й зразками) та прагматичності (можливість уходження номена в мовну систему).

У процесі номінації важливе значення має мовленнєвий потенціал продуцента, зосібна його освіта, словниковий запас, соціальний статус тощо. Ці чинники, крім суто лінгвальних, також зумовлюють форматне оформлення номінації та її структуру. Окрім того, варто зважати на настрій продуцента, інтенцію та настанову акцентувати у свідомості реципієнта деякі ознаки фрагмента дійсності. Уважаємо, що закріплення значення за номеном – це процес спільної діяльності продуцента і реципієнта. Під час сприйняття інформації реципієнт вилучає зі своєї пам'яті відповідні ментальні

репрезентації, на підставі лінгвальних і позалінгвальних знань інтерпретує новий номен.

Отже, породження мовного знака є прагматичною діяльністю людини, яка внаслідок інтеграції суми знань презентує їх у вигляді нового номена. Такий підхід осмислення номінативного процесу в новітній антропоцентричній парадигмі набуває особливого значення.

1.2. Феномен заголовка як вихідної номінації тексту

Заголовок формує периферійну сферу ономастикону, оскільки належить до найменувань об'єктів, створених людиною, – літературних творів, фрагментів умовної вторинної реальності. На думку О. А. Рарицького, «графічно заголовок постає самостійним компонентом твору, і це дає змогу сприймати його як виразника певного художнього коду, що сконцентровує в собі семантичні ознаки авторської нарації і скеровує реципієнта до конкретного варіанта інтерпретації художнього твору, слугує своєрідним паролем для його розкодування» [222, с. 311]. Заголовок апіорі виявляє перед читачем горизонт очікування конкретної сюжетної лінії чи реальної картини, може бути суголосним змістові твору чи суперечити йому.

1. 2. 1. Змістове наповнення текстових номенів.

Найменування текстів належить до *хремадонімів* – власних назв об'єктів нематеріальної культури. У корпусі філологічних студій терміни для номінації творів: *заголовок, назва та ім'я твору, оглав, титул, бібліонім* – функціують як синоніми. У цій низці представлені як власне терміни, так і загальноживані слова, які в наукових текстах є термінами. Уживання різних корелятив має свою специфіку й обмеження. Н. О. Кожина (Фатєєва) порушила питання про розмежування цих термінів, зокрема, вона вважає *назву* вужчим поняттям, ніж *заголовок*, оскільки *назва* виконує лише

номінативну функцію, натомість *заголовку* притаманна низка інших функцій [137, с. 72–74]. Аргументом для обстоювання тези дослідниці слугує наявність конфлікту форми і змісту в заголовку: за своїм змістом він тяжіє до тексту, а за формою – до слова (імені). *Назва* акцентує основну властивість цього феномену – називання, проте в *заголовку* відображено діалектичну єдність форми та змісту. Зауважимо, що деякі вчені (О. М. Пешковський [210], І. Р. Гальперін [65–64], П. В. Смородіна [251]) надають перевагу термінові *назва твору*. На наш погляд, значення терміна *ім'я тексту* абсолютно тотожне *назві тексту*. У дисертації О. А. Рарицького паралельно із *заголовком* ужито *оглав* [222]. Зазначена лексема є стилістично маркованою і в сучасних українських словниках подана з позначкою *заст.* (застаріле).

Дехто з науковців, прагнучи відмежувати терміни від загальноживаної лексики, використовує для позначення номінативних одиниць тексту запозичені лексеми *титул* та *бібліонім*. *Титул* запозичено з англійської (англ. *title* > ст.-фр. *titre*, ст.-англ. *titul* > лат. *titulus* – «надпис, титул»), із середини XIV ст. його вживають у значенні «назва книги, п'єси». Таким терміном послуговуються В. В. Мержвинський [183], Н. Л. Павлюк [204], О. Ю. Талабірчук [266] та ін. головню в літературознавчих дослідженнях. Тракткування *титула* як назви твору в сучасній українській мові трапляється рідко, із таким значенням слово зафіксоване в Академічному українському словникові [246, т. 10, с. 128] та в пізніших лексикографічних працях. У більшості словників [19; 244] слово *титул* подано в дещо іншому значенні: «перша сторінка, на якій уміщено заголовок, прізвище автора, назву видавництва, рік та місце видання» [244, ЕР].

Термін *бібліонім* виокремила Н. В. Подольська для номінації будь-якого писемного твору в межах вивчення *ідеонімів* – власних назв об'єктів, створених людиною, які не мають безпосереднього стосунку до матеріальної сфери її діяльності [212]. Різномірнева класифікація бібліонімів належить

М. М. Торчинському [278, с. 209]. За функційними стилями мови дослідник розмежовує: *белетристиконіми* – назви художніх творів; *публіцистиконіми* – назви публіцистичних творів; *документоніми* – назви документів; *логосоніми* – назви наукових праць тощо [278, с. 209–218].

За переконанням ученого, виокремлення різновидів заголовкових онімів на підставі належності творів до функційних стилів сприяє їхньому логічному представленню. На наступному рівні в групі *белетристиконімів* М. М. Торчинський пропонує розрізняти *прозоніми* – назви прозових творів, *поезоніми* – назви поетичних творів і *драмоніми* – назви драматичних творів [278, с. 210]. Виокремлювати оніми за жанровою ознакою (*новелоніми*, *романоніми* тощо), на думку науковця, не має потреби. Очевидно, такий підхід зумовлений тим, що для різних жанрів прозових, поетичних чи драматичних творів діють подібні механізми номінації.

Жодна класифікація не є абсолютною, що підтверджує неможливість зведення всіх мовних фактів до якогось канону. Під цю класифікацію не підлягають назви творів перехідних синтетичних жанрів, як-от художньо-публіцистичних, науково-публіцистичних тощо. Л. В. Терещенко розширює класифікацію, уводячи допоміжний термін *байкобібліонім*, оскільки цей жанр представлений не лише поетичними, а й прозовими творами, а отже, їх однозначно не можна кваліфікувати як *поезоніми* чи *прозоніми* [271, с. 226].

Лексема *бібліонім* утворена за аналогією до інших корелятивів онімного корпусу (*антропонім*, *топонім* тощо). Попри те, що *бібліонім* зараховано до термінів (слово або словосполучення, яке чітко й однозначно кваліфікує окреслене поняття), він позбавлений однозначності й формує омонімічну пару:

*Бібліонім*¹ – назва будь-якого писемного твору.

*Бібліонім*² – номен, маркований змістом Біблії (з огляду на студії О. О. Решетняка [225]). У нашому дослідженні існують деякі обмеження щодо використання цього терміна, пов'язані, зокрема, з уведенням назв

фольклорних творів як допоміжного матеріалу для ілюстрації теоретичних положень. Суперечливим постає зарахування їх до бібліонімів, оскільки первинно фольклорні твори побутували в усній формі і лише в останні століття були записані.

Отже, найбільш семантично місткою й стилістично нейтральною, на нашу думку, є лексема *заголовок*. Саме цей термін є домінантним у нашій роботі.

1. 2. 2. Міждисциплінарний характер поняття «заголовок». За останнє століття з'явилася низка робіт, де представлена спроба уявити зміст поняття «заголовок», тож вироблено чітке уявлення про його сутність і запропоновано декілька логічно побудованих дефініцій. Натомість теоретичний інструментарій для досягнення терміна надто строкатий, що, зокрема, зумовлене міждисциплінарним характером поняття, рухомістю й динамічністю репрезентантів номінативного текстового комплексу в часі, різновекторністю студіювання заголовка в межах однієї галузі, інтенцією й теоретико-практичними завданнями дослідників.

Словникові дефініції *заголовка* моделюють стилістично нейтральний, індуктивно стислий та інформаційно точний спосіб тлумачення терміна. Лексикографічні статті українських тлумачних словників пропонують його семантизацію за допомогою синонімічних слів та словосполучень, зокрема: за «Словником українського языка» Б. Грінченка, *заголовокъ* – «заглавіє» [76, т. 2, с. 28], за Академічним словником української мови, – «назва будь-якого твору, його частини, розділу, статті, повідомлення, назви газети, журналу тощо» [247, т. 3, с. 83].

Наукові розвідки у сфері вітчизняної гуманітаристики акумулюють різноманітні знання про заголовок, пропонуючи інші дефініції цього терміна залежно від специфіки конкретної галузі та завдань дослідження. У Словникові літературознавчих термінів *заголовок* зафіксований як назва

твору або його частини, написана на титульній сторінці рукопису, машинопису, видання або над текстом. У словниковій статті виокремлено також його основні характеристики: чіткість, афористичність, презентація основної ідеї (теми) художнього твору [245, EP]. Медійники до стислого загального визначення заголовка, яке представлено в тлумачних словниках, додають інформацію про фіксоване місце заголовка над текстом [184, с. 132]. У маркетингових дослідженнях заголовки кваліфіковано як вступну фразу тексту, реклами або оголошення [105, EP]. У Словникові основних термінів з бібліотечно-інформаційної діяльності акцентовано функційне тло заголовка безпосередньо в бібліотечній справі й витлумачено його як назву (слово, фразу, букву або групу слів, фраз, букв), наведену на документі в такому вигляді, у якому встановлено або затверджено автором чи видавцем і призначене для ідентифікації та пошуку документа [246, с. 20].

Більшість дослідників заголовків, з огляду на енциклопедійні знання реципієнтів, зосереджували увагу не на сутності цього феномену, а на окремих лінгвальних характеристиках. Зокрема, І. Р. Гальперін інтерпретує заголовки як «компресований, нерозкритий зміст тексту» [65, с. 133]. У цьому ж річищі трактує заголовки А. Є. Нямцу: «...початковий ідейно-смісловий сигнал, який налаштовує реципієнта на потрібне авторові сприйняття й інтерпретацію сюжету (образу, мотиву), а інколи й підказує читачеві характер його переосмислення» [198, с. 79]. В. М. Мейзерський кваліфікує заголовки як «фігуративну структуру», яка забезпечує продукування множинних значень [180, с. 144]. Ю. О. Карпенко аналізує заголовки крізь призму його онімної природи: «...заголовок – це власна назва, до того ж досить специфічна і навіть більше – це, так би мовити, найголовніша власна назва художнього твору, центр його ономастичного простору» [126, с. 36].

На нашу думку, найгрунтовніший підхід до з'ясування лінгвальної сутності заголовка запропоновано в студіях Н. О. Кожині (Фатєєвої). З

огляду на описові характеристики феномену в роботах дослідниці, заголовок доцільно кваліфікувати як текстовий знак, обов'язкову частину тексту, що посідає в ньому фіксовану позицію. Позитивним у тлумаченні Н. О. Кожиної (Фатєєвої) є акцентування на знаковій сутності заголовка. Дослідниця зосереджує увагу на функційно закріпленій позиції заголовка «перед» текстом, яка надає йому значення сигналу для визначення вектора осмислення тексту [293, с. 6].

У згорнутому вигляді заголовок подає інформацію про особливості організації змісту твору. Він є першою межею між світом реальним і нереальним, створеним уявою автора, сприяє перетворенню автора й читача на партнерів у літературній комунікації.

У цьому аспекті цікавим вважаємо визначення заголовка Л. С. Павлюк: «Заголовок – це елемент дискурсної структури, підпорядкований загальному задумові, програмі тексту. Він є не лише індексом авторської позиції, а й вказівкою на місце індивідуального дискурсу-твору у тематичному чи ідеологічному дискурсі-полі» [203, с. 26]. Це перегукується з трактуванням заголовка як актуалізатора концепту твору, яке пропонує А. П. Загнітко [103, с. 792].

Логічно, на нашу думку, узагальнено представити пропонований теоретичний матеріал (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Дефініції заголовка в лінгвістичних сферах

<i>№ з/п</i>	<i>Лінгвістична сфера</i>	<i>Дефініція заголовка</i>
1.	Теорія номінації:	власна назва твору, літературний і фольклорний онім.
2.	Структурно-семантичний напрям лінгвістики:	мінімальна структурно-семантична єдність із чітко зафіксованою графічно виокремленою передтекстовою позицією.

Продовження таблиці 1. 1.

3.	Семіотика:	знак тексту.
4.	Прагматика:	початковий етап спілкування читача з твором та автором, центр авторської моделі дійсності, орієнтир для вироблення стратегії сприйняття тексту.
5.	Дискурсологія, когнітивна лінгвістика:	актуалізатор концепту тексту.

Зарахування заголовків до онімів відбувається на підставі виокремлення за допомогою них деяких одиничних референтів. Процес номінації творів відрізняється від узуальних номінативних актів його підкреслено суб'єктивним характером. О. О. Остапчук зараховує заголовки до функційних власних назв, оскільки акцентовано «предметність закріпленого за назвою змісту, а також його здатність реалізувати номінативну функцію, реалізуючи установку на ідентифікацію унікального естетичного об'єкта» [202, с. 18]. Заголовок індивідуалізує текст, виокремлюючи його в корпусі інших текстів, і категоризує, визначаючи місце в системі текстів.

Отже, *заголовок* – номінативна одиниця, яка є знаком та актуалізатором концепту твору, мінімальна формальна структурно-семантична конструкція з фіксованою доміантною позицією в тексті, центр авторської моделі дійсності, орієнтир для вироблення стратегії сприйняття тексту.

1. 2. 3. Типологія текстових вторинних номінацій.

Заголовки є автономною, але не ізольованою ономастичною підсистемою мови, що підпорядкована загальнолінгвальним законам, проте має специфічні особливості. Від інших репрезентантів онімного простору заголовки відрізняється насамперед тим, що він є вербальним знаком для номінації продукту, створеного в тій самій вербальній знаковій системі, – тексту. За характером відображення дійсності та специфікою референтної

віднесеності заголовків слугує засобом вторинної номінації. Оскільки в сучасному мовознавстві немає єдиного підходу до тлумачення поняття «вторинна номінація», варто з'ясувати різні підходи та визначити базові для нашого дослідження постулати. В. Г. Гак вважає, що під час вторинної номінації «та сама форма може пристосовуватися до виконання інших функцій, водночас, з іншого боку, цей об'єкт може отримувати інше найменування» [61, с. 243]. В. М. Телія пов'язує вторинну лексичну номінацію з використанням уже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції називання [268, с. 129]. Дослідниця переконує, що вторинна номінація ґрунтована на асоціативному характері мислення людини, а це акцентує нерозривний зв'язок номінативного акту з когнітивними процесами. Натомість О. О. Тараненко трактує вторинну номінацію як «надання об'єкту ще однієї назви: з іншою мотивованістю і з певною спеціальною метою (метафорична або метонімічна номінація, перифрази, евфемізми та ін.) або як трансформація попередньої назви об'єкта» [267, с. 119], що ми кваліфікували б радше як повторну номінацію. Підсумовуючи викладене вище, зауважимо, що в роботі вторинною номінацією називатимемо позначення елементів дійсності за допомогою похідних мовних одиниць.

«Вторинна номінація онімів передбачає врахування зв'язку мовленнєвої розумової діяльності з базою лінгвальної і нелінгвальної свідомості, мовної й концептуальної картини світу, функційною часовою та просторовою категоризацією, тобто зв'язку мови зі світом, культурою та свідомістю людини», – зазначає О. О. Селіванова [235, с. 103]. Творення нового номена відбувається за допомогою засобів різних мовних рівнів та / або як вибір готових номенів. Превалює переосмислення вже наявних номенів для позначення нового референта. Структура нового номена повторює значення або фрагмент значення структури твірної одиниці. Конструювання номенів-заголовків творів художньої літератури є вторинним, своєрідним підсумком розумових операцій зі встановлення різноманітних лінгвальних і

позалінгвальних зв'язків. Теоретично можна уявити заголовки як первинні утворення (первісне слово, похідність якого може бути розкрита тільки на підставі глибокого етимологічного аналізу [238, с. 129–221]), хоч на практиці не трапляються заголовки, наділені властивістю семантичної непрозорості.

Процес надання творів імені за своїми основними параметрами є актом образної (текстуальної) номінації. На формування заголовка головно впливають екстралінгвальні чинники, до того ж йому притаманний унікальний лінгвокультурний зміст. Унікальність об'єкта номінації має виразний абсолютний характер.

Заголовок постає внаслідок непрямой номінації, асоціативно-семантичного відображення особливостей номінованого об'єкта. Під час непрямой номінації його концептуальна особливість не зберігається в усіх випадках уживання слова, а акцентовано лише на одній основній або на другорядній особливості, яка й визначає зміни значення слова [221, с. 121]. Непряма номінація ґрунтована на метафоризації, метонімії, перифразі, оксимороні, образних порівняннях тощо. У контексті нашого дослідження особливо вагомими є ідеї французького семіолога-постструктураліста Р. Барта, який, вивчаючи особливості тексту, зауважував: «Читати – це означає виявляти значення, а виявляти значення – означає їх називати; однак справа в тому, що імена, які отримали назву, спрямовані до інших імен, а отже, імена починають перегукуватися між собою, групуватися, і ці групи знову потребують назви: я називаю, відбираю імена, знову називаю, і в цьому, власне, і полягає життя тексту: його становлення відбувається за допомогою номінації, процес безперервної апроксимації, метонімічна робота» [208, с. 38].

Уважаємо, що для заголовків художніх творів найхарактернішим є метонімічний принцип найменування, що відображає зв'язок заголовка з текстом, усі інші мотиваційні складники, які виникають на підставі різноманітних асоціацій, нашаровуються на нього.

Від вторинної варто відрізняти повторну номінацію, оскільки вони відмінні щодо референції. Під час вторинної номінації змінюється об'єкт, а назва залишається, натомість повторна номінація полягає в отриманні денотатом ще одного імені (заміна зі збереженням способу номінації, напр.: «*Мати*» – «*Син*» А. Тесленка; заміна одного номена іншим, який презентує новий рівень текстової інформації: «*Жандарм*» – «*Украдене щастя*» І. Франка тощо). Процес отримання денотатом нового найменування завжди мотивований і комунікативно спрямований. Субституція первинного найменування зазвичай викликана прагматичними інтенціями. Повторна номінація характерна для багатьох художніх текстів.

Дотичним до перейменування художніх творів є добір назв для перекладу та екранізації твору. Цей різновид найменування кваліфікуємо як варіантну номінацію. Найменування отримує не той самий об'єкт, а похідний від нього твір, що функціонує в інших національно-культурних сферах, інших видах мистецтва та корелює з оригінальною назвою як варіант та інваріант. На відміну від повторної номінації, коли активне функціонування початкового – (проміжного) – кінцевого заголовка регламентоване хронологічно, попереднє найменування є активним до появи нового, а з цього моменту поступово переходить у фазу пасивного використання, під час появи варіативних номінацій первинна назва продовжує активне функціонування, лише відрізняється національно-культурною сферою використання. Зазвичай під час перекладу заголовків відбувається процес на кшталт калькування: «*Польові дослідження українського сексу*» О. Забужко – англ. «*Field work In Ukrainian Sex*» (пер. Г. Гринь) чи чес. «*Polní výzkum ukrajinského sexu*» (пер. Р. Кіндлеревої), «*Сарабанда банди Сарі*» Л. Денисенко – англ. «*The Sarabande of Sara's Band*» (пер. М. Наймана, С. Барнес), «*Земля в обшпирі бінокюляра*» І. Клеха – англ. «*A Land the Size of Binocular*» (пер. М. Наймана, С. Ястремського) чи незначні зміни, пов'язані з граматичними системами мов: нім. «*Das Parfum. Die Geschichte eines Mordens*» П. Зюскінда – «*Zanaxi*.

*Історія одного вбивці» та «Парфуми: Історія одного вбивці» (пер. І. Фрідріх). Німецький іменник *Das Parfum* ужито в однині, проте відповідає українським множинним іменникам *запахи, парфуми*.*

У процесі дослідження заголовка і його перекладу важливого значення набуває дотримання принципу етноцентризму, що дає змогу простежити відображення досвіду попередніх поколінь у свідомості сучасних людей у межах одного етнічного континууму, оскільки «мова не є довільним витвором окремої людини, а завжди належить усьому народу: наступні покоління успадковують її від попередніх поколінь» [7, с. 93]. Зокрема, під час перекладу відбувається прагматична адаптація заголовка: незрозумілі для зарубіжного читача реалії замінюють на зрозумілі. З огляду на це заголовок роману відомої бельгійської письменниці А. Нотомб «*Robert des mots proper*» перекладено українською як «*Словник власних назв*». У Бельгії слово *Robert* уживають фігурально зі значенням «популярне, шановане видавництво словників», абсолютного відповідника в українській мові немає. Зауважимо, що українською твір не перекладено, але саме такий відповідник уживають у наукових студіях, присвячених романові [3]. Заголовок твору «*Львівська гастроль Джими Хендрікса*» А. Куркова німецькою був презентований як «*Jimi Hendrix live in Lemberg*» (*Lemberg* – офіційна німецька назва Львова 1772–1918 рр.). Усе це переконливо засвідчує, що мова є засобом накопичення колективного досвіду й пов'язана з культурними традиціями її носіїв. Утворення номінативного знака зумовлене особливостями концептуалізації й категоризації світу, що відбуваються на підставі внутрішнього досвіду конкретного народу.

Отже, заголовок літературних творів у контексті теорії номінації має номінативний статус оніма, що репрезентує власне вторинну номінацію, повторну вторинну номінацію за умови заміни одного заголовка іншим та може бути варіативним номеном, який використовують для називання похідного твору.

1.3. Аспекти вивчення заголовків

Учення про заголовок обґрунтоване й розвинене в багатовекторних філологічних студіях. У наукових працях запропоновано різні аспекти осмислення заголовка як феномену.

Варто зауважити, що на ранніх етапах вивчення заголовка заперечували його лінгвальний статус. Зокрема, О. Єсперсен диференціював заголовки як такі, що «випадають із мовлення у власному розумінні, оскільки трапляються лише в письмовій мові» [93, с. 361]. Проте згодом більшість науковців визнали доцільність його лінгвального студіювання. О. О. Потебня звернув увагу на заголовок у контексті теорії речення [216], у такому ж річищі його аналізували О. М. Пешковський [210] та В. В. Виноградов [49].

Вагоме значення для побудови концепції заголовка мають праці С. Д. Кржижановського [152], І. Р. Гальперіна [65], В. А. Кухаренко [157], О. В. Покровської [213], де виокремлено й схарактеризовано основні його ознаки: стислість, компресія та лаконічність. І. Л. Михайлин розширив перелік власне змістових характеристик заголовка, додавши до нього виразність, здатність зацікавити, запам'ятовуваність [184]. Ці ознаки водночас є умовою його успішного функціонування.

Заголовкові конструкції можуть бути предметом дослідження як із формальних чи змістових позицій, так і в проекції на діалектичну єдність форми і змісту. Одну з перших спроб типологізації структурних моделей заголовка зреалізував С. Д. Кржижановський, диференціювавши заголовки, що корелюють із логічним судженням, безпредикативні і безсуб'єктні тощо [152]. Ідеї науковця щодо структурної організації заголовка розвинули І. В. Арнольд [4], Л. Ф. Грицюк [74], Н. О. Кожина (Фатєєва) [136–137], О. М. Траченко [280] та ін. І. В. Арнольд, зокрема, відповідно до рівневої структури мови виокремлює заголовок-слово, заголовок-словосполучення (дієслівне, іменне або ад'єктивне), заголовок-речення (складносурядне чи

складнопідрядне), кванові заголовки з явною фрагментарністю: інфінітивний заголовок та заголовок, виражений дієприкметниковим зворотом, тощо. Зазвичай дослідження заголовка з позиції його структурних особливостей, пов'язані, зокрема, з проблемою визначення його граматичного статусу, є дотичними до морфологічних студій, які передбачають вивчення частиномовної належності його структурних елементів.

Заголовок посідає особливу позицію в тексті, що увиразнено не лише його локалізацією стосовно основного тексту, а й графічним оформленням. Важливість цього аспекту для з'ясування сутності заголовка переконливо доводять ґрунтовні дослідження Н. О. Кожинної (Фатєєвої) [137] й І. В. Арнольд [4]. Сучасні тенденції номінації творів сприяють появі нових розвідок, зокрема у сфері формального акцентування заголовків. Привертає увагу в цій царині робота В. Є. Шевченко, яка класифікує заголовки за способом оформлення, диференціюючи кеглеві та зображальні заголовки [314, с. 392]. Кеглеві можуть бути простими чи обрамленими, а засоби їхнього виокремлення – титульний кегль, збільшений міжрядковий інтервал, підкресленість, рамкування. Варто зауважити, що в кеглевих заголовках можна використовувати кирилицю, латиницю, інші алфавітні системи та їхнє поєднання. До зображальних належать текстові, створені за допомогою декоративного кегля, символічні – у вигляді емблеми, зображення, логотипа, зображально-текстові (тобто гетерогенні із залученням семіотичних знаків різних систем). Використання нетекстових елементів – хоч і факультативний, але досить поширений та ефективний спосіб атрактивізації заголовка. Такі заголовки є виявом креолізації тексту. Засоби заголовкової акцентуації сприяють увиразненню й посиленню його змістового навантаження.

На рівні лексико-семантичної організації заголовків на особливу увагу заслуговують дослідження О. М. Максютової [177], Лі Ліціонь [164], Л. І. Солодкої [252]. На підставі того, що семантична специфіка заголовка полягає водночас у конкретизації й генералізації змісту, диференціюють

семантику заголовкової конструкції і зв'язки заголовка з компонентами тексту. У першому випадку аналізують заголовки з позиції їхньої лексико-тематичної та лексико-стилістичної специфіки: лексичного наповнення, стилістичної конотації тощо; акцентують на поетизмах, архаїзмах, неологізмах, запозичених словах, термінах та словах зниженого стилістичного тону (розмовних елементах, жаргонізмах (Є. В. Джанджакова [86]), стилістичних фігурах та характерові образності (епітет, метафора, антитеза, алюзія, фразеологічні одиниці, порівняння, іронія, оксиморон, градація тощо (А. Ю. Ісаєва [112])).

З іншого боку, заголовки кваліфікують на основі його семантичних зв'язків із компонентами тексту. У зв'язку зі зміщенням наукових інтересів від структурного до комунікативного аспекту та розширенням сфери семантичних досліджень, заголовки став об'єктом лінгвістики тексту.

Для заголовка характерна деяка двовекторність: зовнішня спрямованість на представлення твору в літературному світі, і внутрішня – звернена до тексту. Заголовок, на думку М. О. Вінтонева, є «своєрідною тезою самого тексту, відображаючи у своїй структурі те, що визначається автором як найважливіше» [55, с. 15].

З огляду на це, семантичний аспект заголовків полягає у з'ясуванні явних та прихованих зв'язків із текстом. І. В. Ісхакова та Т. Є. Трошинська-Степушина [114; 281] диференціюють текстово-заголовковий зв'язок на підставі ступеня вияву інформативної функції заголовка й виокремлюють явний, приблизний, відносний, алюзійний, слабкий зв'язки. До того ж існує обернена залежність рівня інформативності й атрактивності в заголовку: чим вищий рівень інформативності, тим нижчий рівень атрактивності, і навпаки.

На підставі семантичного аналізу заголовків і тексту виокремлюють найменування, що представляють основну тему чи проблему твору (дають читачеві загальне уявлення про відображені у творі явища життя); заголовки, що задають перспективу розвитку сюжету твору, зокрема: фабульні

заголовки (описують увесь сюжетний ряд); кульмінаційні заголовки (акцентують найважливіший щодо розвитку дії момент); заголовки, що містять імена персонажів (значну частину таких назв репрезентують антропоніми, часто назви містять інформацію про національність, родову належність чи про соціальний статус головного героя); заголовки, що позначають час і простір (для них характерне вживання хронотопів); називають абстрактні поняття та стани тощо (О. С. Кубрякова [155], А. В. Ламзіна [161], Лі Ліцюнь [164], А. Р. Волков [56]). На образно-семантичній основі ґрунтована класифікація Л. Ф. Грицюк: заголовки-індикатори, у яких домінує пряме значення, заголовки-образи, в основі яких переносне, концептуальне значення, і заголовки-символи, що мають переосмислену підтекстову семантику [74, с. 51–52].

Оскільки заголовкове значення вмотивоване текстом, то після прочитання на його первинне сприйняття нашаровується художній світ твору, а відтак заголовок розширює свій змістовий обсяг відповідно до ідейно-тематичної й сюжетно-композиційної організації твору. Е. О. Лазарева та А. І. Домашнєв пропонують диференціювати заголовки за кількістю елементів значеннєвої схеми тексту: односпрямовані відповідають одному елементові змістової структури тексту, відповідно комплексні – багатьом. На відміну від односпрямованих, комплексні співвідносні з кількома елементами структурної схеми тексту, вони одночасно акцентують на темі й оцінці ситуації, називають персонажа й містять хронотопну вказівку тощо. Комплексні заголовки інформаційно місткіші, а різноманітні зв'язки їх із текстом є ще одним засобом підвищення експресивності тексту [91, с. 5]. Е. О. Лазарева пропонує новий рівень класифікації за ознакою повноти вираження будь-якого значеннєвого текстового елемента в заголовку [158]. Такий підхід дає змогу виокремити три різновиди: повноінформаційні, що є сигналом про основну думку твору, неповноінформаційні, які частково відображають основну думку, та

пунктирні, що імпліцитно пов'язані з текстом. Відповідно до класифікації за формою вміщеної інформації І. Р. Гальперін розрізняє назви-символи, назви-тези, назви-цитати, назви-повідомлення, назви-натяки, інтриги, назви-оповіді [65, с. 134].

Новий етап вивчення заголовка пов'язаний із виведенням аналізу тексту в антропоцентричну систему координат. У контексті дискурсології розширено спектр заголовкових атрибутів. Дискурсологія передбачає вивчення словесного продукту не відособлено, а залучивши до аналізу процеси створення й сприйняття. Такий підхід, на думку Л. С. Павлюк, дає змогу виокремити «нові характеристики заголовка художнього тексту, а саме його здатність актуалізувати ключовий концепт художнього твору» [203, с. 27]. Семантична структура заголовка втілює важливі значення художнього дискурсу, зосібна його ключовий концепт.

Заголовок не тільки називає текст, а й презентує індивідуально-авторське висловлення про нього. А. Є. Нямцу наголошував на тому, що заголовок твору часто постає тим первинним ідейно-значеннєвим сигналом, «який налаштовує реципієнта на необхідне для автора сприйняття інтерпретації сюжету (образу, мотиву), а іноді й підказує читачеві характер його переосмислення» [198 с. 63]. Ці думки суголосні з твердженням Н. А. Ніколіної про те, що заголовок є запропонованою автором першою інтерпретацією літературного твору [194, с. 171]. Вербально (імпліцитно або експліцитно) він виражає основний задум та інтенцію автора. Однак ще С. Д. Кржижановський наголошував на залежності заголовка тексту від адресата-читача й дійшов висновку про те, що тенденції номінації характеризують не тільки письменника, а й аудиторію, для якої він призначений [152]. Т. А. Чекенєва вважає, що в заголовкові відображено концептуальне ядро твору, але у свідомості читача воно формується поступово, відтворюючи поетапний шлях пізнання: передчуття – розгадування – збагачення свого тезаурусу» [309, с. 130]. За метою

емоційного впливу на аудиторію О. О. Тертичний виокремлює захопливі, страшні, карколомні, скандальні, інтимні та ін. заголовки [273, с. 82].

Семіотична природа заголовка, проаналізована в роботах Т. В. Желтоногової [97], В. А. Кухаренко [157] та ін., виявляється насамперед у його репрезентативних можливостях виокремлювати твір у корпусі творів словесного мистецтва. Заголовок стає знаком іншого знака вищого порядку – тексту – та виразником його глибинної семантики, субститутуом тексту у формальному ракурсі. Крім того, у сучасних наукових розвідках сфокусовано й на інших параметрах заголовка, зокрема на диференціації їх за домінантними функційними характеристиками (Н. О. Кожина (Фатєєва) [136], Т. В. Желтоногова [97], В. А. Кухаренко [157]), на прагматичних особливостях (Т. Г. Ватоліна [38], В. В. Корольова [143]), на перекладі заголовків (Т. Г. Ватоліна [38], Лі Ліцюнь [164]) тощо. Нині виокремлено ще одну грань заголовкових студій, пов'язану з розвитком неймінгу – науки про називання. Саме такий підхід слугував підставою для констатації Р. Барта: «Оповідання – це товар, рекомендація якого супроводжується рекламною “приманкою”» [11, с. 164]. Функцію рекламної «приманки» й виконує заголовок. Дослідження в цій сфері спрямовані на з'ясування рекламних атрибутів заголовків, зокрема їхнього рекламного аранжування.

Заголовковий масив динамічний і змінний у часі. Це детермінує необхідність вивчення заголовків конкретних синхронних зрізів та проведення діахронного аналізу. Проблеми особливостей заголовкотворення в художній літературі ХІХ ст. висвітлені в роботах О. О. Остапчук [202]; 20–30 рр. ХХ ст. – Л. О. Ставицької [256]; питання діахронного аналізу заголовків російської літератури студіювала Є. В. Джанджакова [86], англійської – О. Ю. Богданова [22], С. В. Рижкова [226] та ін.; діахронію українських заголовків вивчали лише побіжно.

Різні функційні стилі, літературні жанри, літературно-історичні епохи зумовлюють особливості організації заголовка, активізують різні експресивні

можливості мовних одиниць і зв'язків у текстовому заголовку й мають деякі відмінності сприйняття читачем. З огляду на це вагомого значення набувають наукові розвідки, присвячені вивченню заголовків художньої літератури (Н. А. Веселова [48], Н. О. Кожина (Фатеева) [137], О. О. Остапчук [202], та ін.), наукових текстів (М. І. Венгринюк [47], Р. В. Детскіна [85], С. А. Суворова [263]), публіцистичних, зокрема текстів ЗМІ. Важливість дослідження медіазаголовків переконливо засвідчує низка дисертаційних праць (В. М. Ронгинський [230], А. О. Сафонов [232], О. В. Сибіренко-Ставроянні [240], Л. І. Солодка [252]) та наукових статей і монографій (В. М. Галич [62], Л. Ф. Грицюк [75], А. О. Євграфова [94], В. Й. Здоровега [107], Т. Ю. Ковалевська [132], Г. К. Конторчук [141], Е. Г. Шестакова [316], Л. В. Шитик [317] та ін.).

Номінування прозових, поетичних і драматичних творів має свою специфіку. Процес називання прозових творів (І. В. Столярова [262], Т. А. Гавловська [59]) відбувається в річищі загальних тенденцій номінації творів у художній літературі, оскільки переважно саме прозові твори й формують ці тенденції. Деякі відмінності характерні для жанрових реалізацій заголовків, зокрема Н. О. Кожина (Фатеева) констатує, що «у великих формах, таких як роман, заголовне слово або словосполучення не відразу влітається в канву твору, а з'являється в сюжетно-кульмінаційних пунктах літературного тексту» [137]. Аналіз заголовків українських поезій (Т. В. Желтогонова [97], Н. Г. Петрова [209], Л. В. Скорина [242]) засвідчує їхню залежність від метрико-ритмічної схеми та жанру твору. Для ліричного вірша заголовок є факультативним структурним елементом. Т. В. Желтогонова вважає, що це передусім зумовлено «домінуванням емотивної функції, коли важко знайти влучне слово, підвести емоції під конкретне поняття. Проте незаповнена перша позиція перед текстом свідчить про специфічне змістове навантаження цієї сильної позиції. Нульовий заголовок є знаком, у якому відсутність плану вираження зумовлює

значущість плану змісту» [97, с. 14]. Звукова стихія поетичних творів перенесена й на найменування, що пояснює добір заголовків за принципами евфонії, алітерації, асонансу. У низці наукових розвідок (наприклад, Н. Д. Борисенко [28], В. В. Корольової [144] та ін.) проаналізовано заголовки драматичних творів. Ще С. Д. Кржижановський помітив, що «...заголовок найбільше є власне заголовком саме в драматургії <...>. Заголовок п'єси відрізняється від заголовка наукового трактату, роману, новели і будь-чого тим, що він надзвичайно чутливий» [152, с. 9]. Це, зокрема, пов'язане з тим, що драма водночас є літературним і театральним твором. Історично рекламна функція драматичних творів має значно більше значення, ніж будь-яких інших. У них, уважає В. В. Корольова, використовують переважно зовні спрямовані заголовки, які розраховані на швидкий відгук читача чи глядача, а тому вони зазвичай акцентують емоційну оцінку автора [143, с. 25].

Жанрові особливості заголовків перебувають у полі зору багатьох дослідників: Н. А. Серебрянської, Є. О. Мартинової [254] (заголовки в жанрі антиутопії), Н. П. Смірної [250] (заголовки літературних казок), Л. В. Терещенко [271] (заголовки байок) та ін. Заголовкова специфіка творів дитячої літератури була об'єктом вивчення Ю. В. Веденьової [43] Н. В. Іноземцевої [111].

Заголовок твору кожного письменника формується в межах його ідіостилю й відображає їхнє самобутнє світосприйняття і світовідображення. Дослідження номінації творів окремого письменника – один із важливих складників осягнення номінації творів загалом. Зацікавлення цією проблемою засвідчує, зокрема, численна бібліографія: студії Е. В. Боевої [24] (твори Г. Сковороди), Ю. О. Карпенка [126] (твори Л. Костенко), А. Ф. Коваленко [135] (твори І. Багряного), Т. С. Мейзерської [181], В. В. Мержвинського [182–183] (твори Т. Шевченка й Лесі Українки), А. К. Мойсієнка [185], Н. П. Чамати [307] (твори Т. Шевченка), І. М. Кочан [147], М. М. Челецької [311] (твори І. Франка), С. В. Форманової [298] (твори

М. Коцюбинського), Л. Л. Шевченко [315] (твори Г. Тютюнника), О. А. Яновської [346] (твори М. Вінграновського) та ін.

Зауважимо, що вивчення заголовків художніх творів зазвичай реалізоване в площині літературознавчого аналізу (В. В. Мержвинський [182–183], Н. П. Чамата [307], М. М. Челецька [310] та ін.) і спрямоване на окреслення особливостей їхньої текстології й поетики. У межах лінгвістичного дослідження (О. Ю. Богданова [22], Н. О. Кожина (Фатєєва) [136], О. О. Остапчук [202]) з'ясовано лінгвальний статус заголовка. Однак розмежування лінгвістичного й літературознавчого підходів ускладнює виокремлення його онтологічних властивостей. І. В. Арнольд наполягає на створенні комплексного підходу до феномену заголовка, зокрема, на прикладі стилістичних образних висловів у заголовку та тексті вона продемонструвала виняткову позицію заголовка в текстовому просторі й визначила подальші перспективи вивчення тексту та його компонентів. Зв'язки, які традиційно називають тропами, функціують не лише в мікроконтексті, а й у назвах, а через заголовок і на рівні образів, сюжету й тексту загалом. Ця властивість назв постає істотною, оскільки вона підтверджує необхідність інтерпретації художнього тексту як цілісної зв'язної структури й потребує об'єднання зусиль лінгвістів і літературознавців [4, с. 25]. Комплексний підхід до вивчення заголовка як феномену із залученням досягнень літературознавства, лінгвістики, міждисциплінарних галузей (когнітивістики, семіотики, дискурсології, філософії імені та філологічної герменевтики) дають змогу максимально повно дослідити зазначене явище.

Найдискусійнішими проблемами вивчення заголовка є визначення його місця в ієрархії мовних одиниць та з'ясування граматичного статусу, аналіз системних відношень «заголовок – текст» та основних заголовкових функцій.

1.4. Заголовок як особлива номінативно-предикативна одиниця

У сучасній лінгвістиці питання статусу заголовка досі залишається відкритим. Це зумовлено конфліктом форми і змісту в текстових номенах. У спробі виявити статус і сутність заголовка учені висловили різні, подекуди суперечливі, розбіжні думки. Це передусім зумовлено складністю феномену й різновекторністю підходів до його інтерпретації.

1. 4. 1. Місце заголовка в ієрархії мовних одиниць. За всього розмаїття думок та дискусій виокремимо основні тенденції розв'язання цієї проблеми.

О. О. Шахматов, обмеживши своє дослідження тільки заголовками-номінативами, кваліфікував їх як особливу категорією слів і словосполучень [312, с. 253]. Таке твердження ґрунтоване на номінативності – іманентній характеристиці заголовка. Цей підхід упродовж тривалого часу домінував у працях, присвячених дослідженню російської мови: Л. А. Булаховський [33], Д. М. Овсянко-Куликовський [199], О. І. Смирницький [249] та ін. тлумачили заголовок як особливу номінативну одиницю мови, залишаючи поза увагою його предикативні властивості. Така позиція закріплена в академічній граматиці російської мови. Розроблення проблеми в такому ж річищі отримало продовження в студіях А. С. Попова [215] та І. П. Распопова [223], які зараховують заголовки до номінативних одиниць, еквівалентних слову або словосполученню. Тракткування заголовків лише на основі їхньої номінативної ознаки та зовнішньої форми слова суперечить ученню про внутрішню форму мовних одиниць, яка в заголовках значно ширша за обсягом, ніж внутрішня форма будь-якої одиниці лексичного рівня.

На думку іншої групи вчених, заголовок відповідає предикатові, тобто слугує висловленням про інше висловлення – текст. Є. М. Галкіна-Федорук

[63], Л. В. Перльмуттер [208], О. О. Реформатський [224], О. М. Фінкель і М. М. Баженов [296] та ін. вважають, що заголовок, незалежно від його синтаксичної структури, є реченням, а отже наділений предикативністю (тобто властивістю співвідносити текст із дійсністю), для нього характерна комунікативна спрямованість на передавання текстової інформації, реалізація авторської інтенції й естетичний вплив на читача. Доцільність зарахування заголовка до класу речень підтверджують і такі його характеристики, як-от: інтонаційна завершеність, наявність значення, графічна виокремленість. Поштовхом до цього твердження стало дослідження заголовка як текстового фрагмента. Кваліфікація заголовка як речення вможливила виокремлення складників заголовка-речення, визначення їхньої частиномовної належності, синтаксичної функції, виокремлення граматичних параметрів речення, аналізу з погляду будови речень (односкладні, двоскладні, прості, складні тощо). Проте багато вчених розуміли особливе місце заголовків у загальному корпусі речень, тож у своїх визначеннях обмежували реченнєві ознаки та обґрунтовували, до яких речень варто зараховувати заголовки. П. Ф. Фортунатов уналежнює заголовки до неповних речень [300, с. 128–129]. В. О. Богородицький вважає заголовки книжок і статей одним із підтипів «речень класифікаційних», де ім'я позначає відповідною назвою словесний твір і функціює як присудок з опущеним вказівним словом [23, с. 68]. В. Г. Адмоні трактує заголовок подібно до неповних речень, кваліфікуючи його як мовну форму вираження одного з компонентів повідомлення, інший складник якого може бути визначений відповідно до ситуації чи до контексту [2, с. 150]. В. М. Ронгинський інтерпретує заголовок як речення, що несе особливе функційне навантаження [229, с. 123].

Інформаційність та естетична спрямованість заголовка сприяє з'ясуванню ідейно-тематичного наповнення твору, установленню зв'язків між образами, окресленню авторської концепції тощо. Однак предикація в заголовках досить специфічна, має несамостійний характер і сформована

зазвичай на основі внутрішньотекстових зв'язків. На думку Л. О. Коробової, для заголовка характерні два типи дійсності: текст і власне денотат, а отже й два види предикативності – текстова і фразова [142, с. 31]. О. О. Остапчук вважає, що предикація в заголовках імпліцитна: «у вигляді предикативних і напівпредикативних синтагм вона виявляється в поверхневій структурі обмеженої кількості найменувань під час референтної співвіднесеності з мікроситуацією тексту» [202, с. 10]. О. С. Толмосова кваліфікує таку предикативність як опосередковану [275, с. 9], О. О. Ляпіна – як текстову [176, с. 23]. Це підтверджують і міркування Н. О. Кожинної (Фатєєвої): «Реченням заголовки художніх творів виявляються тільки семантично і тільки в процесі кореляції з текстом» [137, с. 68]. У багатьох заголовках функція номінації все ж превалює над функцією повідомлення. Це, на думку дослідниці, репрезентоване навіть у заголовку, що містить дієслово на позначення конкретної дії: «У відриві від тексту, утрачаючи віднесеність до внутрішньотекстової референтності (вона існує тільки як гіпотетична, потенційна), утрачають категорію предикативності, а отже, і статус речення» [137, с. 69].

Л. П. Доблаєв, з'ясовуючи лінгвальну сутність заголовка, виокремив серед повноінформативних назв номінативні і предикативні. Номінативні заголовки називають тему всього тексту. Заголовок із бездієслівною конструкцією учений інтерпретує як речення лише з психологічного погляду. Предикативні заголовки є розгорнутою тезою, що містить предмет мовлення та його предикат. Такі заголовки найповніше дають інформаційну характеристику текстові та чітко формують горизонт очікувань у читача [89, с. 36].

У системі лінгвістичних розвідок, присвячених заголовку, заслуговує на увагу твердження О. М. Пешковського про те, що заголовок твору посідає проміжне місце між словом і реченням. Він називає текст й одночасно є висловленням про нього, тобто власне «називним реченням» [210, с. 380]. З

опертям на це Т. Ф. Каримова [124], Л. В. Терентьева [270] та ін. зазначають, що заголовок поєднує функції номінації та предикації, і надають йому статусу номінативно-комунікативної одиниці. Така позиція вможливило дослідження заголовка як з урахуванням морфологічних категорій (зокрема відмінювання для заголовків-словоформ, виражених іменником), так і синтаксичних особливостей. Однак номінативні й предикативні характеристики різних заголовків відмінні, що зумовлене їхнім комунікативним завданням. З огляду на це заголовок набуває статусу номінативної одиниці з внутрішньою предикацією, вираженою імпліцитно чи експліцитно.

За структурними особливостями виокремлюють заголовки-слова, заголовки-словосполучення й заголовки-речення (І. В. Арнольд [4], І. Р. Гальперін [65], В. А. Кухаренко [157] та ін.). Такий підхід забезпечує врахування не лише доміантної номінативної функції заголовків, а й інших функцій, які притаманні мовним одиницям, що належать до різних рівнів. Частково ці ідеї знайшли відбиток у дослідженнях Н. Є. Бахарєва, який залежно від структури виокремлює в заголовковому масиві речення та неречення [13, с. 72]. Натомість І. Г. Кошева акцентує окремішній статус заголовка і вважає недоречним зарахування його до розряду слів, словосполучень чи речень [149, с. 8]. Полемізуючи з нею, О. М. Траченко зазначає: «...їх не можна вилучити зі сфери розгляду мовних явищ. Вони виражені засобами мови» [280, с. 106]. Дослідниця презентує власне розуміння заголовка: «Якщо виходити з того, що референтом речення може бути тільки ситуація, то, беручи до уваги той факт, що референтом є текст як послідовність взаємопов'язаних ситуацій, варто зробити висновок, що заголовок являє собою одиницю «вище» речення. Отже, з огляду на це доцільно інтерпретувати заголовок як «текстовий фрагмент», тобто як одиницю на рівні комунікативного блоку тексту з особливою функцією його маркера» [Там само, с. 154]. Заголовок кваліфікують як окремий різновид

тексту, номінуючи його скомпресованим (Л. М. Мурзін [189]), примітивним (Л. В. Сахарний [233]), вторинним стисненим (О. І. Панченко [206]) чи простим текстом (Ю. М. Казарін [117]).

Поєднання в одній формі протилежних характеристик і зумовлює лінгвальну своєрідність заголовків.

1. 4. 2. Диктемна природа заголовка. Новим етапом у розв'язанні цієї проблеми стала теорія диктемної структури тексту М. Я. Блоха. Учений зосереджує увагу на тексті як на знаково-тематичній структурі, що розкриває конкретну тему, «яка об'єднує всі його частини в інформаційну єдність» [20, с. 91]. Диктема – це елементарна одиниця систематизації й тематизації тексту, що стоїть над реченням і виконує роль перехідної ланки між реченням і текстом. Ця думка перегукується з твердженням Л. Ф. Грицюк про текстовий статус заголовка з уточненням, що заголовок перебуває рангом нижче від цілісного тексту [74, с. 56]. За теорією диктемної структури тексту, заголовок тільки формально може співвідноситися зі словом, словосполученням, реченням чи висловленням, але не дорівнює їм.

Слово як номінативна одиниця мови лише називає предмети, явища, процеси тощо, а заголовок у формі слова не тільки називає твір, а й виконує інші функції, зокрібно концептуально-змістову й рекламну, які не властиві слову. Заголовок-словосполучення за своїм семантичним складом є багатовимірним, що виводить його за межі словосполучення, яке, за В. В. Виноградовим, слугує складною назвою предметів, явищ, процесів тощо [50].

Проаналізувавши заголовок у контексті вчення про текст (з огляду на структурно-семантичні особливості заголовка концентрує уявлення про концепт усього твору, є виразником авторського задуму), О. Ю. Богданова кваліфікує заголовок як своєрідну вершину тексту, особливу диктему [22, с. 6].

У диктемі виокремлюють чотири найважливіші функційно-знакові аспекти мови: номінацію, предикацію, тематизацію і стилізацію. Номінація – виокремлення об’єкта з групи інших об’єктів за допомогою слів, словосполучень, фраз; називання. Предикація набуває значення усвідомлення дійсності за допомогою мовних структур. Репрезентантами номінативної сфери є слова і словосполучення, предикативної сфери – вислови й повідомлення. Заголовок водночас є номінацією тексту й повідомленням про нього, незалежно від того, чим він виражений. Предикація в заголовках, що формально відповідають іменному слову чи словосполученню, опосередкована, розмита, у них номінація імпліцитно виражає предикацію. Вербальна структура, винесена в заголовок, стає вирішальною в інтерпретації тексту. Як зазначив Л. С. Виготський, «назва дається розповіді, звичайно <...> не випадково, вона несе в собі розкриття найважливішої теми, окреслює ту домінанту, яка визначає всю побудову оповіді» [58, с. 204]. Тема – це своєрідна установка, якій підпорядковані всі елементи твору, інтенція, реалізована у творі. Тематизація охоплює все те, що стало предметом авторського зацікавлення, осмислення й оцінювання. Її як важливу ознаку заголовка виокремлював ще С. Д. Кржижановський, зазначаючи, що заголовок лише конденсує тему і вислів про книгу [152, с. 9]. Тема – поняття багатоаспектне. У широкому сенсі – це те, що покладено в основу твору, його опора. Тематизація не обмежена лише фактуальною інформацією, її визначає також оцінна інформація (емотивна, імпресивна тощо), яка насамперед спрямована на реципієнта. Стилiзація передбачає побудову вислову відповідно до принципів організації мовного матеріалу окремого стилю. Номінація належить до характеристик слів і словосполучень, предикація – до речень, тематизація – до речення; стилізація характерна для всіх одиниць; заголовок об’єднує в собі всі 4 характеристики [22, с. 6].

Структура заголовка як диктеми наочно представлена в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Структура заголовка як диктеми

<i>№ з/п</i>	<i>Складник диктеми</i>	<i>Значення складника в заголовку</i>
1.	Номінація:	називання твору.
2.	Предикація:	висловлення про текст (зокрема опосередковане, імпліцитне).
3.	Тематизація:	концентрація всіх видів інформації (фактичної, емотивної, імпресивної).
4	Стилізація:	вибір конотативних мовних засобів для адекватного передавання змісту.

Структурно-семантичні особливості заголовка пов'язані з реальними умовами комунікації, тому він передбачає не тільки тематичний зв'язок із текстом, а й тексту з читачем, охоплює різні рубрики інформації, спрямовані на реципієнта, є першою ланкою в налагодженні комунікації автора й читача.

Отже, заголовок формально може бути виражений будь-якими мовними одиницями, зокрема реченням, словосполученням чи словом, однак не тотожний жодному з них, а є диктемним іменем тексту.

1.5. Взаємозв'язок заголовка і тексту

Заголовок є важливим показником прагматичної природи тексту. Інформація тільки тоді набуває сенсу, якщо реципієнт здатний її вичленити й зрозуміти. Відношення, що виникають під час сприйняття інформації, номіновані прагматичними, а відповідно «здатність тексту досягати комунікативного ефекту, викликати в реципієнта прагматичне ставлення до повідомлення, іншими словами, виконувати прагматичний вплив на одержувача інформації, називається прагматичним аспектом, або прагматичним потенціалом (прагматикою) тексту» [71, с. 245].

Заголовок перебуває в діалектичних зв'язках із текстом, виявляючи амбівалентні властивості як своєрідний код твору і як ключ до розуміння його змісту. Двоїста природа заголовка також полягає в тому, що, з одного боку, це фрагмент тексту, з іншого – форма існування позатекстової дійсності; з одного боку, значуща частина загальної текстової оповіді, з іншого – надінформаційний і надорганізаційний знак твору, програмування основних змістових і структурних елементів твору. Семантична неоднозначність заголовка виражена в перспективно-ретроспективному зв'язку з текстом художнього твору. Усе це детермінує різновекторність дослідження цього феномену: у напрямку від тексту до заголовка й від заголовка до тексту.

У семіотичному вимірі заголовок дифункційний. За Ю. М. Лотманом, текст і заголовок можна трактувати як два самостійні тексти, що перебувають на різних ієрархічних рівнях «текст – метатекст», з іншого боку – це два підтексти єдиного тексту [172, с. 129]. Як текстова одиниця він є складником тексту, що в поєднанні з іншими елементами тексту формує цілісне уявлення про текст (у комунікативному аспекті цей зв'язок зазвичай функціонує на рівні тема (заголовок) – рема (текст)).

Проблеми взаємозв'язку заголовка й тексту часто перебували в колі наукових зацікавлень лінгвістів. У контексті нашого вивчення на дослідницьку увагу заслуговують наукові розвідки А. П. Загнітка [100–102], А. О. Євграфової [94], І. І. Єрмоленко [95], Ю. Є. Рожкової [227] та ін., у яких з'ясовано комплекс текстотвірних витоків заголовка та його роль у формуванні значеннєвого виміру твору. Натомість А. М. Агапова [1], З. М. Далгатова [81], В. Л. Лукін [173] акцентували увагу на заголовку як на знаковій вираженні актуальної і концептуальної інформації. Ґрунтовні дослідження заголовкового масиву дають змогу досягнути лабораторію творення сучасних українських художніх текстів – актуальну проблему сучасної гуманітаристики.

Важливим підґрунтям для з'ясування онтологічних характеристик заголовка тексту стало посилене зацікавлення категорією «текст» та витлумачення її. Багатозначність терміна зумовлює появу різних визначень, зокрема, його трактують як упорядковану з функційно-значеннєвого погляду групу речень, значеннєво завершену єдність (В. В. Одинцов [200]), як мовленнєве утворення, відображене на письмі або в друці (Д. Е. Розенталь [228]), як об'єднану значеннєвим зв'язком послідовність знакових одиниць, основними властивостями якої є зв'язність та цілісність (Т. М. Ніколаєва [193]). Поліфонійний діалог різноманітних підходів сприяє формуванню багатовимірної моделі досліджуваного явища.

Досить ґрунтовною вважаємо дефініцію тексту, запропоновану І. Р. Гальперінім: це «витвір мовленнєвого процесу, що позначений завершеністю, об'єктивований у формі письмового документа, літературно оброблений відповідно до типу документа, витвір, який складається із заголовка й низки особливих одиниць (надфразних єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, для нього характерна деяка цілеспрямованість і прагматична визначеність» [65, с. 18].

Перевагами такого визначення є акцентування уваги на структурному та прагматичному аспектах тексту. Проте конкретно зупинимося на деяких аспектах тлумачення. На нашу думку, потребує уточнення твердження про заголовок як про складник тексту, оскільки він може бути матеріально вираженим або нульовим. Уважаємо цілеспрямованість одним із виявів прагматичної визначеності тексту, адже прагматичне дослідження передбачає виявлення призначення тексту, мету його створення. До того ж у визначенні не наголошено на змістовому аспекті тексту. Також варто погодитися з думкою О. М. Ніколенко [195, с. 18] про відносну завершеність тексту, що ґрунтується на витлумаченні тексту Р. Бартом: «Текст треба розглядати не як завершений, закритий продукт, а як прогрес продукування,

підключений до інших текстів, інших кодів» [11, с. 497]. Отже, можна говорити лише про формальну завершеність тексту.

З огляду на напрацювання науковців, текстом називатимемо письмово відтворений, відносно завершений, свідомо організований, прагматично вмотивований мовленнєвий відрізок, що є абстрактною моделлю дійсності та репрезентує впорядковану систему елементів, об'єднаних різними типами логічного, лексичного, граматичного й стилістичного зв'язку. У вузькому значенні термін «текст» використовуватимемо для позначення текстового простору без заголовка, підзаголовка й епіграфа, тобто основного корпусу тексту.

Текст як продукт комунікативно-прагматичної природи є вербалізацією комунікативних інтенцій учасників спілкування. Будь-який текст передбачає діалогічність, зокрема й умовно опосередковану, яка впливає на реакцію реципієнта на інформацію. Підтвердження цього знаходимо й у дослідженнях Ю. М. Лотмана. Вивчаючи соціально-комунікативні функції тексту, учений виокремив спілкування між адресантом та адресатом (текст як повідомлення адресата аудиторії); спілкування між аудиторією та культурною традицією (текст як культурна колективна пам'ять), спілкування читача із собою (текст як чинник впливу, медіатор), спілкування з текстом (текст як активне самостійне інтелектуальне утворення); спілкування з текстом і культурним контекстом (текст як джерело чи отримувач інформації) [171, с. 204–205].

У семантико-стилістичному просторі структури тексту особливу роль відіграють так звані сильні позиції, кваліфіковані так за шкалою значеннєвої ієрархії. І. В. Арнольд вважає їх ефективним засобом актуалізації уваги читача на найважливіших моментах, посилення емоційності та естетичного ефекту, забезпечення зв'язності тексту і його запам'ятовування [4, с. 23–23, с. 36]. Конкретизуючи це, Н. О. Кожина (Фатєєва) кваліфікує позицію заголовка як найсильнішу в тексті, а отже, найзначущішу в семантико-

стилістичному просторі тексту [136, с. 3]. Дослідженню заголовка як концептуального осердя тексту присвячені роботи А. М. Агапової [1], Т. В. Васильєвої [41], Л. Ф. Грицюк [75], В. В. Корольової [143] та ін.).

Заголовок – це текстовий нефакультативний знак із чітко визначеним фіксованим місцем. Учені тяжіють до двох позицій щодо зв'язку заголовка й тексту: 1) заголовок – це самостійний текст; 2) заголовок – це елемент тексту. Уважаємо за доцільне говорити про деякий ступінь залежності / незалежності заголовка від тексту. Спектр інтерпретації залежності заголовка від тексту дуже широкий: від абсолютної незалежності заголовка до максимальної взаємозалежності заголовка й тексту. Існують вагомні аргументи на користь самостійності заголовка, що вможлиблює побудову парадигм заголовків, їхнє зіставлення поза зв'язком із текстом, вивчення структурної організації заголовків. На парадигматичному рівні заголовок здатний утворювати різні форми того самого категорійного ряду, зазвичай формуючи усічену парадигму: (N₁ – «Гонихмарник», N₂ – «Гонихмарника», N₃ – «Гонихмарнику», N₄ – «Гонихмарника», N₅ – «Гонихмарником», N₆ – на «Гонихмарнику» / на «Гонихмарникові», N₇ – «Гонихмарнику»). На синтагматичному рівні він може безпосередньо поєднуватися з різними мовними елементами у потоці мовлення або в тексті (У «Гонихмарникові» Дара Корній зображує...).

Л. Ф. Грицюк зауважує: «Заголовок є частиною матеріально зафіксованої сфери твору, але це не означає, що заголовок як одиницю мовлення можна кваліфікувати як одиницю основного тексту твору (особливо в поезії). Його необхідно, хоча б умовно, винести за межі тексту й сприймати як сигнал, знак твору, визначаючи принципи зв'язку з основним текстом» [74, с. 5]. Водночас уявлення про заголовок як про текстовий елемент дає підстави для з'ясування системних відношень та стилістики заголовка.

На нашу думку, абсолютно незалежним можна вважати заголовок ще не написаного твору (у разі, якщо заголовок виник до написання твору). Також самостійно заголовок функціонує в бібліографічних покажчиках, каталогах, критичних статтях, наукових працях. Відокремлено від тексту існує заголовок за умови, якщо текст не відомий читачеві. У цьому разі заголовок художнього тексту не виконує функцію передавання повідомлення. Крім того, автор може приховати зв'язок заголовка й тексту й умисно не акцентувати на ньому. Але в цьому разі доцільніше говорити про асоціативний, завуальований зв'язок (протилежною тенденцією є вибір заголовка, який пояснює текст, адже без нього текст не зрозумілий).

Оскільки заголовок стоїть перед текстом, перебуває в сильній позиції, наділений конкретними граматичними й семантичними характеристиками, він набуває статусу самостійної надтекстової одиниці. Уважаємо, що поза зв'язком із текстом заголовок утрачає свою номінативну функцію.

У значеннєвому плані заголовок зазвичай не відірваний від тексту, є опорою для читача в осягненні змісту, виконує функцію репрезентанта тексту. З огляду на синсемантичні ознаки, він є виявом комунікативної (текстової) компресії [37], яка, на відміну від семантичної (формування мовних стереотипів, лексичної та синтаксичної компресії), забезпечує згортання інформації та залучення вторинної номінації. Принцип конденсованого подавання інформації в заголовках сприяє їх використанню як знаряддя експрес-моніторингу, «ознайомлювального» сканування змісту. Крім того, заголовок – обов'язковий конститuent тексту, адже він зазвичай наявний у всіх текстах, окрім деяких поетичних, що радше є не нормою, а винятком стосовно тексту загалом. «Безперечно, заголовок у тексті постає однією з найсуттєвіших ознак, він є авторським концептом і конденсатом усього змісту. Заголовок координується із семантикою тексту, він є домінантою, яка утворює в художньому творі значеннєву та емоційну єдність» [196, с. 14], – констатує Л. О. Ноздріна.

Можна виокремити декілька типів зв'язку заголовка й тексту: заголовок як знак, заголовок як частина тексту, заголовок як компресований текст.

Підсумковуючи, констатуємо, що заголовок може функціювати автосемантично (дотекстово, як самостійне повідомлення) та синсемантично (на фоні тексту, як похідне від тексту). Важливо враховувати те, що заголовки можуть бути автосинсемантичними, тобто поєднувати ознаки автосемантичності і синсемантичності [90]. Така амбівалентність заголовків зумовлена їхнім прагматичним ефектом.

1.6. Прагматична детермінованість заголовків сучасної української літератури

Переадресація наукових векторів на антропоцентричну домінанту досліджень сприяє формуванню прагматичного (від гр. *πράγμα* – діло) підходу до опису мовних явищ. У науковий обіг термін *прагматика* уведений одним із засновників семіотики Ч. Морісом [186]. Науковець уважав прагматику – учення про відношення знаків до тих, хто їх використовує, – одним із вимірів семіотики, до складу якої також належать *семантика* (розділ науки про відношення знаків до об'єктів дійсності) та *синтаксис* (розділ науки про відношення між знаками). Саме прагматика є тією ланкою, яка забезпечує зв'язок власне лінгвальних аспектів комунікації – семантики й синтаксису – із нелінгвальними принципами реалізації дискурсу й контексту як референтної ситуації.

Традиційно прагматику трактують як міжнаукову галузь знань (семіотики, мовознавства), що вивчає соціокультурні, психологічні, когнітивні й мовні чинники комунікативної взаємодії суб'єктів [238, с. 484], тобто функціювання мовних знаків у мовленні. Прагматичний аналіз спрямований не тільки на з'ясування зв'язків між мовними знаками та суб'єктами комунікації, а й на забезпечення вдалої комунікації.

Посутнім вкладом у становлення лінгвальної прагматики стали наукові розвідки Н. Д. Арутюнової [8], В. Г. Гака [61], О. О. Селіванової [238], Ю. С. Степанова [259], Н. Ю. Шведової [313] та ін., у яких з'ясовано проблему співвідношення тексту, породженого в межах конкретного комунікативного акту, із відповідною денотативною ситуацією, описаною в цьому тексті, та її учасниками. Текст як комунікативна одиниця завжди прагматично мотивований.

Утворення заголовків зумовлено низкою лінгвальних та позалінгвальних тенденцій, як-от: економія мовних засобів, виявлена в тому, що заголовок є компресивною формою тексту, експресії, інтимізації та діалогізації спілкування, креативності. Лексична наповнюваність та вибір синтаксичної моделі заголовка не довільні, а інформаційно й прагматично детерміновані.

Досліджуючи прагматику тексту, Н. Д. Марова трактує його прагматичний ефект як багаторівневу структуру: I рівень – прагматика висловів, чи екфрастична прагматика; II рівень – прагматика призначень, проноетична прагматика, ґрунтована на передбаченні результату; III рівень – прагматика забезпечення успішності комунікативного акту, чи епітихічна прагматика [178, с. 160–161].

На екфрастичному рівні заголовок є авторським висловом, що має вплинути на читача. Під час вибору заголовка письменник прогнозує, що частково інформація цього вислову має бути відомою реципієнтові. Успішній взаємодії продуцента та реципієнта сприяють спільні незаперечні знання, на основі яких побудовано всі подальші твердження – семантична пресупозиція. На проноетичному рівні визначальною є спонукальна інтенція, спрямована викликати в адресата відповідну дію: зацікавлення й бажання прочитати текст. На третьому епітихічному рівні домінує безпосередній вплив на реципієнта, передусім на його емоційну сферу.

На думку вчених, процес перцепції заголовка відбувається у два (проспективно і ретроспективно [16]) чи три (передцикл, основний цикл і

постцикл [96], чи відповідно безпосереднє сприйняття, динамічне сприйняття і остаточне сприйняття [31]) етапи. На першому етапі заголовок реалізований «у функції знака, індексу, маркуючи текст, виділяючи його з парадигми інших» [96, с. 5]. Проспективність заголовка закладена в його природі, адже він – це скомпресований нерозкритий зміст тексту. У такому разі заголовок представляє значеннєву домінанту твору. А. О. Євграфова вважає, що «для виконання прогностної ролі заголовка потрібні зв'язки практично з усіма галузями читацького тезауруса» [94, с. 129]. У «передтекстовий період» заголовок формує ефект читацького очікування, який може бути виправданим чи невиправданим після прочитання твору. На цьому етапі «заголовок як мовна одиниця може вступати у виразні зв'язки з текстом, унаслідок чого виникають стилістичні ефекти обманутого очікування й посиленого очікування» [158, с. 46]. Зокрема, заголовок інколи породжує оманливе уявлення про текст, а подальший виклад спростовує цю думку, це зумовлює ефект обманутого очікування. Якщо семантика заголовка дотична до різноманітних сфер мікросвіту реципієнта, виникає ефект посиленого очікування.

Стійка перспекція на розгортання сюжету твору можлива за умови використання в заголовку якомога більше інформації, тоді зазвичай сфера очікування збігається зі сферою художньої реальності, а отже, це характерніше для заголовків, які формально відповідають реченню, і меншою мірою – для заголовків-словосполучень чи заголовків-слів. Проте в будь-якому разі, за визначенням В. А. Кухаренко, «це лише перший етап контекстуальної конкретизації значення» [157, с. 94].

Отже, прагматика заголовка пов'язана з автором, читачем, проте насамперед вона полягає в їхній взаємодії в акті комунікації. Продуцент визначає мету й завдання заголовкового повідомлення, лексичне наповнення й структуру заголовка, акценти під час конструювання заголовкового тексту.

Реципієнт інтерпретує заголовок, зокрема виявляє його прихований зміст, зазнає інтелектуального, емоційного та естетичного впливу.

1.7. Функції заголовків

Мовні елементи є своєрідним засобом та знаряддям для реалізації різноманітних інтенцій продуцента. Зовнішній вияв властивостей будь-якого об'єкта в конкретній системі відносин характеризує його функційність. Отже, функція мовного елемента – його цільове призначення, потенційні можливості, реалізовані в мовному акті.

У сучасній науці накопичено потужний досвід функційного аналізу заголовків. Серед набутоків у цій царині виокремлюємо студії Н. О. Кожині (Фатєєвої) [136], В. С. Мужева [187], Л. О. Ноздріної [196], А. Ю. Туманової [282], Д. М. Ульянцева [290] та ін. Традиційно функційний аспект заголовків визначають, ураховуючи його властивості як структурного компонента тексту. Функції заголовка варто аналізувати в проекції на три компоненти текстової комунікації: продуцента (автора) – вербального продукту (тексту) – реципієнта (читача). Спілкування автора й читача відбувається за посередництвом тексту. Текстовий чинник заголовка виявляється у формуванні уявлення про текст і реалізований насамперед у номінативній та репрезентативній функціях.

Дослідники виокремлюють номінативну (називну) як іманентну, онтологічну функцію заголовка. Заголовок – це назва твору, особливий різновид онімів на позначення тексту, первинне завдання заголовка – називати текст. Номінативна функція полягає у виокремленні конкретного тексту з однорідного масиву і позначенні його відповідними мовними засобами, за допомогою яких відбувається формування поняття про нього. Номінація відбувається в процесі виокремлення значеннєвої доміанти й визначення ієрархії художніх акцентів. Ця функція притаманна всім

заголовкам, незалежно від структури, семантики, граматичних властивостей його складників тощо. Навіть неповнозначні слова («*Ги-ги-и*» (вигук) – заголовок твору Ю. Винничука) у ролі заголовків набувають номінативної функції. Із такою думкою погоджуються не всі вчені. Зокрема, В. С. Мужев ставить під сумнів універсальний характер цієї функції, обстоюючи позицію, що номінативна функція не притаманна заголовкам, які збігаються з першим реченням тексту або з його частиною, акцентовані за допомогою більшого кеглю, а також у разі реферативного чи анотаційного називання тексту, чи коли роль заголовка виконують його графічні субститути [187]. Уважаємо, що жодний із пропонованих способів називання творів не суперечить процесові номінації. Наприклад, багато віршів ідентифікують саме за першим рядком, він виконує особливу роль, слугує концептуальним ядром твору, його сигналом. В арсеналі номінативних засобів сучасної літератури відсутні синтаксичні одиниці, що є реферативним чи анотаційним викладом тексту, радше це ознака давньоукраїнської літератури. Такі заголовки важко запам'ятати й усно відтворити, але цього й не вимагає жанр. Їх, на наш погляд, також варто зараховувати до таких, що наділені номінативною функцією, адже, за Лінгвістичним енциклопедичним словником, номінативними можуть бути одиниці всіх мовних рівнів, незалежно від складності й обсягу. Вони слугують для називання та вичленовування фрагментів дійсності й формування відповідних понять про них у формі слів, сполучень слів, фразеологізмів та речень [165, с. 336]. Серед досліджуваного матеріалу також не виявлено заголовків – графічних субститутів, це явище зазвичай притаманне публіцистиці (засобам ЗМІ), для деяких заголовків художніх творів характерна лише креолізація, часткова заміна вербальних знаків графічними. Заголовки-графічні субститути ми також зараховуємо до номінативних, адже номінативний процес – це фіксація за допомогою конкретного знака конкретного змісту. Номінація через використання знаків не вербальної, а іншої семіотичної системи – це своєрідний міжсеміотичний

переклад, що в нашій свідомості зведений до тих самих образів, які в процесі вербалізації перетворюються на конкретно визначені номени. В актах номінації наявні всі необхідні компоненти для цього процесу: суб'єкт, що іменує (автор, номінатор), найменування (номінант), об'єкт, що його іменують (номінал, текст), і реципієнт (читач). Заголовок – це результат називання твору, тому за будь-яких умов він виконує номінативну функцію. Отже, ця функція набуває характеру універсальній.

Заголовок представляє твір, і в цьому полягає його репрезентативна функція, тобто функція позначення світу речей. Водночас він є своєрідною стягненою формою твору. За визначенням І. Р. Гальперіна, «назва своєрідно поєднує в собі дві функції – функцію номінації (експліцитно) і функцію предикації (імпліцитно)» [65, с. 133]. Називна функція відповідає категорії номінації тексту, репрезентативна – предикації. Остання також характерна для всіх заголовків.

Зв'язок заголовка й твору засвідчує його концептуально-змістова функція, яка полягає в інформуванні про текст. Концептуально-змістова функція є засадничою для диктемного імені художнього тексту. Змістово-концептуальна інформація тексту пов'язана з індивідуально-авторським розумінням кореляції між явищами, представленими в тексті, усвідомленням їхніх причинно-наслідкових зв'язків. Заголовок – початковий і кінцевий пункт осмислення авторського задуму. У будь-якому разі він відображає концепт твору, незважаючи на те, яка інформація використана: актуальна, емотивна чи імпресивна. Концептуально-змістова функція, за класифікацією З. Я. Тураєвої [283], Л. О. Ноздріної [196], Д. М. Ульянцева [290] та ін., головню співвідносна з інформативною.

Зазначені функції заголовків корелюють з основними складниками диктеми: номінація – номінативна функція, предикація – репрезентативна функція, тематизація – концептуально-змістова.

До групи функцій, реалізованих у проекції «заголовок – текст», зараховуємо графічно-видільну, чи розділову. Номінативна, репрезентативна й інформативна передусім стосуються змістового плану заголовка, натомість графічно-видільна пов'язана з формальним представленням. Форма заголовка активізує мимовільну увагу, а сам заголовок виокремлює текст у навколишньому оточенні, він є тією межею, що ділить простір на дотекстовий і текстовий. На відміну від інших функцій, для реалізації графічно-видільної використовують винятково невербальні засоби: розмір, тип і колір кегля, гарнітура, особливе розташування, інші графічні засоби. Ці характеристики заголовка формуються залежно від візуального сприйняття. Відокремленість – важлива умова створення внутрішньої організації тексту. Крім того, у межах тексту заголовок виконує інтегративну текстотвірну функцію. Він є організаційним центром, засобом досягнення неподільності й цілісності тексту, що виявляється в змістовій організації, архітектоніці художнього твору, побудові окремих художніх образів.

Наявність внутрішньотекстових заголовків засвідчує виокремлення конкретного фрагмента тексту, обмеженого заголовками, і водночас демонструє внутрішню єдність твору. Заголовок сприяє співвіднесенню конкретного твору з іншими текстами й художніми структурами, додаючи його до загальної системи культурної пам'яті, що, на думку Н. О. Кожиної (Фатєєвої), виявляється в реалізації єдиної функції заголовка [136]. Ю. М. Лотман констатує, що відбувається то «перетворення тексту в контекст», тобто чітке виокремлення текстової межі, то «перетворення контексту в текст», а отже руйнування обмежень [172, с. 5]. Усе це засвідчує діалектичну єдність внутрішньої функції ізоляції твору із їхньою зовнішньою єдністю.

Перераховані функції мають інформативний характер. Окрім того, заголовок виконує й інші, що мають прагматичне спрямування, тобто виражають авторську оцінку та ставлення до висловлення й передбачають

відповідну реакцію на це читача. У проекції на взаємозв'язок «автор – заголовок твору» логічно виокремлювати рекламну й оцінно-експресивну функції.

Заголовок постає виразником авторської позиції, або авторської модальності, об'єктивуванням суб'єктивного «я» автора. Його експресивність може бути виражена за допомогою як мовних, так і позамовних засобів, що акцентують на окремих змістових й аксіологічних моментах тексту з метою переконати читача в доцільності сприйняття інформації відповідно до авторської концепції. Дотичною до оцінно-експресивної функції є імпресивна, адже обидві сформовані на перетині комунікативних стратегій і тактик автора й читача. Іноді вони об'єднані в експресивно-апелятивну функцію [164, EP]. Імпресивну функцію визначає прагнення автора за допомогою заголовка викликати конкретну реакцію читача. Визначальним у цьому є враження читача від заголовка. Експресивного ефекту автор зазвичай досягає за допомогою використання різних нетипових елементів. Такі марковані елементи на тлі немаркованих визначають стилістичну організацію твору, тому оцінно-експресивна та імпресивна функції заголовка пов'язані з диктемною стилізацією.

Різноманітні експресивні акценти в заголовках привертають увагу до твору, а тому завдяки твору заголовок ще й виконує рекламно-атраکتивну, чи, за визначенням Л. О. Ноздріної, рекламно-сенсанційну функцію [196, с. 192]. Твір набуває значення товару, а заголовок – його реклами. За допомогою заголовків автори намагаються створити ефект посиленого очікування. Виграшними будуть такі найменування, які здатні заінтригувати, пробудити інтерес. Для зацікавлення автори можуть запропонувати заголовок із прихованою інформативністю, посилити виразність за допомогою мовних і позамовних засобів. Інколи автори не вдаються до таких різких експліцитних заходів, адже викликати інтерес у читача може вдалий

свіжий заголовок. Рекламна функція пов'язана з оцінно-експресивною і / або інформативною й сприяє появі попиту на книгу.

Реалізація функцій заголовків залежить від трьох учасників спілкування: автора, тексту й читача. Уклавши конкретну інформацію про текст і запропонувавши його читачеві, автор завершує роботу над твором, а робота читача над заголовком тільки починається, її не можна лімітувати, читач має змогу повертатися до неї безкінечно, тобто завершеність цього процесу не передбачена. Для автора заголовок умовно сталий, натомість для читача – змінний. Читач об'єктивно не може втрутитися в авторський твір, проте він пропускає заголовок крізь свою свідомість, зіставляє з текстом (власним сприйняттям тексту), нашаровує фонові знання й формує своє бачення заголовка. Заголовок – це відправний пункт цього спілкування, елемент, за допомогою якого можна встановити контакт.

Поділ функцій на інформативні та прагматичні відповідає теорії мовленнєвої діяльності, його реалізовано на підставі визначення ступеня активності різних учасників у комунікативному акті. Загалом інформаційні функції – це вираження ідей, понять, думок і повідомлення їх іншим комунікантам. Прагматичні функції репрезентовані в координації спільної діяльності, у спонуканні до виконання визначених дій.

Н. О. Кожина (Фатєєва) виокремлює внутрішні та зовнішні функції [137, с. 18]. Позиція читача є зовнішньою щодо тексту, а позиція автора – внутрішньою. Зовнішні функції зорієнтовані на читача і впливають на його емоційну сферу, внутрішні – акцентують комбінаторно-парадигматичні властивості мови, семантичний і композиційний рівні організації тексту. Внутрішні функції доцільно аналізувати в межах текстового вивчення заголовка, а зовнішні – під час контекстно-ситуативного вивчення твору й заголовка як його домінантного елемента в прагматичному вимірі.

Окремішне місце у функційній сфері заголовка належить естетичній функції. Особливого значення вона набуває для заголовків художнього

твору, що зумовлено його належністю до мистецької царини та специфічною поетичною функцією мови художніх творів. Заголовок твору виконує естетичне завдання, адже в ньому автор виявляє своє сприйняття дійсності й естетичне ставлення до неї. З огляду на це констатуємо, що заголовку притаманна художня значущість. Естетизація повідомлення виявлена в пошукові ідеальної форми для художнього втілення змісту. Реалізація естетичної функції в заголовках різних творів має деякі відмінності, що, зокрема, залежить від автора, теми, стилю, жанру твору тощо. Н. О. Кожина (Фатеева) зауважує, що заголовки, у яких домінують внутрішні функції, можуть набувати таких естетичних значень: символічного, алегоричного, художнього узагальнення й типізації, іронічного, несправданого очікування, емоційного впливу та ін. [137]. Натомість діапазон функційних значень заголовків з акцентованими зовнішніми функціями – емоційний вплив, рекламність та інтрига, епатажність. Особливо багатою є палітра значень естетичної функції для найменувань, у яких зовнішні та внутрішні функції реалізовані приблизно однаково: алюзійність, стилізація, пародія, підкреслена документальність, афористичність, вираження суб'єктивної модальності, діалогічність тощо. Зауважимо, що той самий заголовок може мати декілька функційних естетичних значень.

Розмаїття підходів до вивчення заголовка й акцентування функційних його аспектів зумовили розширення спектра функцій. Л. О. Ноздріна називає функцію переконання [196, с. 192], що загалом корелює з іншими прагматичними функціями заголовка. Т. А. Чекенева розширює перелік функцій заголовків, додавши образну (відповідає естетичній) та гносеологічну, що реалізує здатність заголовка отримувати нове конотативне й денотативне значення після прочитання тексту й переосмислення заголовка [309, с. 17]. У класифікації А. Ю. Туманової виокремлено композиційну функцію [282, с. 202], С. І. Буракова до основних зараховує сигнальну (заголовок є сигналом твору) [34, с. 32], Д. М. Ульяновцев поряд з

інформативною називає семантичну [290, с. 7]. Г. Г. Хазагеров також акцентує на стилістичній функції заголовків: створення інтриги, комічного ефекту, інтимізація тощо [302, с. 7], які в роботі кваліфіковані як значення естетичної функції. На нашу думку, перераховані функції дотичні до вказаних вище або є допоміжними чи похідними.

Функційну парадигму заголовка представлено у зведеній таблиці 1.3.

Таблиця 1.3.

Основні функції заголовків

<i>За ступенем активності учасників комунікації</i>	<i>Різновиди функцій</i>	<i>За спрямуванням</i>
Інформаційні	Номінативна	Зовнішні («із позиції автора»)
	Графічно-видільна	
	Інтегративна	
	Концептуально-змістова	
Прагматичні	Естетична	Внутрішні («із позиції читача»)
	Репрезентативна	
	Єднальна	
	Оцінно-експресивна	
	Імпресивна	
	Рекламна	

Співвідношення різних функцій конкретного заголовка залежить від особливостей тексту, його жанру, авторської манери тощо. До того ж на різних етапах осягнення текстового простору домінують функції змінюються, особливо це стосується внутрішніх. На дотекстовому етапі сприйняття найважливішими є номінативна та графічно-видільна, під час читання – концептуально-змістова, на етапі сприйняття після прочитання – номінативна й концептуально-змістова. Оскільки робота автора над

заголовком – завершений процес, то значення оцінно-експресивної функції в процесі осмислення читачем твору залишається незмінним. Значення ж імпресивної функції заголовка в ході осягнення твору змінюється – якщо до ознайомлення з текстом вона сформована залежно від суб'єктивних характеристик реципієнта, то після прочитання зазнає коригування з огляду на зміст і форму твору. Рекламна функція заголовка особливо важлива на його дотекстовому етапі сприйняття.

Особливої уваги заслуговує функційний аспект заголовків із погляду когнітивістики. З-поміж когнітивних функцій виокремлюють упорядкування тексту з активізацією його фреймової структури й фонових знань, концептуалізацію тексту, організацію системи асоціативних зв'язків з іншими текстами (інтертекстуальність), участь у процесах розподілу інформації в семантичному просторі тексту, організацію процесу запам'ятовування тексту [41, с. 1].

Отже, спектр функцій, виконуваних заголовком, досить широкий, проте до основних зараховуємо номінативну, репрезентативну, графічно-видільну, інтегративну, концептуально-змістову, єднальну, оцінно-експресивну, імпресивну, рекламну й естетичну. Інший функційний ракурс заголовків представлено в когнітивістиці: породження, організації, збереження й передавання знань про заголовок і твір. Функційне навантаження заголовка кожного твору має свої особливості.

1.8. Еволюція заголовка українського твору

Для номінативної системи мови характерні складні відношення динамізму в ній, що є показником діалектики людського мислення та інтерпретації мовних явищ. Заголовки – своєрідні мікротексти, що відображають загальнокультурний контекст і містять інформацію про епоху, її цінності, ідеї. Це незамкнена лексична мікросистема, яка постійно

змінюється в просторі й часі, непостійна щодо свого складу, здатна відображати зв'язок між різними письменниками, країнами й культурами. Аналіз способів номінації творів у різні часи дає підстави стверджувати про зміну підходів до можливості ідентифікації текстових продуктів, що відображено не лише в змісті, а й у формі заголовків.

У філологічній науці побутує думка, що найдавніші твори не мали заголовків (А. С. Дьомін [83], К. Ю. Турлачова [285] та ін.). Зокрема, номінування фольклорних творів – плід пізнішої традиції. Нині важко визначити перші назви фольклорних творів, до нас вони дійшли в записах дослідників XVIII–XIX ст., тож називання відбувалося радше з огляду на тенденції часу: згорнутий сюжет із виокремленням основної події, акцентування на головних персонажах тощо. Логічність першочергового аналізу цих номенів умотивована тим, що виникнення усної народної творчості передувало появі літератури. Первинне побутування творів в усній формі спричинило варіативність текстів, а відтак і варіативність назв. Наприклад, на Покутті, Придніпров'ї та Чернігівщині побутувала казка *«Івасик-Телесик»*, на Чернігівщині ця казка також відома під назвою *«Івасик»*, а на Галичині – *«Телесик»*; варіантами назви *«Вовк та козенята»* (Придніпров'я, Поділля) є *«Як вовк забажав козенят»* (Чернігівщина), *«Як вовк козенят захотів»*, *«Вовк і семеро козенят»* (Полтавщина). Майже на всіх українських землях поширена *«Пісня про Бондарівну»*, яку зазвичай називали за першим рядком. Твір має декілька текстових варіантів, що, зокрема, спричинено інтенціями авторів-виконавців наголошувати на достовірності фактів, описаних у творі, адже для створення ілюзії правдивості події переносять з одного місця в інше, ближче до реципієнтів. Це спричинило з'яву низки варіантів назв пісні: *«У містечку Богуславі в Каньовського пана...»*, *«У містечку Богуславу капелія грала...»*, *«У Києві на риночку капелія грала»* (Київщина), *«Ой у Львові на риночку капелія грала»*

(Львівщина). Натомість на Тернопільщині ойконім замінено апелятивом, очевидно, для узагальнення: *«Ой там у місті на риночку капелія грала...»*.

Називання найдавніших творів не мало такого значення, як нині. Напевно, ця процедура мотивована лише потребою відрізнити один твір від іншого. Зазвичай назва визначала жанровий горизонт сподівань: орієнтувала слухача (чи читача) на жанрові моделі й ознаки. Це реалізовано за допомогою уведення патронімічного елемента до назви: *«Казка про билінку і горобця»*, *«Казка про мудру дівчину»*, *«Дума про Марусю-Богуславку»* (*«Дума про Марусю попівну Богуславку»* – Київщина) тощо. Популярність і поширення на великій території нівелювали необхідність акцентувати на належності творів до конкретного жанру. Як наслідок – з'явилися редуковані назви з опущеною частиною (ідентифікатором жанру) та наявною пояснювально-з'ясувальною об'єктною частиною (формально знахідний об'єктний відмінок із прийменником *про*), напр.: *«Про жар-птицю та вовка»*, *«Про сімох братів-гайворонів і їхню сестру»*, *«Про злидні»*, *«Про гору, що верхом сягала неба»* тощо. Хронологічні й територіальні зміни зумовили появу заголовкових пар, у яких наявний або відсутній жанровий маркер: *«Дума про Марусю Богуславку»*– *«Маруся Богуславка»*, *«Дума про Хмельницького і Барабаша»* – *«Хмельницький і Барабаш»*, *«Казка про брата і сестру»* – *«Сестра і брат»*.

Іншою поширеною номінативною структурою є складне речення, редуковане до підрядної з'ясувальної частини; поширена оповідна структура з експліцитно вираженою предикативністю, що містить згорнуту основну інформацію про подію, яка створює сюжетну перспективу фольклорного твору: *«Як соловей чоловіка розуму навчив»*, *«Як дядько чорта дунив і діжку грошей від нього здобув»*, *«Як заць ошукав ведмедя»*, *«Як пес по перець ходив»*. Поширеними номінативними структурами є складні речення, редуковані до підрядної частини зі сполучним словом *чому*: *«Чому зайці сірі»*, *«Чому гуси муються у воді, коти на печі, а кури порпаються у просі»*.

У процесі називання уснопоетичних творів акцентовано увагу на головних персонажах: *«Пан Коцький»*, *«Котигорошко»*, *«Цап та баран»* (зокрема, популярними були номінативні моделі, створені за принципом протиставлення позитивних і негативних персонажів: *«Чорт-змій і запродані діти»*, *«Бджоли та ведмідь»*, *«Дідова дочка та бабина дочка»*, *«Лис і когут»* та ін.) чи акцентування на основних подіях твору: *«Перемога Корсунська»*, *«Втеча з турецької неволі»*, *«Похорон»*, *«Нагорода»*.

Пісенно-фольклорні твори зазвичай номіновані за першим рядком: *«Їхав козак за Дунай...»*, *«Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?..»*, *«А до мене Яків приходив...»*, який ставав початковим пунктом формування думки, джерелом розгортання історії. Показником емоційності й експресивності багатьох українських пісень є початкова підсилювальна частка *ой*, збережена в назвах, що відповідають першому рядкові твору: *«Ой у полі криниченька»*, *«Ой у вишневому саду там соловейко щибетав»* тощо.

Заголовки фольклорних творів, крім номінації, презентували й основну тему чи проблему, маркували сутність конфлікту чи сюжету. До складу таких репрезентантів належать слова, ужиті в прямому значенні, розраховані на буквально сприйняття, за винятком алегоричних назв, які трапляються у фантастичних творах.

Основною формою текстового втілення народної пам'яті став епос. Серед небагатьох пам'яток давньоукраїнської літератури X–XVI ст. – житія, сказання, повісті, слова тощо, на виокремлення яких використовують позбавлені структурно-семантичного розмаїття стилістично- чи жанровизначальні заголовки, що відображають неемфатичний, діловий стиль: *«Слово о плъку Игоревѣ Игоря сына Святъславла внука Ольгова»* (укр. *«Слово про похід Ігоря»* (пер. І. Франка), *«Слово о полку Игоревім»* (пер. Л. Махновця), *«Слово про похід Ігорів, Ігоря, сина Святослава, внука Олега»* (пер. В. Свідзінського) та ін.), *«Повѣсть времанныхъ лѣт»* (укр. *«Повість врем'яних літ»* (пер. В. Яременка), *«Повість минулих літ»* (пер.

Л. Махновця); *повість* – у давньоруському значенні «повідомлення, сказання»), «*Житие преподобнааго отьца нашего Феодосия, игумена печерьскаго*», «*Сказанія о святых Борисѣ и Глѣбѣ*» (за Сильвестрівським списком), «*Съказание и страсть и похвала святую мученику Бориса и Глѣба*» (за списком Успенського збірника), «*Чтение о житии и о погублении блаженную стратотерпцю Бориса и Глѣба*» літописця Нестора (укр. «*Читання про житіє і погублення блаженних стратотерпців Бориса і Гліба*», пер. І. Жиленко) та ін. За припущенням Л. О. Дмитрієва [89], житія Бориса і Гліба, імовірно, виникли на основі однієї літописної повісті. Можливо, наявність варіативних назв також демонструє втрату первинного варіанта літописної повісті чи відсутність заголовка в ньому, що, на думку А. С. Дьоміна [83, с. 5], було досить характерним для того часу: у багатьох списках функціювали індивідуальні заголовки або створені нові контамінації з частин старих заголовків. Номінативні одиниці позначені низьким рівнем емотивності, що зумовлено кінцевою метою номінації – передати думку якомога точніше, максимально реалізуючи денотативне значення фрази-заголовка.

Наступні століття автори прагнули максимально докладно представити твір, щоб дати читачеві найповніше уявлення про його зміст. Описові заголовки з представленою розгорнутою інформацією (дескриптивні) функціювали як анотації до тексту твору. Для літератури того часу характерна порівняно невелика кількість репрезентантів з однотипним тематичним навантаженням. Зазвичай такі заголовки, як і в IX–XIV ст., позбавлені емоційно-експресивного значення; за змістом – це короткий «звіт» сюжету, що містить указівку на головного героя та / чи автора. Незавжди автори творів функційно відмежовували заголовок від вступу, передмови, інструкції до читання твору, анотації тощо. У цьому разі варто говорити про заголовковий комплекс, обтяжений зайвими деталями. Наприклад: «*Владимир, всіх словеноросійських стран князь і повелитель, от*

невірія тьми во великий світ євангельський духом святим приведен в літо от Рождества Христова 988; нині же в преславной академії Могило-Мазеповіанської Кієвській, привітствующой ясневельможного єго царського пресвітлого величества войська запорозького обох стран Дніпра, гетьмана і славного чину святого Андрея-апостола, кавалера Іоанна Мазепи, превеликого свого ктитора, на позор російському роду от благородних російських синов, добрі здєвоспитуємих, дійствієм, єже от поетов нарицається трагедокомедія, літа господня 1705, поля з дня, показанний» Ф. Прокоповича (укр. «Володимир») чи «Милость Божія, Україну от неудобносимих обид людських чрез Богдана Зиновія Хмельницького преславного войск запорозких гетмана, свободившая, и дарованими ему над ляхами победами возвеличившая, на незабвенную толиких єго щедрот память репрезентованная в школах кієвских 1728 літа» (анонімний твір; укр. «Милість Божа»).

Дескриптивні заголовки, які розкривали загальні контури сюжету, були популярними до кінця XVIII ст., хоч пізніше вони ставали коротшими й конкретнішими, позбавленими зайвого вдокладнення («Трагедія о смерті посліднього царя сербського Уроша V і о паденні Сербського царства» М. Козачинського). Ім'я автора в заголовках, побудованих за описовою моделлю, хоч і було факультативним, проте досить поширеним елементом: «Книжка **Іоанна Мниха Вишенского** от Святой афонской горы. В напоминание всѣх православных христіян, братствам и всім благочестивым, в Малой России в Коронѣ Полской жителствующими ноческого чина общежителем, архимандритам, и священноинокам, и честным монахам, и инокиням всѣм, сестрам нашим, и прочим тщателям церковным, благодать господа нашого Иисуса Христа и любви Бога Отца и причастив Святого Духа буди со всѣми вами» (укр. «Книжка ченця Іоанна Вишенського від святої Афонської гори для нагадування всім православним христіянам, братствам і всім благочестивим, котрі живуть у Малій Росії,

в Короні Польській, інокам, що по обителях спільно мешкають, архімандритам, і священноінокам, і чесним ченцям, й інокіням всім, сестрам нашим, та іншим піклувальникам про церкву. Хай буде з усіма вами благодать Господа Нашого Ісуса Христа, і любов Бога-Отця, і причастя Святого Духа. Амінь», пер. В. Шевчука). Тенденція зазначати автора в заголовкові твору протрималася до середини ХІХ ст., але справжні автори з часом були замінені вигаданими літературними особистостями (авторами чи видавцями), яких письменники наділяли власним авторським стилем та манерою письма: *«Вечера на хуторѣ близь Диканьки. (Повѣсти, изданнѣя пасичникомъ Рудымъ Панькомъ)»* М. Гоголя (укр. *«Вечори на хуторі біля Диканьки. Повісті, видані пасічником Рудим Паньком»*), пер. А. Хуторяна).

Особливого поширення в давній українській літературі набули дублетні заголовки, на кшталт: *«Апокрисис, або отповѣдь на книжкы о соборѣ Берестейском, именем людей старожитній релѣ и греческой, через Христофора Филялета врхлѣ дана»* Х. Філарета (укр. *«Апокрисис, або відповідь на книжки про Берестейський собор, від імені старожитньої релігії грецької, через Христофора Філалета наивидку подана»*), пер. Клирика Острозького чи Г. Дорофієвича); *«Млеко от овцы пастыру належное, або Труды поетицкіє во честь преблагословенной дѣвы Маріи составленные, або Знаменіє служебничой поволности ясне в Богу преосвященному єго милости господину отцу Варлааму Ясинскому, православному архієпископу, митрополитѣ кіевскому, галицкому и всея Россіи, офѣрованыє»* І. Вишенського (*«Млеко, од овці пастуру належное, або труди поетицькії, во честь преблагословенної Діви Марії составлені...»*), мовна модернізація В. Шевчука) та ін. Такі заголовки водночас мали узагальнювально-індивідуалізований сенс: їхній жанрово-стилістичний елемент засвідчував належність до чинного літературного канону, а інша частина була конкретизатором тексту в низці репрезентантів окремого жанру

чи стилю. Анонімні кореляти концептосфери «релігія» представлені в літературі того часу частотним номінативним корпусом.

Книжна література кінця XVII–XVIII ст. вирізнялася розмаїттям жанрів. Переважали україномовні твори – польськомовні та латиномовні в доробку українських авторів траплялися зрідка. Зі зміною характеру літератури змінюються й основні тенденції номінації творів: описові заголовки поступово втрачають популярність. Приблизно з цього часу заголовки стають ідентифікаторами концепту творів української літератури. Проаналізувавши заголовкову канву творів Г. Сковороди, ми виокремили новітні тенденції називання творів того часу. Визначеному заголовковому масиву притаманні такі риси:

- винесення в заголовок найменувань головних персонажів: «*Мурашка и Свинья*», «*Орел и Черепаха*», (укр. «*Мурашка і Свиня*», «*Орел і Черепаха*», тут і далі пер. творів Г. Сковороди Ф. Бурлаки);

- використання латини: «*De libertate*» («*Про свободу*»), «*Est quaedam maerenti flere voluptas*» («*У гопі певну втіху приносять сльози*»), «*Quid est virtus?*» («*Що таке чеснота?*»);

- інтертекстуальність «*Fabula de Tantalos*» («*Фабула про Тартала*»), «*In natalem Jesu*» («*На народження Ісуса*») тощо.

Аналізовані заголовки характеризують особливості світосприйняття Г. Сковороди, а також нові тенденції номінації творів. Представлені кореляти засвідчують урізноманітнення тематики творів, використання метафоричних елементів під час називання. Тяжіння письменника до образного найменування демонструє й назва збірки «*Сад божественних пѣсней, прозябшій из зерн Священнаго Писанія*» (укр. «*Сад божественних пісней, що проросли із зерен Святого Письма*», пер. М. Кашуби, В. Шевчука), де сукупність віршів збірки метафорично поіменована *садом*. Заголовки розгортаються «не в довжину», а в «глибину», утрачаючи другорядні деталі й підсилюючи значеннєве навантаження. Окрім того, Г. Сковорода вдається до

жанровизначального виокремлення творів (*П'єсьнь*) із зазначенням порядкового номера, що вдокладнено номінацією за першим рядком: «*Всякому городу нрав и права...*», «*Ой ты птичко жолтобоко*» тощо.

Г. Сковорода популяризує в Україні жанр байки. Під час називання їх зазвичай дотримується популярного в європейському й світовому байкарстві принципу симетричного / асиметричного дуалізму: (пор.: «*Le Lièvre et la tortue*» («*Заєць і Черепаха*»), «*Lecorbeau et le renard*» («*Ворона і Лисиця*»)) Лафонтена і «*Чиж и Щиглик*», «*Орел и Сорока*» Г. Сковороди (укр. «*Чиж і Щиглик*», «*Орел і Сорока*»). Заголовок розгорнутий у тексті як протиставлення двох позицій. Найменування персонажів, винесених у заголовок, виконують не лише номінативну функцію, але й набувають значення імпліцитної характеристики героїв та є умовно-алегоричним утіленням ідей. Автор урізноманітнює коло персонажів байок, порушуючи умовно-алегоричну традицію жанру й надаючи йому виражальної гнучкості, водночас це сприяє розширенню спектра ідей та ускладнює зміст заголовка. У моноксемних заголовках переважають множинні форми іменників: «*Собаки*», «*Жаворонки*» (укр. «*Собаки*», «*Жайворонки*»). Такий формальний вигляд зумовлений алегоричним узагальненням особливостей конкретної соціальної групи, характерів, манери поведінки тощо.

У ХІХ ст. дескриптивні заголовки (анотація) виходять з активного вжитку, сюжетні заголовки згорнуті до декількох слів і вже не вдокладнюють текст. Із літератури кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. показовими щодо номінування є твори Т. Шевченка. На підставі дослідження текстології й поезики Шевченкових заголовків (Н. П. Чамата [307], В. В. Межвинський [182]) логічно виокремити такі особливості номінації творів поетом: антропоцентричність заголовків, суть якої полягає в тому, що власне людина стає центром мистецького дослідження, а в заголовку – найсильнішій позиції твору – відображено її проблеми, переживання, вчинки («*Катерина*», «*Наймичка*», «*Мар'яна-черниця*»); тяжіння до акцентування історичного

минулого («*Великий льох*»; «*Іван Підкова*», «*Гайдамаки*», «*Холодний Яр*»); маркування жанрової орієнтації творів («*І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє*» – заголовок-стилізація).

Традиційно уснопоетичні твори називали за першим рядком. Цю тенденцію перенесено й на літературні поезії. Зокрема, саме такій номінації надає перевагу Т. Шевченко: «*Минають дні, минають ночі...*», «*Садок вишневий коло хати...*», «*І виріс я на чужині...*», «*Думи мої, думи мої...*» та ін. (59 %). Цей рядок стає поштовхом для розвитку ліричної свідомості, вихідним пунктом формування концепту твору.

Підходи до номінації, які використовував поет, переважатимуть і надалі. Поступово заголовки перетворюються з розпізнавального знака на композиційний центр твору: зумовлюють вибір тематики, окреслюють кульмінаційний момент. У процесі еволюції заголовка літературного твору спрощується його інформаційна сфера, натомість заголовки стають складнішими в атрактивному та образному вимірах. Змінюється змістове наповнення творів: від літописних оповідей і хронік інтерес зміщено в напрямку до зображення внутрішнього світу героїв, розкриття душевного стану, пошуку психологічного підґрунтя різних вчинків. Заголовок більше не містить опису подій чи стислого викладу твору, а є пошуком своєрідного коду твору. По-новому формується текстова-заголовковий комплекс, який осмислений лише цілісно, а отже, передбачено ретроспективне сприйняття заголовка. Навіть монологічні заголовки, зокрема дуже поширені на той час антропонімічні («*Орися*» М. Куліша, «*Горпина*» Марка Вовчка, «*Харитя*» М. Коцюбинського та ін.), після прочитання обростають новими конотаціями. Інколи автори наголошують на власній оцінці персонажів чи змісту твору («*Щира любов*», «*Сердешна Оксана*» Г. Квітки-Основ'яненка). Розуміння заголовків-символів також відбувається після ознайомлення з текстом. Зокрема, у назві «*Сойчине крило*» І. Франко не просто фіксує

літальний орган лісового перелітного рудувато-сірого птаха родини воронних, – *сойка* у творі стає уособленням героїні твору Марії, а *сойчине крило* – символом волі, свободи й душі. Прикметною ознакою заголовків вітчизняної белетристики ХІХ ст. є ускладнена семантика, яку досягнуто завдяки домінуванню алегоричних та метафоричних елементів: «*Коні не винні*» М. Коцюбинського, «*Гей, бики!*» С. Руданського, «*Украдене щастя*» І. Франка, «*Голосні струни*» Лесі Українки, «*Голодна воля*» Панаса Мирного, «*Старі сучки й молоді парості*» М. Кропивницького та ін.

Кращі твори письменників ХІХ ст. розраховані на освічених читачів, а тому заголовки ускладнюються реаліями, розуміння яких ґрунтоване на фонових знаннях, де денотативна семантика межує з конотативною, зокрема з культурно-національною: «*Кармелюк*» Марка Вовчка (*Кармелюк* – народний месник, український національний герой, керівник повстанського руху на Поділлі 1813–1835 рр. проти національного й соціального гніту), «*Чорна рада. Хроніка 1663 року*» П. Куліша (*Чорна рада* – зібрання, скликане для обрання гетьмана Лівобережної України, спричинило нові чвари й фатальний розкол України на Лівобережну та Правобережну).

Саме в цей період у заголовки інтенсивно проникає інтертекстуальність, яка, з одного боку, передбачає достатній рівень освіченості читача, спроможного провести паралелі між реаліями минулого і сучасного, відчутти алюзійні й ремінісцентні зв'язки та, з огляду на це, досягнути концепцію твору; з іншого – налаштовує читача на новий емоційний контакт із твором. Зокрема, заголовки Франкових поем «*Страшний Суд*», «*Каїн*», «*Смерть Каїна*» спроектовані на біблійні історії; назва роману «*Хіба ревуть воли, як ясла повні?*» Панаса Мирного та І. Білика – покликання на старозавітну Книгу Йова. Українські письменники ХІХ ст. для називання своїх творів активно використовували репрезентанти національного шару прецедентності – уривки пісень, паремій, сентенції, напр.: «*Хоч з мосту та в воду*», «*Попри сили не попреш, з чим родився, з тим і вмреш*» А. Свидницького, «*Ой не ходи,*

Грицю, та й на вечорниці», *«За двома зайцями»* М. Старицького, *«Доки сонце зійде, роса очі виїсть»* М. Кропивницького, *«Лихий понунав»* Панаса Мирного, *«Де зерно, там і полова»* М. Кропивницького та ін. Такі заголовки афористично конденсують зміст тексту, а отже, зв'язок між цими елементами твору імпліцитний. Інтертекстуальний характер також мають популярні на той час латиномовні номінативні моделі на кшталт *«Semper idem!»* (*«Завжди те саме!»*) І. Франка, *«Contra spem spero!»* (*«Без надії сподіваюсь!»*) Лесі Українки, *«Fata Morgana»* М. Коцюбинського (*«Марево»*). Такі заголовки розширюють межі твору, проектуючи його значеннєву перспективу.

Автори удаються й до руйнування стереотипного очікування, використовуючи слова-назви жанрів у непрямих їхніх значеннях. Своєрідна «календарність» *«Веснянок»* І. Франка частково нівельована, тексти побудовані на паралелях світу природи зі світом громадянських та соціальних інтересів людини; *«Дума про Наума Безумовича»* І. Франка є бурлескною варіацією думи, яка лише за формою нагадує думу, а за змістом – сатирична поема (на що й орієнтує ім'я головного героя); у *«Лісовій пісні»* Лесі Українки лексема *пісня* також не є маркером жанру, а радше оприявленням ліризму й поетичності твору, маркуванням особливого тла історії кохання Лукаша і Мавки – мелодії сопілки та пісні лісу. У ХІХ ст. з'являються заголовки, що репрезентують концептуальну інформацію: *«Перехресні стежки»* І. Франка, *«Тіні забутих предків»* М. Коцюбинського, *«Земля»* О. Кобилянської, *«Камінний хрест»* В. Стефаніка, *«Не судилось»* М. Старицького та ін.

Видозмінюються дублетні заголовки (звужуються без акцентування уваги на жанровій належності): *«Глитай, або ж Павук»* М. Кропивницького, *«Наталя, або Дві долі разом»* М. Макаровського та ін. Крім того, окреслено тенденцію до включення читача в процес співтворчості з автором. Набувають поширення комунікативні заголовкові моделі, до яких, з огляду на комунікативну інтроспекцію, зараховують заголовки-запитання, заголовки-

оклики та заголовки, що містять звертання: «*Як там у небі?*» І. Франка, «*Хто винен?*» І. Карпенка-Карого, «*Ось куди ми підемо, небого!*» Т. Бордуляка, «*Грай, моя пісне!*» Лесі Українки. Запитання акцентують на проблемі, заохочують до роздумів над нею, вимагають пошуку відповіді; оклики спонукають до дії; звертання зосереджують увагу на адресантові.

Література ХХ ст. перейняла традиції називання з попереднього століття, проте й мала деякі притаманні лише їй риси. Окреслити основні тенденції номінації творів цього періоду можна лише загальною, що зумовлено, зокрема, співіснуванням у межах одного хронологічного відрізка протилежних за світовідчуттям письменників, достатньо великою кількістю творів-репрезентантів та розмаїттям представленої тематики. Для письменників-експериментаторів заголовки стає ознакою епатажності й маркером стилю: «*Г'єро мертвопетлює*», «*Тов. Сонце*», «*Експресовітер*» Михайля Семенка, «*Предсонцоря*» Гео Шкурупія. Основне семантичне навантаження заголовків у радянській літературі виконує лексика, що формує соціальну концептосферу: «*Мехзавод*» Л. Смілянського, «*Диктатура*» І. Микитенка, «*Червоні галстуки*» П. Панча тощо. Водночас багато прогресивних письменників не обмежувалися соціальною проблематикою, урізноманітнюючи тематичний спектр творів, а отже й заголовків: «*У житах*» Г. Косинки, «*Рання осінь*» Є. Плужника, «*П'ята симфонія*» Є. Маланюка, «*По дорозі в Казку*» Олександра Олеся, «*Ірій*» В. Дрозда та ін. Найбільшого поширення набувають заголовки-символи, заголовки-метафори, заголовки-алегорії, заголовки-алюзії: «*Хрест*» О. Кобилянської, «*В чужім гнізді*» А. Чайковського, «*Кіт у чоботях*» М. Хвильового, «*Повість полум'яних літ*» О. Довженка, «*Ніж у сонці. Феєрична трагедія у двох частинах*» І. Драча, «*Зелена радість конвалій*» Є. Гуцала, «*Собор*» О. Гончара, «*Сад Гетсиманський*» І. Багряного та ін. Заголовок стає структурно розмаїтим і семантично різноплановим.

За останні тридцять років заголовки української літератури зазнав кардинальних змін, передусім у функційно-прагматичному плані, що, зокрема, виявилось в його демократизації, інтелектуалізації, деідеологізації, інтернаціоналізації та креолізації. Посилено рекламну функцію заголовка. Докладний аналіз заголовків сучасних художніх творів буде зроблено в наступних розділах роботи. Основні тенденції номінації творів, проаналізовані крізь призму діяльності, узагальнено у зведеній табл. 1.4

Таблиця 1.4.

Номінування українських творів: діяльний аспект

<i>№ з/п</i>	<i>Хронологічний зріз</i>	<i>Особливості називання творів</i>
1.	Фольклор:	увираження сутності конфлікту чи сюжету, акцентування на головних персонажах, на темі чи на проблемі; використання слів у прямому значенні, за винятком алегоричних найменувань героїв.
2.	Давня українська література:	високий рівень інформативності, натомість низька емотивність; анотаційність; презентація головного героя (головних героїв) та автора.
3.	Література кінця XVII–XVIII ст.:	звужена інформативність заголовка; відмова від описових заголовкових моделей; ускладнення атрактивності й образності.
4.	Література XIX ст.:	посилене семантичне навантаження заголовків; використання заголовків-алегорій, заголовків-метафор, заголовків-символів, заголовків-алюзій.
4.	Література XX ст.:	використання традицій номінації кінця XVII–XIX ст.; розмаїття підходів до номінування, пов'язане з належністю авторів до різних літературних угруповань (футуризм – експериментаторство над формою і змістом; соціалістичний реалізм – ідеологізація тощо).
5.	Література трьох останніх десятиліть:	демократизація, інтелектуалізація, деідеологізація, інтернаціоналізація, атрактивність та креолізація.

Отже, формування заголовкових моделей відбувалося в напрямку звуження текстової інформації й ускладнення номінативного значення предикативною інформацією, посилення атрактивності та образності.

Висновок до розділу 1

У площині антропозорієнтованої наукової парадигми важливе значення має вивчення механізмів породження номінативних одиниць, тобто номінація, яка відбувається в процесі сприйняття й усвідомлення реальності й залежить від специфіки номінованого об'єкта та особистісних характеристик продуцента (інтелектуальних, психологічних), суми накопичених знань, його світобачення та світосприйняття, настрою, намірів тощо.

Особливе місце в ономасіологічній системі мови посідає заголовок. Традиція його дослідження має тривалу історію: фундаментальні українські й зарубіжні розвідки вможливають осягнення його складної лінгвальної природи. Особливе зацікавлення пов'язане зі з'ясуванням місця заголовка в ієрархії мовних одиниць, характеру взаємозв'язку заголовка й тексту, складністю та розмаїттям його функцій.

На тлі діалектичного зв'язку форми і змісту *заголовок* – це мінімальна структурно-семантична єдність із чітко зафіксованою графічно виокремленою фіксованою доміантною передтекстовою позицією. Крізь призму семіотики заголовок – знак, утворений у межах тієї самої семіотичної системи, що й текст, на позначення якого він використаний. У комунікативному вимірі *заголовок* – це початковий етап спілкування читача з твором та автором, центр авторської моделі дійсності, суть авторської інтенції, орієнтир для вироблення стратегії сприйняття тексту. У речіщі дискурсології *заголовок* – це актуалізатор концепту тексту. Як значущий оформлювальний компонент тексту заголовок постає особливою

комунікативною одиницею, що функціює на інформативному, лінгвальному, психологічному, емоційно-експресивному рівнях. Він може бути виражений будь-якими мовними одиницями, зокрема реченням, словосполученням чи словом, проте не тотожний жодному з них. Заголовок – це диктема, складниками якої є номінація, предикація, тематизація і стилізація. У номінативній площині *заголовок* твору – це його власна назва, літературний і фольклорний онім. Він презентує вторинну номінацію, крім того, у разі перейменування – повторну номінацію, для називання похідних мистецьких творів – варіативну номінацію. Якщо заголовок формально не відповідає реченню, предикація в ньому виражена не прямо, а опосередковано, імпліцитно. Тематизація заголовка полягає в концентрації в ньому всіх видів інформації, зокрема фактичної, емотивної, імпресивної. У контексті емотивної інформації він стає інструментом реалізації конкретних інтенцій автора, а імпресивна інформація визначає особливості впливу на читача. Заголовок функціює як актуалізатор текстової інформації й містить семантично згорнутий текст. Стилізація регулює вибір конотативних мовних засобів для адекватного передавання змісту. Заголовок пронизує й корелює всі площини тексту: лексико-семантичну, сюжетно-композиційну, жанрово-тематичну, стилістичну.

Заголовок завжди прагматично мотивований. Прагматичний аналіз відображає інтеракцію автора і читача; виявляє рівень інформації, яку здатний сприйняти реципієнт.

Функційність заголовка передбачає практичний вияв його сутності. До його базових функцій належать: номінативна, репрезентативна, графічно-видільна, інтегративна, концептуально-змістова, єднальна, оцінно-експресивна, імпресивна, рекламна й естетична. Доцільно виокремлювати внутрішні функції, які пов'язані з комбінаторно-парадигматичними властивостями мови, семантичним і композиційним вимірами тексту, та зовнішні, спроектовані на читача, його емоційну сферу. Відповідно до теорії

мовленнєвої діяльності заголовки можуть реалізувати інформативні та прагматичні функції. З-поміж інших функцій заголовка диференційовано естетичну, що зумовлена специфікою художнього твору, його естетичним завданням. Поліфункційність заголовка не заперечує його функційну єдність. Усі функції взаємопов'язані, реалізовані не ізольовано, а в сукупності, доповнюючи одна одну, хоч у кожному конкретному випадку репрезентовані по-різному.

Існують розбіжності в сучасних теоретичних працях щодо зв'язку заголовка й тексту – заголовок витлумачують як окремий текст і як елемент тексту. За своєю двоїстою природою заголовок водночас може бути автосемантичним (самостійною структурою) і синсемантичним (пов'язаним із текстом).

У діяхронному ракурсі номінативний корпус творів структурно та семантично неоднорідний. Різні історичні тенденції номінації передусім пов'язані зі здатністю заголовка задавати конкретний поріг очікування та з необхідністю реалізувати запити читачів. Вони віддзеркалюють специфіку внутрішнього рефлексивного сприйняття, реалізації номінативних моделей, фіксації важливих фрагментів світогляду окремих соціальних груп суспільства, ціннісні й психологічні пріоритети, притаманні різним хронологічним зрізам.

Основні положення цього розділу висвітлені в шести статтях [323; 326; 328; 329; 332; 339], написаних одноосібно.

РОЗДІЛ 2

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАГОЛОВКІВ ТВОРІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Семантику заголовка формує поєднання референтного, денотативного й сигніфікативного значеннєвого компонентів, що належать до ядра значення, та конотативних, етимологічних й асоціативних складників значення – його периферії. Заголовок постає сигніфікатом щодо різних денотатів: з одного боку, фрагмента реальності, з іншого – тексту. Спочатку він є відображенням об'єктивної дійсності, потім – маркером художньо відтвореної реальності.

Взаємодіючи з текстом, заголовок поступово конкретизує своє значення й набуває вищого рівня узагальнення, резюмує текст та визначає особливості інтерпретації описаних подій. У зв'язку із цим варто виокремлювати два пласти в семантиці заголовка – дотекстовий і текстовий.

Аналіз заголовка як автосемантичного утворення вможливує не тільки з'ясування його лексичних і стилістичних характеристик, а й виокремлення граматичних моделей, окреслення основних тенденцій номінації творів.

2.1. Семантика заголовка як автосемантичного утворення

Значення слів, винесених у заголовок, «прошиває» текст загалом, визначає його семантичну й концептуальну єдність, орієнтовно задає векторність розвитку значення під час і після прочитання тексту. Семантика заголовка – це комплекс лінгвальної та енциклопедійної інформації. Передуючи тексту, він функціонує як самодостатня одиниця, автосемантичне утворення, загальне значення якого сформоване на основі значень слів-складників.

2. 1. 1. Класифікація заголовків за змістовими характеристиками. Заголовки художніх творів зазвичай виразно функційні. Орієнтовна семантика заголовка сучасних українських творів найчастіше корелює з такими змістовими категоріями, як «герой», «предмет (деталь)», «дія, подія, стан, явище», «простір» і «час». Фокусування на одній чи на декількох категоріях відбувається в заголовку за допомогою закріплення в назві відповідних лексичних елементів.

На підставі аналізу семантики заголовків із визначеною категорією «герой» закономірно виокремити два класи, зокрема:

1) відперсонімічні заголовки, напр.: *«Анна-Марія»* Л. Таран, *«Графиня»* В. Лиса, *«Дама останнього лицаря»* Г. Тарасюк, *«Жінка його мрії»* О. Ульяненко, *«Молодий режисер»* Г. Легкої, *«Охоронець»* С. Батурина та ін.;

2) відзоолексемні заголовки, напр.: *«Коти і собаки»* Т. Рут, *«Вівця»* П. Ар'є, *«Звірі»* Н. Крука, *«36 і 6 котів»* Г. Вдовиченко та ін.

Відперсонімічні та відзоолексемні заголовки пов'язані зі змістом тексту відцентровим зв'язком, письменник на дотекстовому рівні орієнтує читача, хто є головним героєм твору, інколи уточнює його соціальний статус, оцінює чи характеризує його. Варто зауважити, що в цих тематичних класах заголовків трапляються й такі, де зосереджено увагу не на головному героєві, а на важливих героях чи на деталях твору (*«Злі лелеки»* З. Луценко). У разі фігурального використання лексем у заголовку, його значення може суттєво змінитися після прочитання твору (*«Зозулята зими»* Дари Корній та Тали Владмирової).

У досліджуваному матеріалі логічно виокремити назви неживих об'єктів, які у функції заголовків набувають ознак пропріативів. Ця численна група заголовків представлена двома класами:

1) відпредметні заголовки, напр.: *«Вікно»* О. Левченка, *«Голубий дельтаплан»* І. Волосевич, *«Гудзик»* І. Роздобудько, *«Десять дек морозної*

води» М. Матіос, «Жетон» Б. Жолдака, «Жуйка» М. Козиренко, «Портрет» Р. Кухарчука та ін.;

2) відфлоролексемні заголовки, напр.: «Черешня в житті» В. Шкляра, «Рододендрон» А. Багряної, «Квіти цмину» М. Савки, «Мак червоний в росі...» М. Гримич та ін.

Такі заголовки найчастіше актуалізують значущі художні деталі, утілюють надзвичайну образну енергію та необмежені художні можливості твору. Зазвичай найменування, для яких характерні названі категорії, окреслюють тему твору.

Інколи за допомогою заголовка центральним визначають подієвий план твору. Основні події чи дії виокремлені в назвах на кшталт «Вийди і візьми» Т. Гаврилів, «Говорити» Т. Малярчук, «Диверсія» Т. Литовченка, «Жертвопринесення» С. Процюка. У низці заголовків наголошено на важливості хронотопних компонентів твору, зокрема це заголовки-темпоралізатори («День пригод, або 32 червня» В. Сердюка, «П'ять нещасних днів» І. Ліповського, «Після післязавтра» Б. Колесника, «Післявчора» І. Цілик) та заголовки-локалізатори («Андріївський узвіз» В. Діброви, «Аномальна зона» А. Кокотюхи, «Велика маленька Грузія» С. Сівченка, «Деся на Місяці» П. Ар'є, «Ефіопія» С. Жадана, «Небо над Віднем» Б. Коломійчука та ін.). Актуалізовані в заголовку часопросторові деталі виражають унікальність художнього світу, створеного письменником, сприяють розумінню змісту всього твору.

Часто заголовки позначають декілька різних елементів текстової інформації і їхні різноманітні зв'язки в системі твору, зосереджуючи увагу читача на сюжетних характеристиках: «герой (герої)» + «місце» («Двоє під ковдрою» Б. Мельничука, «Людина на крижині» К. Москальця, «Навіжені в Мексиці» М. Кідрука); «предмет» + «дія» («Зів'ялі квіти викидають» І. Роздобудько, «Купуйте бульки» О. Стяжкіної; «подія» + «місце» («Зустріч у Сан-Франциско» Є. Кононенко, «Подорож до Савур-могили»

Й. Струцюка); «предмет» + «місце» («Троянда в січкарні» С. Синюка, «Квіти в темній кімнаті» О. Лишеги); «герой» + «дія» + «час» («Все, що я хотіла сьогодні...» І. Роздобудько; займенник *усе (все)* в заголовку узагальнює і предмети, і місце, і назву дії чи події). Такі способи номінації використовують для виокремлення важливих змістових деталей твору, адже комплексні заголовки місткіші в інформаційному плані, а різноспрямовані зв'язки цих заголовків із текстом сприяють підвищенню експресивності тексту.

Отже, для заголовка характерна тематична кореляція з основними текстовими категоріями та текстом загалом.

2. 1. 2. Польовий підхід до вивчення заголовків сучасних художніх творів. У контексті вивчення заголовків у лексико-семантичному вимірі важливого значення набувають засоби системного представлення лексики в них, виокремлення основних лексичних мікросистем, сукупностей слів, що утворюють один тематичний ряд.

Лексеми, об'єднані на основі будь-якої парадигматичної семи, формують ЛСП. Опертям для вивчення основних ЛСП, представлених у заголовках сучасних українських творів, стали студії Л. М. Васильєва [40], А. Вежбицької [45], Г. Іпсена [349], Й. Тріра [351], А. А. Уфимцевої [291] та ін. Польова модель дає змогу представити мову як систему підсистем.

Найбільшої уваги, на нашу думку, заслуговує концепція І. А. Стерніна, за якою: 1) поле є інвентарем елементів, об'єднаних між собою системними зв'язками; 2) елементи поля утворюють семантичну єдність; 3) поле об'єднує однорідні і різнорідні елементи; 4) складниками поля є мікрополя, кількість яких має бути не меншою ніж два; 5) поле має вертикальну і горизонтальну організацію; вертикальна організація – структура мікрополів; горизонтальна – взаємозв'язки мікрополів; 6) у складі поля виокремлюють ядерні та периферійні конституенти: ядро консолідоване навколо компонента-

домінанти; 7) ядерні компоненти обов'язкові для конкретного поля, вони забезпечують основні його функції, мають високу частотність використання; 8) між ядром і периферією відбувається розподіл функцій поля; частину функцій виконує ядро, частину – периферія; 9) межа між ядром і периферією розмита, нечітка; 10) конституенти поля можуть належати ядрові одного поля й периферії іншого поля чи полів; 11) різні поля частково накладаються одне на одне, утворюючи зони постійних переходів, відповідно до закону польової організації мови [260, с. 38–39].

Моделювання ЛСП відбувається з огляду на семантико-логічний критерій, ґрунтований на розробленому Ш. Баллі принципові ідентифікації, який полягає у виокремленні слова-ідентифікатора, що виражає ідею, поняття в загальній, абстрактній і нейтральній формах [9, с. 62]. Для домінуючих елементів поля характерне узагальнювальне значення, не ускладнене різними конотаціями, та широка семантична сполучуваність. Периферія є маргінальною й нашаровується на інші поля. Це забезпечує міжпольові реляції й безперервність семантичного мовного простору. Для мікрополів характерні вертикальні і горизонтальні зв'язки. Вертикальні виникають на основі ієрархічних семантичних відношень між одиницями поля, зокрема гіпонімічних та патронімічних. Горизонтальні зв'язки існують між суміжними одиницями мікрополів в ієрархічній структурі. До ЛСП належать лексичні й фразеологічні одиниці, які відрізняються за соціальними, хронологічними та етимологічними характеристиками.

У сучасних заголовках використовують увесь семантичний фонд мови, тематична представленість лексем якого відображає всі сфери людського існування (див. Додаток Б). Однак антропоцентричне сприйняття світу визначає пріоритети й у виборі лексичного наповнення заголовків.

З огляду на це найбільшим за обсягом і сферою поширення є ЛСП *людина*. Поняття *людина* належить до категорії універсалій, а ЛСП, організоване навколо ядра *людина*, у будь-якій мові входить до ядерних полів

мовної картини світу. Означене ЛСП є найскладнішим, воно охоплює найрізноманітніші пласти лексики, оскільки всі слова вербалізують картину світу людини.

Ядром ЛСП слугує лексема *людина*, найбільш семантично містка й стилістично нейтральна серед об'єднаного навколо неї лексемного масиву, що містить найменування людини, номінативні біологічні характеристики за статтю, віком, соціальні характеристики тощо. Сема 'людина' виражає спільне значення, характерне для всіх компонентів аналізованої парадигми. Натомість універсальність лексеми та її узагальнювальний характер зменшують продуктивність використання порівняно з багатьма іншими лексемами, що входять до цього ЛСП, оскільки письменники в заголовках тяжіють до індивідуалізації й оригінальності представлення інформації. До периферійної ланки належать лексеми на позначення побуту, продуктів діяльності, життєвого простору, атрибутів тощо. Широка експлікація семантичних ліній у ЛСП *людина* засвідчує її істотну значущість, розробленість та освоєність у художній літературі.

Узагальнений опис ЛСП *людина* в заголовках сучасних українських творів представлено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1.

ЛСП *людина* в заголовках сучасної української літератури

<i>Місце в ЛСП</i>	<i>Мікрополе</i>	<i>Представленість</i>	<i>Приклади</i>
Ядро ЛСП		Людина:	« <i>Людина на крижині</i> » К. Москальця, « <i>Тут побували люди</i> » О. Андроса, « <i>Люди зі страху</i> » Р. Андріяшика, « <i>Людина</i> » Ю. Паскара.

Продовження таблиці 2.1.

Ядерна зона ЛСП	Найменування людини.	Різноманітні антропоніми:	« <i>Ельза</i> » Л. Волошин, « <i>Іван Богун</i> » Ю. Сороки, « <i>Друже Лі Бо, брате Ду Фу</i> » О. Лишеги.
	Номінативні біологічні характеристики, за статтю, віком.	Лексика на позначення статі, віку:	« <i>Жінка його мрії</i> » О. Ульяненко, « <i>Моя класнюча дівчинка</i> » М. Павленко, « <i>Новели для нецілованих дівчат</i> » Є. Кононенко, « <i>Твоя дитинка</i> » Ірисі Ликович, « <i>Старі люди</i> » С. Андрухович.
	Номінативні соціальні характеристики, сфера діяльності.	Лексика на позначення сфери діяльності (наука, культура, релігія), назви професій, видів занять, статусу:	« <i>Емігрантка</i> » В. Гранецької, « <i>Напарник</i> » М. Маслечкіної, « <i>Молодий режисер</i> » Г. Легкої, « <i>Охоронець</i> » С. Батурина, « <i>Таксист</i> » Р. Черковського, « <i>Переможець отримує все</i> » О. Волкова, « <i>Селюки</i> » В. Мельника, « <i>Аутсайдери</i> » О. Шевченка.
		Лексичні одиниці, що позначають сімейні стосунки:	« <i>Брат</i> » Г. Вдовиченко, « <i>Сестра</i> » Є. Кононенко, « <i>Сестро, сестро</i> » О. Забужко, « <i>Сімейні люди</i> » А. Млояна, « <i>ЛСД. Ліцей слухняних друзин</i> » І. Роздобудько, « <i>Мамо, повернись!</i> » К. Рижій, « <i>Жінки їхніх чоловіків</i> » С. Андрухович.

Продовження таблиці 2.1.

Ядерна зона ЛСП	Фази існування.	Народження, життя, смерть:	« <i>Революція, кохання, смерть і сновидіння</i> » П. Ар'є, « <i>Смерть чужого</i> » А. Куркова, « <i>Труп на кухні, або Вагітна Лола</i> » М. Вакули, « <i>Життя коротке</i> » М. Матіос, « <i>Приречений жити</i> » Т. Литовченка.
	Вчинки, поведінка, характер:		« <i>Заблукані втікачі</i> » Неди Неждани, « <i>Заповіт цнотливого бабія</i> » А. Крима.
	Атрибутивні суб'єктивні, оцінні характеристики.	Емоційно-оцінна лексика:	« <i>Солодка Даруся</i> » М. Матіос, « <i>Добрі пісні про поганих дівчат</i> » Д. Лазуткіна, « <i>ЛСД. Лицей слухняних друзин</i> » І. Роздобудько.
	Фізичні характеристики.	Лексика на позначення зовнішності, фізичного стану, соматоніми:	« <i>Тіло™</i> » В. Грановської, « <i>Обличчя</i> » З. Ігіної, « <i>Пересаджене серце</i> » В. Фольварочного, « <i>Чужі скелети</i> » А. Кокотюхи.
	Емоційна і чуттєва сфера, стосунки.	Назви різних емоційних і чуттєвих виявів:	« <i>Остання любов Асури Махараджя</i> » Л. Дереша, « <i>Початок жаху</i> » В. Шевчука, « <i>Просто любити</i> » Ю. Покальчука, « <i>Ревнощі з того світу</i> » М. Рожка, « <i>На лезі радості</i> » В. Михайленко.

Продовження таблиці 2. 1.

Периферійна зона ЛСП	Життєвий простір.	Різноманітні локалізатори:	« <i>Вілла пташки</i> » О. та Ю. Червінських, « <i>Хата на околиці села</i> » П. Лущика, « <i>Храм на болоті</i> » Г. Тарасюк.
	Побут, продукти діяльності людини.	Лексеми на позначення деталей побуту, продуктів діяльності:	« <i>Портрет на пам'ять</i> » О. Деркачової, « <i>Цитатник</i> » С. Жадана, « <i>Газовий котел у кредит</i> » Г. Легкої.
	Акcesуари, одяг.	Назви акcesуарів, одягу:	« <i>Гудзик</i> » І. Роздобудько, « <i>Ї сукня</i> » А. Рогашко.
	Страви.	Кулінаризи:	« <i>Еклер із цукровою глазур'ю</i> » О. Галетки, « <i>Груші в тісті</i> » Ю. Винничука, « <i>Цукерки, фрукти і ковбаси</i> » І. Карпи.

Інші мікрополя віддаленіші від ядерної зони ЛСП *людина*.

Синтагматичні та парадигматичні зв'язки конститuentів ЛСП характеризують широкі можливості лексичної системи щодо вербалізації поняття *людина*. Лексико-семантична атрибутивна група презентує корпус ознак людини – *класнючий* («*Моя класнюча дівчинка*» М. Павленко), *поганий* («*Добрі пісні про поганих дівчат*» Д. Лазуткіна), *слухняний* («*ЛСД. Лицей слухняних дружин*» І. Роздобудько), *любий* («*Мої любі зрадники*» С. Талан) та ін.

У досліджуваному ЛСП переважає вживання лексем, які позначають імена (9,1 %), професію, рід заняття (7,4 %), родинні стосунки (2,4 %), вік, стать (2,3 %) тощо. Антропоніми в заголовках трапляються досить часто (із 2000 аналізованих прикладів у 182 – «*Сюзанна*» Р. Гедеон, «*Дім Терези*» О. Деркачової, «*Оксана*» О. Денисенка тощо). У. Еко вважав

найтактовнішими заголовки, зведені до імені героя-епоніма [321, EP]. Номінативний аспект у них виражений експліцитно, натомість у більшості випадків предикативність імпліцитна, тематичні та змістові характеристики представлені слабо, за винятком прецедентних імен, які є покликанням до тексту, реальної історії тощо; ці заголовки зазвичай стилістично не марковані. Номінації такого ґатунку практично не дають необхідної інформації про героїв творів, водночас, реалізуючи значення унікальності заголовка, у відантропонімійному різновиді автор представляє саме ім'я сенсом тексту, зокрема його теми. Змістовий пласт реалізовано безпосередньо в тексті, «значущість, виражена в імені персонажа, розгортається в дію» (О. М. Фрейденберг [301, с. 249]), а тому відантропонімійний заголовок значно багатший за змістом, ніж антропонім поза заголовковою структурою.

Якщо у відантропонімійних заголовках переважають мотиви індивідуалізації героїв, то заголовки-найменування професій, занять («*Аптекарь*» Ю. Винничука, «*Адвокат із Личаківської*» А. Кокотюхи, «*І прибуде суддя*» В. Лиса, «*Інструктор із тенісу*» О. Забужко, «*Молодий режисер*» Г. Легкої), різноманітні релєктиви («*Лист до мами*» Н. Гербіш, «*Земляки на чужині*», «*Сестра*» Є. Кононенко, «*Італійський нащадок*» Л. Олендій, «*Розповідь для друга*» Г. Посвятовської) тяжіють до узагальнення, актуалізації типових характеристик, ролей, притаманних конкретним соціальним чи біологічним групам людей. Тенденції сучасного заголовкотворення до узагальнення демонструє наявність номенів із навмисним знеособленням, заміщенням прямого називання героїв лише вказівкою на них: «*Вони кажуть*» Ю. Покальчука, «*Вона знає всі шлягери цього року*» С. Жадана, «*Вона, Смерть і Кохання*» Т. Литовченка, «*І як тебе забути*» І. Мацько, «*Той, хто відчиняє двері*» Неди Неждани, «*Двоє в чужому домі*» Т. Литовченка, «*Двоє під ковдрою*» Б. Мельничука та ін. Такі

заголовки інтригують читача, спонукають з'ясувати невідоме й прочитати твір.

Вивчення заголовків на основі польового підходу підтверджує накладання одних ЛСП на інші ЛСП й безперервність семантичного простору мови. Мікрополе, яке входить до ЛСП *людина*, може розгортатися до рівня нового ЛСП, і конституенти, що є домінантними в ядерній і периферійній зонах, можуть ставати його ядром, а маргінальні конституенти – утворювати ядерну зону нового ЛСП. З огляду на це актуально виокремлювати й досліджувати особливості ЛСП *любов*, *релігія*, *речі*, *природа*, *простір*, *час*, тематичні номени яких найбільше представлені в заголовках сучасних українських творів (див. Додаток В).

ЛСП *любов* виокремлюємо з огляду на активність уживання (9,3 %), різноманітність виконуваних функцій та багатство семантичної наповненості. У структурі ЛСП *любов* до ядра належать лексеми *любов* і *любити*, напр.: «*Діти любові*» І. Бондарук, «*Замовляння із любові*» А. Багряної, «*Любові полум'я*» Нікі Нікалео, «*Любити живих*» А. Кокотюхи, М. Розумного, «*Не наступайте на любов*» Ю. Покальчука, «*Просто любити*» Ю. Покальчука, «*Любов у крові*» О. Деркачової. До ядерної зони належить лексема *кохання*, а також деривати на позначення процесуальності чи атрибутивності: «*Останнє кохання президента*» А. Куркова, «*Потойбіч кохання*» Неди Неждани, «*Танго. Історія кохання*» О. Деркачової, «*Паризьке кохання*» Л. Чагровської, «*Рок-н-рол, стакан, кохання*» В. Терлецького. Сюди ж зараховуємо лексеми на позначення осіб: учасників дії («*Гербарій коханців*» Н. Сняданко, «*Кохана... Незабуття*» Н. Шейко-Медведевої, «*Заповіт цнотливого бабія*» А. Крима, «*Не плач, кохана*» М. Ремньова); осіб, пов'язаних родинними стосунками («*Клуб молодих вдів*» Л. Дереша, «*Вбити наречену*» І. Роздобудько). До ядерної зони ЛСП *любов* також належать слова тієї самої семантики, які виконують конотативну функцію (*ревнощі*, *вірність*), почуття, що супроводжують любов («*Країна гіркої ніжності*»

В. Лиса, «**Ревнощі** з того світу» М. Рожка, «**Ліх**іе 90-і. **Любов і ненависть** в Ужгороді» Л. Белея), соматична лексика та відповідні похідні («**Сердечна терапія**» Міли Іванцової, «**Тіло**TM» В. Гранецької, «**Фортеця для серця**» О. Печорної), ознаки зовнішності людини, її характеру, почуття («**Пристрасна** траса до щастя» А. Рудницької, «**Дивна така любов**» А. Багряної, «**Любовне життя**» О. Луцишиної), дії на вираження почуттів («**Життя. Цілувати**» С. Пиркало, «**І все-таки я тебе зраджу**» Неди Неждани, «**Ненавиджу!!!**» О. Деркачової, «**Кохати по-дніпропетровськи**» Д. Бондаренка тощо). Реалізація назв почуттів у заголовках засвідчує семантичний потенціал відповідних лексичних одиниць.

До цього ЛСП на підставі фонових енциклопедійних знань зарахуємо й заголовки «**Кама Сутра**» Ю. Покальчука, «**Мої дікамерони**» Ю. Логвіна, «**Декамерон**» В. Шкляра, «**Декамерон одного села**» М. Лавренюк, адже «**Камасутра**» – давньоіндійський посібник премудростей залицяння, кохання і зваблювання, трактат про кохання М. Ватсяяна, а «**Декамерон**» – збірка італійського письменника Дж. Боккаччо, що складається зі 100 новел, більшість із яких присвячена темі любові.

Особливості взаємозв'язку мови й релігії, відображення релігійної картини світу в мові, зокрема вербалізація ключових культурно значущих релігійних понять, різнопланово представлені в заголовках сучасних українських творів. Релігія – форма суспільної свідомості, система поглядів і уявлень, в основі яких лежить віра в існування надприродних сил. Р. Старк зараховує релігію до інтелектуальних феноменів, оскільки вона передбачає досить високий рівень абстрактного мислення, з одного боку, і деяку «книжність» сприйняття – з іншого [350, с. 170]. У ході дослідження заголовків, які містять релігійний компонент, з'ясовано, що серед представленого матеріалу відсутня лексема *релігія*. Мовознавці, які вивчали особливості функціонування релігійної лексики в художній літературі (А. А. Берестова [18], Ю. І. Браїлко [29], Л. М. Литвин [167], О. О. Тележкіна

[274] та ін.), також не засвідчують активізації використання цієї лексеми в художньому дискурсі, що, очевидно, пов'язано з її стилістичною маркованістю (уживанням у науковому та публіцистичному стилях), а тому й обмеженим функціонуванням у літературних творах.

Попри непередставленість у заголовках лексеми, що номінує це ЛСП, наявна численна група заголовків, до складу яких належать лексеми тієї самої тематичної групи, що й слово *релігія*. За своїм змістом ЛСП *релігія* являє собою комплексну, цілісну функційну структуру, центральним конститuentом якої є лексема *Бог*: «*Я, ти і наш мальований і немальований Бог*» Т. Пахомової, «*Між богами й нами*» А. Багряної, «*Бог буває*» Б. Жолдака, «*Бози вмирають від нудьги*» А. Багряної, «*Вдома у Бога*» Я. Мельника, «*Мовою Бога*» О. Стяжкіної. У досліджуваній тематичній групі переважають поняття, пов'язані з християнством: християнські герої, зокрема небесні герої («*Янгол у сірому*» Н. Гуменюк, «*Обличчя янгола*» О. Компанієць, «*Перо ангела*» І. Хомин, «*Янголи, що підкрадаються*» Н. Шевченко, «*Диявол добра*» О. Левченка, «*Дофін сатани*», «*Ангели помсти*» О. Ульяненка); земні герої («*Аве, Каїн!*» Ю. Табачникова, «*Доповідна апостолові Петру*» Ю. Ілленка, «*Святий Йосип Обручник*» М. Влад, «*Черевички Божої матері*» М. Матіос, «*Пророк*» О. Ульяненка, «*Дванадцятий апостол*» В. Гриценка, «*Життя Марії*» С. Жадана, «*Судний день Пілата, прокуратора Іудеї*» Л. Пастушенка); релігійні книги («*Книга Буття, глава четверта*» О. Забужко, «*Євангеліє від Івана*» А. Крима, «*Євангеліє від Томи*» Р. Іваничука, «*Євангеліє від Тараса*» Б. Стельмаха, «*П'ята євангелія*» В. Войтенка, «*Перерване Євангеліє*» К. Петрова); релігійні події («*Судний день. Батурин*» С. Стриженюка, «*Судний день Пілата, прокуратора Іудеї*» Л. Пастушенка); релігійні ситуації («*Перли і свині*» О. Ульяненка, «*Зірка над Віфлеємом*» В. Мулеси, «*Гірчичне зерно*» Г. Пагутяк); релігійні топоніми, земні топоніми («*Квіти Содому*» О. Ульяненка, «*Сни Ієрихона*» І. Карпи); небесні локалізатори («*Козак*

Мамай і ключі від Раю» А. Вишневецького, *«Дорога до раю»* Я. Верещака) тощо.

У лексичному масиві релігійної тематики переважає лексема *ангел* (*янгол*), яку вжито у 15 назвах. Досить численною є група заголовків, у яких акцентовано на духовних цінностях релігійного світу за допомогою різноманітної релігійної лексики (3,9 %). Заголовки, згруповані за особливостями лексичного наповнення, утворені за участю елементів ядра ЛСП та ядерної зони, до якої входять релігійні номени, концентрують значний обсяг культурологічної інформації філософського, міфологічного, релігійного характеру й висловлюють світоглядні поняття, які стають маркером ідеї твору.

Найбільш семантично розрізним і містким, на нашу думку, є ЛСП назв речей (8,3 %). Основна частина конститuentів цього ЛСП належить до периферійної зони ЛСП *людина*. Це ЛСП докладно описала С. С. Терещенко [272], висновки й узагальнення її наукових пошуків стали теоретичним підґрунтям дослідження ядерної зони ЛСП *речі* в заголовках українських творів пострадянського періоду. З опертям на студії дослідниці, у межах ЛСП *речі* виокремлюємо 3 мікрополя: матеріальні предмети, зокрема назви виробів, винаходів, витворів, інструментів, предметів, приладів, пристроїв, створених людиною (*«Вікно»* О. Левченка, *«Вітражі»* Міли Іванцової, *«Вітряк»* М. Сарми-Соколовського, *«Гудзик»* І. Роздобудько, *«Дирижабль»* Неди Неждани, *«Жетон»* Б. Жолдака, *«Килими та манти»* О. Деркачової, *«Дахи і сходи»* К. Тягло); назви предметів, не створених людиною, ландшафтних одиниць (*«Камінь посеред саду»* В. Лиса, *«Камінь в океані»* Ю. Сичука, *«Бур'ян»* Л. Подерв'янського); життєві, суспільні, природні, реальні чи уявні події, зокрема лексичні одиниці, що мають семи 'випадок', 'подія', 'ситуація', 'факт', 'явище' (*«Бунт»* І. Павлюка, *«Експедиція на Бермуди»* О. Левченка, *«Повернення до матроської тиші»* Г. Вдовиченко, *«Революція, кохання, смерть і сновидіння»* П. Ар'є, *«Війна»* В. Харамана);

найрізноманітніші види діяльності, роботи, занять (діло, діяльність, заняття, робота, праця, справа тощо): «*Важка чоловіча робота*» Р. Радутного, «*Гра триває*» К. Москальця, «*Відпочинок для Цезаря*» П. Михайлова, «*Кар'єра*» В. Тарасова.

Ядерні лексеми цього ЛСП у досліджуваних заголовках не виявлені, що зумовлено, зокрема, їхнім узагальненим категорійним значенням, яке увібрало в себе семантику класу в найзагальнішій формі, натомість заголовки тяжіють до індивідуалізації й конкретизації важливих деталей твору. Виокремлені мікрополя заповнюють паралельні площини в просторі ЛСП речі.

Із цим полем перетинається ЛСП *природа*. Лексеми, які містить представлене поле, становлять важливу лексико-тематичну парадигму системи мовно-образного світу сучасних художніх творів, а тому вони продуктивно використані в заголовках. Аналіз лексичного складу заголовків дає змогу виокремити тематичні об'єднання лексичних одиниць, згруповані навколо теми природи. Фаунолексеми (родові найменування (гіпероніми), фауноніми, найменування сукупностей й угруповань тваринного світу) репрезентовані в 3,3 % досліджуваних заголовків («*Вівця*» П. Ар'є, «*Звірі*» Н. Крука, «*Обережно, летять лелеки*» О. Малаш, «*Панда*» С. Ушкалова, «*Повзе змія*» А. Кокотюхи), фітолексеми (фітоніми, дендроніми, грамінальні лексеми, найменування рослинних масивів) – 2,6 % («*Запах скошених кульбабок*» Г. Вдовиченко, «*Зілля*» О. Драчковської, «*Історія, варта цілого яблуневого саду*» М. Дупешка, «*Фіалки для незнайомця*» Ю. Єліної, «*Келія чайної троянди*» К. Москальця, «*Намісто із шипшини*» А. Тютюнник, «*Троянда ритуального болю*» С. Процюка); найменування природних явищ («*Блискавки третього покосу*» О. Радущинської, «*Коли повертається веселка*» А. Вінник, «*Львівські зливи*» Дари Корній, «*Власний дощ*» О. Деркачової, «*Коли шепоче дощ*» М. Рожка, «*Жовта імла*» А. Дністрового, «*Заметіль*» А. Хоми, «*Відчуваючи сніг*» Р. Кухарука, «*Вітри великого луку*»

О. Колінько, «*Землетрус*» С. Майданської) трапляється в 2,9 % заголовків; конституенти, що передають особливості земної поверхні, геокомплексів, реалізовані топосами та локусами – 2,6 % («*Озирнися з Гострої Скали*» І. Нагірняка, «*По той бік пагорба*» Є. Положія, «*Храм на болоті*» Г. Тарасюк, «*В темнім лузі за Дунаєм*» Ю. Коцегуба); лексеми на позначення водойм характерні для 1,1 % заголовків («*Забудь-річка*» братів Капранових, «*Озеро в тумані*» Т. Зарівни, «*Море для шульги*» П. Коробчука, «*Піщана ріка*» Г. Логінової); космічного простору – 1,1 % («*Повний місяць*» А. Кокотюхи, «*Інше небо*» Ю. Покальчука, «*За тайною неба*» К. Мотрич) тощо. Широкий спектр мовних інтерпретацій лексики в заголовках відповідає семантиці лексичних одиниць у словниковому тлумаченні, а також в авторському значенні, сформованому внаслідок реалізації асоціативних потенцій лексем.

Найважливішими фрагментами картини світу людини є простір і час. Серед усього корпусу заголовків сучасних творів одну з найчисленніших груп становлять часопросторові заголовки (16,3 %).

У просторових найменуваннях акцентовано місце розгортання сенсів твору. Лексико-тематична парадигма просторових найменувань представлена у 222 заголовках (11,1 %) із 2000 досліджуваних. Для ЛСП *простір* характерні розвинені міжпольові зв'язки. Лексичний масив, що належить до цього поля, відображає горизонтальне і вертикальне членування світу й характеризує фізичний простір за критеріями локації, протяжності, членування, характеру поверхні тощо.

Просторовий словник заголовків має такий рівневий склад:

- 1) обмежений мікролокус, напр.: «*Диявол ховається в сирі*» Ю. Андруховича, «*Двоє під ковдрою*» Б. Мельничука, «*Довкола столу*» В. Діброви, «*Невідомий за вікном*» А. Дністрового, «*Під бузиною*» О. Шарварока;
- 2) номінації на позначення географічних об'єктів (топонімів, локусів, топосів тощо), напр.: «*В Парижі красне літо...*» О. Гавроша, «*В темнім лузі за*

«*Дунаєм*» Ю. Коцегуба, «*Діди Хрещатой долини*» О. Миколайчука, «*Дорога на Асмару*» С. Сингаївського, «*Експедиція на Бермуди*» О. Левченка, «*Кавказ*» В. Бобровича; 3) номінації простору, які називають будівлі, напр.: «*Вілли над морем*» Е. Андієвської, «*Дачі*» М. Нікітюк, «*Петренчукова хата*» З. Луценко, «*Дім на піску*» М. Матіос, «*Прихована фортеця*» О. Клименка; 4) лексика на позначення космічного простору, не обмеженого у своїй протяжності, та космічних тіл, напр.: «*Світи і лабіринти*» І. Червінської, «*Рекетири зі Всесвіту*» Т. Литовченка, «*Луйтра в небо*» П. Мідянки, «*Десь на Місяці*» П. Ар'є; 5) частини світу: «*Південний схід*» П. Вольвача, «*Там, де південь*» О. Ульяненко; 6) міфопоетичні топоніми: «*Зобразіть мені рай*» В. Арєнєва, «*Зодчий із пекла*» Н. Лапіної, С. Горбань, «*Між пеклом і раєм*» Г. Тарасюк та ін.

Потенційні експресивні можливості власних назв, зокрема топонімів, зумовлені їхнім походженням. У художній мові значущу стилістичну роль відіграють оказіональні географічні назви з виразною етимологією. Нереалістичний шурячий світ розкриває «совкову» буденність у заголовку «*Ласкаво просимо в Щуроград*» Ю. Винника.

Мовна презентація часу належить до знакових абстракцій, що виникають у людській свідомості як спроба представлення системи зв'язків у світі безвідносно до конкретних предметно-просторових маніфестацій об'єктів. Темпоральні номінанти наявні у 5,2 % заголовків. Засоби вираження темпоральності семантично неоднорідні, здатні утворювати потенційні категорійні опозиції: абстрактний час – конкретний час, буденний час – обрядовий час. Виразниками темпоральної семантики в заголовках є лексеми на позначення конкретного часу, зокрема пір року («*Предсмак весни*» Н. Гербіш, «*Літо майже минуло*» А. Бондаренка, «*Осінь для Ангела*» Є. Пашковського, «*Рання осінь*» К. Москальця, «*Кілька років зими*» В. Терлецького); місяців («*У шатах вересня*» Т. Гаврилів, «*Травень-вересень*» О. Денисенка); днів тижня («*У неділю рано*» В. Портяка); частин

доби («*Роман на ранок*» Ю. Власішека, «*Вечір на шипиньках*» І. Бондаря-Терещенка, «*Довга ніч над Сунжею*» Л. Кононовича, «*Ніч, що ховає всі дороги*» В. Габора, «*Ніч ЕлеоНори День*» О. Танюк); коротких відрізків часу: години, хвилини, секунди («*5 хвилин ніжності*» Є. Кононенко, «*Дві хвилини правди*» І. Роздобудько, «*П'ять секунд, п'ять днів*» Є. Положія); узагальнені найменування часу («*Після післязавтра*» Б. Колесника, «*Післявчора*» І. Цілик, «*Учора і завжди*» Н. Шевченко, «*Все, що я хотіла сьогодні...*» І. Роздобудько, «*Останній тиждень*» О. Волкова); абстрактного часу («*На початку і наприкінці часів*» П. Ар'є, «*Час прекрасний*» Ю. Покальчука, «*Алергія на вічність*» І. Павлюка, «*Завжди і ніколи*» С. Процюка, «*Учора і завжди*» Н. Шевченко тощо) та обрядового часу – назви святкових днів й обрядових періодів («*Львів. Смаколики. Різдво*» (назва збірки оповідань різних авторів), «*На Миколая*» М. Матіос, «*А на Петра вода тепла*» М. Матіос, «*Смерть малороса, або Ніч перед Трійцею*» А. Мухарського та ін.).

Особливої уваги потребує периферія цього ЛСП, що охоплює описові темпоральні номінації, продуктивні для утворення заголовків: «*Коли приходить темрява*» К. Циганчук, «*Коли прокинешся*» О. Деркачової, «*Після третього дзвінка вхід до зали забороняється*» О. Забужко.

Заголовкові лексеми здатні утворювати значно більше ЛСП та тематичних груп, проте вони не настільки представлені й розроблені. Узагальнено семантичне структурування лексем заголовків сучасних українських творів представлено в Додатку В. Зауважимо, що в тому самому заголовку можуть траплятися лексеми, що належать до різних тематичних груп.

Отже, досліджувані ЛСП функціують як відносно самостійні мікросистеми, проте неперервність лексичного простору мови забезпечує їхні міжпольові реляції. Запропонована структура аналізованих ЛСП не є вичерпною, оскільки розрахована лише на аналіз частини моделі картини

світу, репрезентованої заголовками художніх текстів порубіжжя XX–XXI ст. Ці моделі є відкритими системами, які постійно поповнюються.

2.2. Реалізація основних тенденцій розвитку лексичного складу української мови в сучасних заголовках

Лаконічна, концентрована інформація про текст, уміщена в заголовку, потребує відповідної форми репрезентації, ретельного добору лексичного наповнення. Цей процес відбувається не лише на підставі змістового критерію, а й з огляду на основні тенденції розвитку лексичної системи української мови.

З'ясування тенденцій дає змогу зафіксувати процес розвитку мови. Німецький дослідник К. Гутшмідт кваліфікує тенденцію як напрям мовних процесів чи змін, унаслідок яких закріплюються інновації чи вилучаються застарілі мовні одиниці, конструкції, норми. Це поняття синхронного підходу до мови, що виявляє лексичну динаміку, рух, характерні для конкретного хронологічного зрізу [79, с. 16].

Підґрунтям для вивчення основних сучасних лексичних тенденцій стали роботи К. Гутшмідта [79] й О. А. Стишова [261]. На основі цих студій виокремимо тенденції, які найповніше й найчастіше реалізовані в заголовковому корпусі.

1. Інтегративна тенденція, що вможливорює включення периферійних мовних елементів у літературний текст. Виявом її є демократизація та колоквіалізація.

На думку О. А. Стишова, демократизація всіх сфер суспільного життя виявляється в прагненні мовців до свободи вибору слова, до природного намагання оновити засоби вираження думки [261, с. 28]. Демократизація мови полягає в залученні не лише до усної, а й до писемної комунікації

елементів живого мовлення – розкутого, іронічного, виразно оцінного. Напр.: «*Мама, донька, баньдюган*» А. Кокотюхи (*бандюган* – зневажл., бандит).

Колоквіалізація виявляється в бажанні подолати будь-які умовності й передбачає використання колоквіалізмів, елементів соціолектів та субстандартної мови, напр.: «*Кайфолови*» В. Тарасенка, «*Кайфологія*» П. Коробчука. В обох випадках чітко простежено семантику твірного слова *кайф* (молод., крим.) – «задоволення, насолода, будь-які приємні емоції від чогось» [243, ЕР]. *Ловити / зловити (піймати) кайф* – отримувати / отримати задоволення від чогось, насолоджуватися чимось [Там само]. «*Жмикрути*» О. Купрія (*жмикрут* (розм.) – жорстока й скупа людина, що свій прибуток дістає шляхом експлуатації, визискування інших [247, т. 2, с. 538]), «*Селюки*» В. Мельника (*селюк* (розм.) – житель села [247, т. 9, с. 119]).

2. Образність. О. А. Стишов кваліфікує образність як одну з основних тенденцій української мови [261, с. 28]. Мова як форма вербалізації свідомості, виражає не лише поняття, а й судження та емоції. Важливого значення набуває категорія образності, яка сприяє посиленню роботи думки. Вона, за визначенням Ю. П. Сологуба, слугує значенневою двоплановістю компонента, що виникла внаслідок його семантичної переорієнтації, під час одночасного поєднання в одному мовному знакові його старих і нових гносеологічних зв'язків [253, с. 4]. Образність – іманентна ознака художнього дискурсу, адже одним із його показників є яскраві художні образи. Вона передає знання про світ, переломлені крізь призму авторської свідомості. Засоби образної мовної конкретизації дають письменникові змогу втілити в словесну форму важливі уявлення про предмети, уможливають оцінювання фактів. Характер образності, реалізованої завдяки ефективним засобам образної репрезентації дійсності, залежить від креативних особливостей художнього мислення продуцента й реципієнта. Вибираючи образні засоби, автор передбачає емоційну реакцію адресата та рефлексію образності, тому

образність структурує інтеракцію і сприяє досягненню перлокутивного ефекту за допомогою комунікативно-прагматичних стратегій.

Оскільки образність активізує сприйняття читача й має залучати його увагу, заголовок повинен бути максимально виразним. Вона стає своєрідним посередником, каталізатором у процесі проникнення мовної гри в заголовок, що, зокрема, закладено в природі гри, адже образність, на думку Ф. Бонтейдайка, – одна з притаманних ознак гри, адже сфера гри належить до сфери образів [цит. за: 304, с. 32]. Тяжіння до використання мовної гри – визначальна риса сучасної літератури, яка особливо представлена в постмодерністів, а відтак поширена на всю сучасну літературу. Мовна гра у творчості багатьох авторів – один з улюблених семантико-стилістичних прийомів, який водночас слугує показником мовної майстерності письменників. Сучасний автор виявляє ігрове ставлення до тексту, до творчого процесу та до свого твору. Оригінальна мовна форма – це засіб інтенсифікації виразності тексту. На лексичному рівні посилення виразності мови досягають різними засобами, зокрема використанням художніх тропів, як-от: епітетів («*Зимове плетиво*» Н. Гербіш, «*Незбагненне серце*» Н. Уварової, «*Жовта зірка в снігах*» Є. Кононенко, «*Квіти в темній кімнаті*» О. Лишеги), порівнянь («*Смугастий, мов життя*» Г. Ручай, «*П'ятеро як один*» Н. Вівчарика, «*Пастка гірша за смерть*» А. та С. Клімових), метафор («*Під прицілом тиші*» Олександра Вітра, «*Танго смерті*» Ю. Винничука), оксиморонів («*Це коротке довге життя*» І. Бондарчук, «*І паралельні перетинаються*» С. Гридїна) тощо. Для заголовків-символів характерний найвищий ступінь образності. Ми розуміємо символ як знак з особливо актуалізованою номінацією. Він являє собою акцентоване представлення узагальнювального значення функційно значущого предмета. Знайдений автором одного разу, символ повторюється в різних контекстах і ситуаціях. За символом закріплена функція стійкої номінації об'єкта. У семантичній структурі основним є підтекстове значення заголовка: «*Залишенець. Чорний*

ворон» В. Шкляра (*чорний ворон* – символ-посередник між життям і смертю, посланець вічності), «*Казка про калинову сопілку*» О. Забужко (*калина* символізує безсмертя роду).

3. Інтелектуалізація. За визначенням представників Празького лінгвістичного гуртка, інтелектуалізація – це «такий ступінь розвитку мови, за якого висловлення стають більш визначеними та точнішими, а в разі необхідності – абстрактними, здатними виражати всю складність думок і їхній взаємозв'язок» [219, с. 349]. До показників інтелектуалізації Н. Ф. Клименко зараховує збільшення кількості слів з абстрактним значенням, пришвидшені темпи поповнення словникового складу мови інтернаціоналізмами [131, с. 3].

Абстрактні іменники використовують для посилення дієвості мовлення, для відображення духовного світу, позначення моральних та естетичних категорій у художньому дискурсі: «*Ефемерія*» Л. Олендій, «*Ініціація*» І. Підгірного, «*Інкarnaція*» М. Кіяновської тощо.

Інтелектуалізацію мови також реалізовано в спеціалізації та професіоналізації. Виявом цього є входження книжних слів із різних терміносистем – наукової, технічної, політичної, конфесійної, ділової тощо, напр.: «*Реф'юджі*» Н. Доляк (*реф'юджі* – політичний утікач), «*Амбасада*» Л. Богатої (*амбасада* – посольство, представництво однієї держави на території іншої), «*Гедоністика творчості*» І. Гургули (*гедоністика* – орієнтація на задоволення, пріоритет чуттєвого начала), «*Душі в екзилі*» Л. Білик (*екзил* – стан перебування поза межами своєї батьківщини через обставини, яких особа бажала б уникнути), «*Реторта*» М. Соколян (*реторта* – скляна, фосфорова або металева лабораторна хімічна посудина грушовидної форми з довгим носком, повернутим убік, використовують для перегонки й розкладання речовини нагріванням).

4. Інтернаціоналізація лексичної системи. Інтернаціоналізація пов'язана з глобалізацією, яка інтенсифікує процес запозичення в українську мову.

Глобалізація виявляється у світовому розповсюдженні інформаційних технологій, продуктів і систем, вона вможлиблює економічну та культурну інтеграцію. Природа глобалізації має виразний комунікативний складник, який виражений мовними засобами й не існує поза мовним середовищем. Водночас на нинішньому етапові все виразніше простежено відкритість усіх мов до контактів з іншими мовами. Показником цього є інтенсивна поява нових запозичень. Світова глобалізація маніфестована, зокрема, англіцизмами: «*Бордо online*» С. Поваляєвої, «*Recording*» О. Ірванця, «*Deadline емоцій*» Н. Сняданко тощо.

5. Автохтонізація полягає у відновленні національної ідентичності, активізації внутрішніх ресурсів. Вона демонструє відродження й розвиток питомих мовних явищ та одиниць, використання всіх потенційних можливостей, закладених у мові, прагнення до повернення національної самобутності. Зокрема, це виявлено в активному переміщенні пасивних пластів власне української лексики до центра: «*Гонимарник*» Дари Корній (*гонимарник* – дводушник, що має надзвичайну силу, передану Перуном), «*Петрусь-химородник*» Дари Корній (*химородник* – ворожбит), «*Джури-характерники*» В. Рутківського (*джура* – в Україні в XVI–XVIII ст. зброєноша в козацької старшини; *характерник* (заст.) – чаклун, чарівник) та ін.

6. Деколонізація. У цьому річищі відбуваються зміни в конотації багатьох лексем, пом'якшення або нейтралізація політичного оцінного нашарування, пов'язаного з потужною радянською пропагандою впродовж десятиліть: «*Хліб для бандерівця*» Б. Мельничука, «*Доба. Сповідь молодого бандерівця*» А. Мухарського (пор.: *бандерівці* – «учасники військово-терористичних груп націоналістів Української повстанської армії в Західній Україні в 1942–1954 рр.» в Історичному словникові [113, EP] та «учасники військово-політичних формувань Української повстанської армії в Західній Україні в 1942–1954 рр.» у Сучасному тлумачному словникові української

мови [265, с. 47]; «*Куркуль*» М. Бутченка (пор.: *куркуль* – «багатий селянин, що експлуатує селян» у Тлумачному словникові Д. М. Ушакова [292, с. 260–261] та «багатий селянин-власник» у Сучасному тлумачному словникові української мови [265, с. 435]).

7. Тенденція до економії мовної енергії, лінгвальних засобів досить потужна на сучасному етапі розвитку української мови. Власне заголовок також якоюсь мірою втілює тенденцію до економії мовних засобів, адже він являє собою сконцентровану, лаконічну форму твору. Суть принципу лінгвальної економії полягає в редукуванні формального вияву мовного сегмента, зберігаючи його семантичний обсяг. Це сприяє досягненню оптимізації передавання інформації. Виявом тенденції до економії мовних засобів є активізація творення нових слів завдяки складанню та аббревіації. У заголовках використовують узуальні складні утворення («*Сповідь юної кавоманки*» Н. Гербіш) та оказіональні («*Нащенебо*» П. Коробчука, «*Домо-над-морем-терапія*» Н. Гербіш), що є оригінальною презентацією твору та його рекламою.

Використання аббревіатур у заголовках має свою специфіку – за аббревіатурними заголовками зазвичай подано їхнє розшифрування («*П.П. (Прагнення притомності)*» Б. Підгірного, «*ЛСД. Лицей слухняних дружин*» І. Роздобудько) та використано «аббревіатурне мигання» – одночасну реалізацію аббревіатурного значення та омофонного відповідника, що виник унаслідок фонетичного відтворення заголовка без урахування графічних маркерів аббревіатури («*В.І.Н.*» В. Терлецького – «виходу іншого немає» / «він»).

8. Онімизація. Тенденція онімизації, виокремлена К. Гутшмідтом [79], набуває важливого значення в контексті нашого дослідження, адже заголовковий масив – особливий складник ономастикону. Вона відображає розширення можливостей продуцента реалізувати референцію на об'єкт за допомогою не лише загальних, а й власних назв. Онімизація полягає у

використанні різноманітної лексики для утворення онімів, переході загальної назви у власну без зміни форми. Унаслідок цього процесу онімний простір розширюється, що демонструє появу нових онімних класів та поповнення наявних класів новими об'єктами. Нинішній етап онімізації має свою специфіку: у заголовках використовують слова й синтаксичні конструкції, які раніше, з огляду на семантику, стилістику, граматичні характеристики, не застосовували в процесі заголовкотворення: «*Пппп*» Галі Карпи, «*Ю*», «*Таке*» Ю. Іздрика, «*Тю!*» М. Меднікової, «*Після третього дзвінка вхід до зали забороняється*» О. Забужко, «*ТУ ТІ ТУ ТУТУ*» П. Ар'є, «*Шлюбні ігрища жаб*» А. Кокотюхи, «*Труп на кухні, або Вагітна Лола*» М. Вакули тощо.

Ці тенденції паралельно існують та взаємодіють. Л. В. Щерба наголошував на взаємодії тенденцій інтелектуалізації та демократизації мови, зближення мови і просторіччя, на появі в мові розмовних слів і висловів, жаргонізмів [320, с. 23]. Тенденції до глобалізації й автохтонізації також тісно пов'язані, але водночас протилежно спрямовані. Конкретний мовний процес зазвичай є відображенням переплетіння різних тенденцій (наприклад, запозичення – інтернаціоналізація, інтелектуалізація тощо).

2.3. Лексико-семантичне явище мовної гри в заголовках

Одним із засобів посилення впливу на читача є використання мовної гри в заголовках. Оригінальна мовна форма завжди привертає увагу й загострює сприйняття. Вона слугує засобом інтенсифікації виразності тексту. Мовна гра у творчості багатьох авторів – один з улюблених семантико-стилістичних засобів, який водночас постає й показником мовної майстерності письменників. Тяжіння до використання прийомів мовної гри – визначальна риса сучасної літератури, виразно репрезентована в постмодерністів, а відтак поширена на всю сучасну літературу. Автор виявляє ігрове ставлення до

тексту, до творчого процесу й до свого твору. На лінгвальному рівні таке ставлення оприявнене в мовній грі.

Цей термін уперше в науковий обіг увів Л. Вітгенштейн, йому також належить широке тлумачення цього феномену як компонента діяльності, форми життя, «однієї з тих ігор, за допомогою яких діти опановують рідну мову» [52, с. 83], водночас «єдине ціле: мова й дія, із якою вона переплетена» [Там само, с. 86]. Філософ вважає мову загалом сукупністю мовних ігор.

Проте широкого використання термін набув після появи концептуального дослідження «Мовна гра» О. А. Земської, М. В. Китайгородської, Н. М. Розанової, де феномен мовної гри представлено як реалізацію поетичної функції мови [110, с. 172].

Нині накопичено чималий досвід у дослідженні цього явища (О. Ф. Болдарева [25], І. Г. Гальперін [64], Т. О. Грідіна [73], Т. А. Космеда [145], В. З. Санников [231] та ін.). Для сучасного мовознавства характерне різновекторне трактування мовної гри. На думку О. Ф. Болдаревої, мовну гру варто відрізнити від гри слів. Гра слів – це гра винятково з омонімами, паронімами, полісемантами, а також використання таких властивостей слів, як нерозчленованість і здатність до нестандартних сполучень [25, с. 5]. Натомість мовна гра – ширше поняття, вона об'єднує різні види гри з мовою, зокрема нонсенс, гру літер тощо [Там само, с. 6]. Н. Л. Уварова використовує означені терміни як синоніми [287, с. 5], а І. Р. Гальперін доповнює цей синонімійний ряд ще й каламбуром [64, с. 154].

Відповідно до наукової концепції Т. О. Грідіної, мовна гра ґрунтована на навмисному порушенні мовного стандарту й норми з метою руйнування стереотипів сприйняття слова, «мовна гра – це водночас і когнітивний, і психологічний, і лінгвокультурний, й естетичний феномен, функційна сутність якого не вичерпується традиційно виокремленою сферою комічного впливу і аж ніяк не вписується в рамки поширеного визначення “гра слів”» [73, с. 4].

Мовна гра – це особливе лінгвальне явище, яке виникає на підставі гри мовця з текстом, унаслідок чого лінгвальні експерименти формують естетичний ефект. Гра зі словом у заголовках є одним із засобів посилення впливу на читача, водночас вона засвідчує рівень володіння мовними виражальними засобами. З оперттям на концепцію О. Ф. Болдаревої [25, с. 6], кваліфікуємо мовну гру як варіювання форми і змісту мовної одиниці для самовираження автора й емоційного впливу на адресата. Таке варіювання може спричинити порушення норм на різних мовних рівнях.

На думку В. З. Санникова, мовна гра постає своєрідною мовною «неправильністю» [231, с. 23]. Такі «помилки» мають свідомий, штучний характер. Зауважимо, що мовна помилка демонструє тенденцію до перетворення в мовну гру. Уважаємо, що таке порушення з умисною орієнтацією на мовну гру не може бути визначене як помилка, оскільки воно є правилом. Отже, це особлива норма, яка визначає мовну гру. Ураховуючи теорію «мовних аномалій» Ю. Д. Апресяна [3], С. М. Бредихін зазначає, що авторські аномалії використовують передусім як засіб виразності, зокрема як засіб мовної гри (сюди належить низка стилістичних фігур і прийомів, зокрема зосібна метафора, оксиморон та деякі види каламбурів) [30, с. 5].

Передбачення подій, а потім порушення цього передбачення спричинює ефект руйнування очікуваного, що полягає в безперервності, лінійності, а поява кожного наступного елемента підготовлена попереднім. Читач уже налаштований сприйняти логічне продовження почутого, яке частково представлене в попередньому. Однак якщо на цьому тлі з'являються елементи малоймовірні, то виникає порушення безперервності: непередбачене й несподіване створює опір сприйняттю, подолання цього опору потребує відповідного зусилля читача, а тому більше на нього впливає [231, с. 152]. Балансування на межі мовної норми, порушення правил, утворення нових значень, поєднання несполученого – невід'ємна риса сучасного твору.

У контексті нашого дослідження вагомою стала студія О. М. Логвиненка, присвячена мовній грі в заголовках преси [168]. На жаль, поза увагою лінгвістів залишився чималий пласт заголовкових номерів сучасних художніх творів, що є цікавим предметом вивчення з огляду на визначення механізмів появи в них мовної гри.

2. 3. 1. Прийоми мовної гри, ґрунтовані на семантичних асоціаціях. Ефект мовної гри на лексико-семантичному рівні полягає в нівелюванні значення слова, реалізації слова в контексті відразу в декількох значеннях, обігруванні лексем, належних до різних семантичних груп, що має неабиякий креативний потенціал, образність.

Яскравим прикладом мовної гри на лексико-семантичному рівні є назва роману «*Мати все*» Люко Дашвар. Слово «*мати*» вжито в обох значеннях: «володіти чимось, користуватися» та «жінка стосовно дитини, яку вона народила» [247, т. 4, с. 648]. Письменниця зазначила, що назва твору, у якому йдеться про сина й матір, яка шукає для хлопця дівчину, щоб він отримував задоволення, означає те, що син має все, і те, що мати для нього також усе. Назви всіх творів Люко Дашвар побудовані на грі слів. Цей принцип реалізовано й у заголовку оповідання «*Від-чуття при-сутності*» Т. Прохаська, де семантичні експерименти доповнені й графічними – ділення слів за допомогою дефіса.

У деяких назвах ефект мовної гри автори досягають одночасно на різних рівнях. Зокрема, у заголовках творів «*Биті є. Макс*», «*Биті є. Макар*», «*Биті є. Гоцик*» Люко Дашвар конструкція «*Биті є*», що відповідає реченню, під час швидкого прочитання перетворюється на слово «*битіє*», це зумовлює появу нових одиниць, які нагадують омофони. У назві «*РАЙ. Центр*» Люко Дашвар до гри на лексичному рівні додано гру на фонетичному та графічному рівнях – оригінальна графіка відразу налаштовує читача на деяку імпліцитність та мовну гру.

У заголовкові роману «Село не люди» Люко Дашвар протестує проти фрази «село і люди», а в заголовку «Молоко з кров'ю» трансформації (зокрема субституції) піддано відомий фразеологізм «мов (як) кров з молоком», що означає рум'яний, рожевовидий (про людину та її обличчя); здорова, рожевовида, молода людина. Унаслідок зміни місця розташування компонентів фразеологічний зворот набуває протилежного значення – щось нездорове, іноді навіть хворобливе. Зауважимо, що в романі фразеологізм ужито для позначення неправильних, нездорових та протизаконних стосунків двох героїв. Заголовки творів Люко Дашвар за допомогою натяку оприявнюють прихований у сюжетній лінії зміст.

У заголовкові «**Покров**» акцентовано два слова: *кров* і *покров*. Пояснення знаходимо в тексті твору: «*По-божому, коли людина сама своїх предків знає! тому і поміч не потрібна, бо рідна кров – покров*» [82, с. 83]. Така гра на лексико-семантичному рівні – засіб утілення багатовимірності, подолання встановлених стереотипів. Перед читачем відкривається відразу декілька значеннєвих інтерпретацій. У заголовкові мовна гра водночас реалізована на лексико-семантичному та графічному рівнях, адже початкове **По-** виокремлене ще й графічно.

Засобом посилення експресивності є словесна надлишковість. Яскравим прикладом тавтології в заголовках слугує сполучення «*Страшне страховисько*» Л. Ніцой, «*Чудове чудовисько і погане поганисько*» С. Дерманського, однак цей мовний засіб використано зі стилістичною метою – посилити експресивність.

Одним із прийомів ситуативної мовної гри слугує порушення узуальної сполучуваності лексем, яке виникає внаслідок зіткнення елементів, що належать до різних функційних чи експресивних стилів мовлення чи мають різні оцінні характеристики. Заголовок вірша «*Переваги окупаційного режиму*» С. Жадана пронизаний іронічністю. Він підриває ідеологічний

простір тоталітарної культури, пародіюючи ідеологічні кліше, розвінчує його сакральність.

Антонімія постає мовною базою появи оксиморонів, виникнення яких – це результат руйнування штампів, наслідком чого є створення мовних конструкцій, що спочатку суперечать загально визнаним нормам, а згодом стають нормою. Образний потенціал оксиморона виникає внаслідок взаємопроникнення різноспрямованих змістових елементів заголовка. Сучасні письменники намагаються поєднати несумісні явища та поняття, що зумовлює нове, алогічне значення, напр.: *«Велика маленька Грузія»* С. Сівченка, *«Гаряча Арктика»* Б. Жолдака, *«Весняні ігри в осінніх садах»* Ю. Винничука, *«Озирнутися вперед»* Т. Пишнюк, *«Пластліновий метал»* В. Кожелянка й В. Сердюка та ін.

Мотивування заголовків з опорою на фактуальну інформацію передбачає створення простіших номінацій, натомість актуалізація інформації, для якої характерний більший рівень абстракції та асоціативності, сприяє ускладненню номінації. Асоціативна номінація заголовків має додаткове естетичне навантаження, їй притаманне не лише предметно-логічне, а й емоційне значення. Диктема, що представляє такі заголовки, містить передусім «інформацію емотивну, пов'язану з безпосереднім вираженням почуттів автора, та інформацію естетичну, що формує аспект художньо-образного вираження думки» [21, с. 21].

Основними засобами створення образності, пояснення одного предмета або явища за допомогою іншого, подібного до нього, є порівняння й метафора, які не тільки вербалізують елементи індивідуально-авторської картини світу, а й дають змогу досягнути процес їхнього формування, розкрити творчий задум письменника. Такі заголовки, за класифікацією Л. Ф. Грицюк, кваліфіковані як заголовки-образи. З огляду на тематичну інтерпретацію, до їхніх релевантних ознак належить семантична ємність і багатозначність [74, с. 52].

Уживання слів в естетичній функції часто пов'язане з метафоричним осмисленням, яке характерне для сучасних заголовків. На думку Л. Н. Цонєвої, підстави кваліфікувати метафору як вияв мовної гри зумовлені її природою: для неї характерне нетрадиційне, нестереотипне вживання мовного знака, творчий характер семантичної трансформації [306, с. 106]. Філософським підґрунтям цього є теза Й. Гейзинги: «За кожним вираженням абстрактного поняття приховано образ, метафору, а в кожній метафорі прихована гра слів» [304, с. 7].

Метафоризація належить до найпродуктивніших засобів збагачення мови, є виявом мовної економії. У заголовках вона реалізує комбінаторно-парадигматичні можливості мови. О. О. Селіванова вважає, що метафора заперечує входження об'єкта до того класу, до якого насправді він належить, і стверджує його належність до категорії, до якої він не може бути зарахований раціонально [234, с. 17]. Н. Д. Арутюнова кваліфікує метафору як відхилення від норми, «інтерпретовану аномалію», своєрідну семантичну «неправильність», що виникає внаслідок спеціального порушення закономірностей змістового поєднання слів [8, с. 346].

Метафора завжди залежить від контексту й постійно потребує від автора й читачів ураховувати сукупність семантичних зв'язків між об'єктами. Під час метафоризації актуалізовані одні ознаки об'єкта й згасають неактивні фрагменти структури знань. Антропоцентричний механізм побудови метафор полягає в наділенні предметів, явищ природи, абстракцій ознаками живих істот, для яких характерні антропоморфні властивості: «*Ніч, що ховає всі дороги*» В. Габора, «*Душа меча*» Ю. Покальчука та ін.

У таких номенах значення переосмислено, розширено, як-от: *дерево* в нашій свідомості може набувати метафоричного значення «душевний стрижень, основа» («*Дерево, що росте в мені*» Ж. Куяви), а лексема *шепотіти* вживана зі значенням «шуміти» («*Коли шепоче дощ*» М. Рожка). М. Кідрук жорстоким (той, що «виявляє суворість, різкість, немилосердність,

лютість, безсердечність, безжалісність» [247, т. 2 с. 544]) називає небо (роман «*Жорстоке небо*»), тому що там сталася жахлива авіакатастрофа. Сценарій поведінки живої істоти спроектований на концептосфери уявлень про функціонування неістоти, а отже, відбувається уособлення. Слово *перехрестя* в назві збірки «*На перехресті осені й зими*» О. Ірванця, що зазвичай є носієм локативної ознаки («місце перетину шляхів, стежок, вулиць» [247, т. 6, с. 315]), утрачає цю ознаку й слугує для позначення поняття, яке має темпоральну семантику. Відбувається перенесення лише конкретних сценарних вузлів, що зумовлено інтенцією передавання аналогічного образу в межах реципієнтної зони. Унаслідок цього актуальною залишається лише сема 'розгалуження'. Такі сполучення виникли внаслідок аналогізації різних концептосфер.

У заголовках репрезентовано метафори двох видів.

1. Побудовані на реальній схожості: «*Під шапкою снігу*» В. Ковальова (сніг, схожий на шапку), «*У шатах вересня*» Т. Гаврилів (листя дерев у вересні нагадує шати). Модус фіктивності в них переходить у порівняльний модус. Такі метафори В. М. Телія зараховує до індикативних [269, с. 194].

2. Утворені як наслідок осягнення абстрактного неструктурованого об'єкта за допомогою конкретного та структурованого. Між анатомією людини й анатомією гріха («*Анатомія гріха*» Ю. Покальчука) немає реальної подібності, адже анатомія – наука про будову, функції й розвиток живого організму, будова живого організму [247, т. 1, с. 34], проте її можна встановити на основі загальної характеристики: «побудова, структура». Отже, метафора вносить зміни в інтерпретацію тієї властивості, яка слугує підставою для уподібнення, актуалізує потенційне значення слова. Сучасні письменники часто використовують такий різновид метафор для передавання складного, зазвичай абстрактного, явища за допомогою непрямого порівняння з чимось порівняно простішим, зрозумілішим для читача: «*Фортеця для серця*» О. Печорної, «*Шибениця для ніжності*» С. Процюка,

«Квартира київських гріхів» М. Сурженко, «На лезі радості» В. Михайленко та ін. Цей різновид метафор В. М. Телія кваліфікує як когнітивні [269, с. 194]. Наділені значним аксіологічним потенціалом, вони водночас слугують для об'єктивації реалій світу. Метафора може функціювати в контексті заголовка, але глибшого значення вона набуває в контексті твору на семантичному й композиційному рівнях.

На розвиток метафоричного значення в заголовках також впливають метафоричні епітети. Метафоричні епітети здатні акцентувати в об'єктові ознаки, що впливають на розвиток переносного значення й водночас співвіднесені з реальністю. Пряме ж значення слова втрачає свою роль, постаючи лише орієнтиром для авторської асоціації: «*Пристаєра траса до щастя*» А. Рудницької, «*Солодка ілюзія життя*» О. Жовни, «*Спалені мрії*» Г. Ткаченко, «*Теплі історії про радість і сум*» Міли Іванцової, «*Довга самотня дорога*» Н. Гербіш та ін.

Отже, образні засоби в заголовках є експресивним актуалізатором твору, виразником авторського асоціативного сприйняття світу, дієвим атрактивним прийомом. Емоційно насичуючи заголовок, вони водночас підвищують його економічну ефективність.

2. 3. 2. Запозичення як вид мовної гри. Інтенсивне входження потужного корпусу нових іншомовних слів вплинуло на формування заголовків художніх творів. Запозичення в заголовках використані не тільки для називання чогось чи для передавання ознаки та дії, але й із настановою на стилістичне акцентування повідомлення, експресивність та оригінальність, концентрацію уваги читача на конкретному явищі. Поява іншомовних вкраплень у заголовках є виявом мовної гри на лексичному й зазвичай на графічному рівнях. Яскрава виразність іншомовних слів зумовлена їхнім оригінальним звучанням і графікою. Іншомовності в

заголовках виокремлені на тлі основного тексту, контрастують із ним і, як наслідок, набувають особливого стилістичного забарвлення.

Найбільшу групу формують графічні іншомовності, активно вживані в мовленні сучасного українця, вони упізнавані та зрозумілі: «*Broken Angel*» О. Деркачової, «*Coney Island*» І. Павлюка та Ю. Лозірка, «*Help*» С. Щученка, «*Kingdom of the Fallen Statues*» О. Забужко, «*death in sexu*» С. Андрухович, «*iDream*» С. Брама, «*Recording*» О. Ірванця та ін.

Друга група – мовний меланж – поєднання слів із різних мов в одному вислові. Як вважає В. В. Корольова, саме такий термін доцільно використовувати, на відміну від узвичаєних «макаронічна мова» чи «варваризми», що зумовлено загальним процесом глобалізації та презентацією позитивного явища, яке засвідчує ерудованість [144, с. 165], у нашому разі, продуцента, напр.: «*Dolce Vita, або Кінець гламуру*» Нікі Нікалео, «*Фігура a-la Сінді Кроуфорд, або Таємниця нев'янучої вроди*» В. Мельник, «*Флешка-2 GB*» Ю. Іздрика, «*Бордо online*» С. Повалієвої, «*Tattoo. Читання по очах*» В. Васильченка, «*Жесть (sho(r)t stories*» С. Ушкалова, «*Requiem на замовлення*» С. Самосенка, «*Синдром листопаду, або Ното Camptiens*» В. Амеліної, «*Dead-line емоцій*» Н. Сняданко тощо.

Мовна гра з іншомовностями полягає й у створенні слів-гібридів за аналогією до гібридних фраз – мовного меланжу («*РеанімаціЯ*» О. та Ю. Червінських (у цьому заголовкові також використано ефект віддзеркалення: *Р – Я*), «*ЛжеNostradamus*» В. Кожелянка) і складніших конструкцій («*Мюрдал-fisk, або Філософія північної самоти*» В. Гука, «*Київ-крапка-иа*» Т. Белімової). Іншомовні вкраплення по-особливому акцентують увагу на заголовку.

У контексті дослідження іншомовностей логічно проаналізувати тенденцію номінування творів подвійними заголовками – українською та іноземною мовами, напр.: «*Songe ge du vieil pelegrin (Пісня старого плігріма)*» К. Москальця, «*VIA COMBUSTA (Випалений шлях)*» М. Малини,

«*Vita varia est (Життя мінливе)*» О. Гончарова та ін. Такі назви чітко акцентовані щодо основного тексту, зазвичай афористичні, тому навіть український варіант стимулює думку й процес їх декодування.

Виокремлено групу заголовків із транскрибованими елементами, у яких звуковий склад іншомовних слів точно відтворений українськими літерами. Однак це лише часткове освоєння, зафіксоване на рівні графіки: «*Дабл Ю, або двійник*» В. Бедзира, «*Нірвана, або Альза Шпрех Заратустра*» Л. Подерв'янського, «*Вуле ву чайок, мсьє?*» М. Гримич та ін. У вживанні чужомовних транскрибованих елементів функція пародіювання межує зазвичай з іронією та сарказмом.

Ігровий ефект досягають автори, пропонуючи альтернативу: неоднозначне прочитання слів, близьких за написанням і звучанням, у заголовках, графічне акцентування варіативності, напр.: «*Underwor(L)d*» Ю. Іздрика (англ. *word* – «слово»; *world* – «світ», *underworld* – «підземелля»), «*АМОР[Т]Е*» О. Іванюк (лат. *amore* – «любов», лат. *a morte* – «для смерті»), «*Жесть (sho(r)t stories)*» С. Ушкалова (англ. *short* – «короткий», *shot* – «постріл»). Дотичним до запозичення є квазізапозичення – імітація, що полягає в написанні українських слів латиною: «*Kvitka на три місяці*» О. Миколайчука, «*Зрада. ZRADA made in Ukraine*» Є. Кононенко – ще один прийом, використаний зі стилістичною та прагматичною метою.

З-поміж новозапозичень у заголовковому масиві найпродуктивніше використано лексеми, що належать до таких тематичних підсистем:

а) науково-технічна, у якій істотно домінують спеціальні слова, пов'язані з комп'ютерними технологіями, напр.: «*Doc 1*» А. Чеха, «*Флешка-2 GB*» Ю. Іздрика, «*Бордо online*» С. Поваляєвої, «*Янгол онлайн*» О. Деркачової;

б) підсистема культури й мистецтва, напр.: «*Anarchy in the UKR*» С. Жадана (трансформована назва пісні британської групи «Sex Pistols»), «*Депеш Мод*» С. Жадана.

Використання таких структур розраховане на їхню звичність та впізнаваність.

Англiцизми формують найчисленнiшу групу запозичень у заголовках, що зумовлено, зокрема, домiнiантною роллю англiйської мови в процесi глобалiзацiї, напр.: «*Broken Angel*» О. Деркачової, «*Cathing Gossamers (Ловлячи осiннi павутинки)*» І. Павлюка, Ю. Лозiрка, «*Coney Island*» І. Павлюка, Ю. Лозiрка, «*Puzzle*» О. Шапаренко та iн. Крім того, трапляються поодинокi випадки запозичень iз французької мови («*Son et Lumiere. Листи без вiдповiдi*» Л. Белея, «*Songe du vieil pelerin (Пiсня старого пiлiгрима)*» К. Москальця, «*Les signes*» М. Соколян); латини («*АМОР[Т]Е*» О. Іванюк, «*VIA COMBUSTA*» М. Малини, «*Vita variest*» О. Гончарова, «*Dolce Vita, або Кiнець гламуру*» Ніки Нікалео, «*Ad libitum*» Т. Стрижевської); нiмецької («*Нiрвана, або Альза Шпрех Заратустра*» Л. Подерв'янського; польської («*Мандрiвка лiнвою (Spacer po linie)*» А. Багряної та iн.).

Лексичнi одиницi iншомовного походження, частково засвоєнi вiдповiдно до законiв української мови, реалiзують естетичну й прагматичну функцiї. Вони дають змогу вiдтворити мовнi особливостi сучасностi, акцентують iнтеграцiю iнших культур в українську.

2. 3. 3. Стилiстично маркована лексика як домiнанта мовної гри в заголовках. Активнi мовнi процеси на зламі тисячолiть демонструють значну кiлькiсть розмовних одиниць, сленгiзмiв, жаргонiзмiв, пейоративiв та їх iнтенсивне використання. Процес лiбералiзацiї й демократизацiї торкнувся й мови художньої лiтератури, що виявилось, зокрема, у проникненнi в лiтературний простiр стилiстично зниженої лексики.

Лексична наповнюванiсть заголовок сприяє формуванню дiалогiчностi твору. Неформальнiсть, надмiрна експресивнiсть, винесена в заголовок, – також один iз чинникiв початку дiалогу з читачем, напр.: «*Суки отримують*

все» І. Карпи, «Крейзі» С. Новицької, «Спокуха!» Т. Литовченка, «Курва» Х. Лукашук, «Кодло» М. Соколян, «Пацики: конкретний роман» А. Дністрового, «Кацани» Л. Подерв'янського та ін.

Між «чоловічим» і «жіночим» представленням художніх творів існують відмінності, які репрезентовані на рівні стилістики. Провідне місце в «чоловічому» дискурсі належить стереотипним параметрам, письменники загалом надають перевагу нейтральній емоційній тональності («Гетьманський скарб» Ю. Мушкетика), натомість для «жіночої» мови характерна більша концентрація емоційно-оцінної лексики («Моя класюча дівчинка» М. Павленко). Крім того, лексичне наповнення «жіночих» і «чоловічих» заголовків відрізняється за системою аксіологічних координат: якщо зазвичай у заголовках письменниць актуалізовано позитивні характеристики («Крамниця щастя» О. Деркачової, «Щасливий» В. Гранецької, «Пристрасна траса до щастя» А. Рудницької), то чоловіки більш схильні до інтенсифікації негативної оцінки («Шахмати для дибілів: цейтнот доктора Падлючча» М. Бриниха, «Селюки» В. Мельника, «Зек, вождь і Гарсія Лорка» Б. Мельничука, «Усі жінки курви» О. Криштопи, «Лох» Т. Антиповича, «Наволоч» М. Юдовського).

Новим рівнем руйнації мовних табу стало проникнення в мову художньої літератури ненормативної лексики. Один з основних чинників, що зумовив експансію ненормативної лексики, – «естетика огиди як постмодерна реакція на каналізацію і нудьгу життя, освіжити яку може лише відразливе й монструозне...» [256, с. 56–57]. Ненормативна лексика часто функціонує як «засіб зниження, відсторонення чи й навіть абсурдизації канонічного, клішованого, авторитарного» [Там само, с. 51]. Емоційне навантаження одиниць цієї тематичної групи варіює від максимально негативного до максимально захопливого. На думку О. Ю. Плущер-Сарно, «мат є унікальним матеріалом для мовних ігр, посідаючи при цьому цілком особливе місце в структурі мови загалом. Мат пародійний, оскільки здатен

породжувати майже безкінечну кількість дисфемізмів, «обсценіфікуючи» будь-яке літературне слово» [211, с. 79].

Із плином часу змінюється інтенція використання стилістично забарвленої лексики: поступовий перехід від епатажності до «комерційного засобу притягування публіки» [122, EP]. Натомість С. Жадан вважає, що поява таких елементів у текстах – це передусім ознака правдивості стилю: «Ні, це все дурниці, усі ці фрази про те, що письменники вживають ненормативну лексику для епатажу чи для привернення уваги. Це все, мені здається, дуже наївно звучить. Для мене в цьому є певне стилістичне завдання. Якщо я описую середовище якихось кримінальних елементів чи контрабандистів, то описувати їхні діалоги мовою, скажімо, Леся Гончара чи Павла Загребельного означає автоматично ніби брати якусь фальшиву ноту» [239, EP].

Стрижневі ненормативні лексеми наділені потужним словотвірним потенціалом, а всі кореляти тематичної групи – багатозначністю, що дає змогу письменникам значно розширити словесний ареал художніх творів, відкриває безкінечний простір для літературних експериментів. Уживання такої лексики в заголовках сприяє досягненню надзвичайної експресії, знищує обмеження щодо створення нових, емоційно наповнених текстів, напр.: «Убий піда**са» Ю. Винничука, «Блеск і ніцета підерасів», «Хуйня», «Казка про рєнку, або хулі не ясно» Л. Подерв'янського та ін. Зазвичай письменники використовують таку лексику для іронічного чи «стьобового» висміювання недоліків небажаної культури. Попри те, що в сучасному дискурсі науковці простежують гендерну симетрію [130, с. 109] щодо застосування нецензурної лексики, заголовки творів не підтверджують цю тезу: стилістично знижену лексику використовують у «жіночих» номінуваннях творів значно рідше, а ступінь її експліцитності дещо нижчий: «Курва» Х. Лукашук, «Суки отримують все» І. Карпи. Появу таких слів у «жіночому» дискурсі можна окреслити як «емансипацію мови».

Відбір подібних номінацій, на думку С. В. Форманової, створює експресивну образність, яка містить потенціал впливу на реципієнта внаслідок «цинічної характеристики об'єкта, що містить вишукану негативну оцінку» [299, с. 208–209]. Іманентна ознака ненормативної лексики – інтенційність, зокрема емоційність, агресивність чи інвективність. Пейоративна лексика впливає на формування індивідуального авторського стилю. У деяких письменників вона стає значущою частиною їхньої мовної картини світу: «Піздец», «Кам'яний довбойоб», «Место зустрічі ізменить ніззя, блядь!» Л. Подерв'янського, «Донецький х...», «Трахнути відьму» А. Мухарського тощо.

Вульгаризація художнього простору й експансія ненормативної лексики – яскравий вияв тенденції до лібералізації та демократизації мови.

Отже, використання мовної гри в заголовках впливає на формування прагматизації заголовка, що сприяє реалізації запланованої автором інтенції тексту, актуалізації конотативних компонентів заголовка. Окрім лексичного, мовна гра характерна й для інших лінгвальних рівнів (див. Додаток Г).

2.4. Структурно-семантична характеристика заголовків

Заголовок семантично неподільний, що водночас не заперечує його формальної сегментної структуризації. Це дає підстави для аналізу заголовків як автосемантичних утворень за синтаксичними моделями.

Оскільки лише обсяг заголовка не може стати основним критерієм розрізнення структурних груп (наявність декількокомпонентних слів, однокомпонентних речень), під час класифікації зважатимемо й на кореляцію «номінація – предикація». Монолексемні заголовки з експліцитно представленою номінативною функцією вважаємо за доцільне виокремити як формальні словоформи. До цього ж класу варто зарахувати всі сполуки, у складі яких наявна лише одна лексема, що належить до самостійних частин

мови з домінантною номінативною функцією. У контексті такого підходу заголовок з експлікованою номінативною функцією, що містить два й більше повнозначних слів, кваліфікуємо як формальне словосполучення. Заголовок, у якого експліцитно виражена предикативна функція, уналежнюємо до формальних речень.

Процес номінації сучасного твору орієнтований на вкорінені у свідомості читача граматичні структури, що їх реципієнти сприймають як специфічні для створення літературних заголовків. Сучасний український заголовок представлений повним спектром наявних структурних моделей.

2. 4. 1. Монолексемні моделі заголовків. Будь-яка мовна одиниця, використана в заголовку, стає номінативною. Безперечно, найяскравіше номінативні характеристики виражені в іменниках, що забезпечує найчастотніше використання слів саме такого граматичного класу.

Найпродуктивнішою моделлю цієї групи є монолексемні іменникові утворення в називному відмінку (N_{1sin}): «Хутір» О. Харченко, «Фортеця» О. Печорної, «Троця» В. Шкляра, «Аеропорт» С. Лойка та ін. В українському мовознавстві можливе співвіднесення таких заголовків зі словами [23] чи називними реченнями [210]. З огляду на формальні ознаки ми надаємо перевагу думці про кореляцію досліджуваних заголовків зі словами. Власне називне речення тяжіє до слова, реалізуючи одну зі своїх домінантних функцій – номінативну. Кореляція монолексемних заголовків зі словом на формальному рівні забезпечує відповідну співвіднесеність і на функційному рівні, зокрема змінюваність за відмінками (хоч їхні класифікаційні особливості, порівняно з іменником, редуковані, парадигма усічена, оскільки граматична категорія числа переходить зі словозмінної до формозмінної). З огляду на можливість утворення іменникових заголовків,

які містять кореляти в різних відмінках, вважаємо за доцільне використовувати для їхнього позначення термін *формальна словоформа*.

Подібні риси характерні для заголовків, що відповідають структурній моделі N_{1pl} . До складу цієї групи належать іменники, які поза заголовковою конструкцією здатні утворювати числову кореляційну пару: «Хулігани» Ю. Покальчука, «Сестри» Л. Пишної, «Селюки» В. Мельника, «Свині» Марисі Нікітюк, а також власне множинні іменники, як-от «Злидні» С. Новицької, проте граматичні розбіжності, характерні для лексем у позазаголовковому просторі, у заголовку стираються, що пов'язано зі словотвірною властивістю категорії числа.

Заголовок тяжіє до врівноваження іменних та дієслівних властивостей. Актуалізація теми в назві зі змістовим ядром-іменником потребують реми – подальшого розгортання теми в тексті. Комунікативні властивості таких заголовків прагнуть вирвати їх «із-під ярма номінативності», перетворити в самостійні висловлення [215, с. 99].

Низьку частотність виявляють інші граматичні класи в монолексемних заголовках-словоформах. Менш продуктивні найменування, виражені прийменниково-відмінковими формами, що мають темпоральне чи локативне значення: [праер *серед*] + N_2 («Серед тижня» В. Шевчука), [праер *над*] + N_5 («Над часом» А. Багряної), [праер *на*] + N_6 («На небі» Б. Жолдака), [праер *через*] + N_4 («Через перевал» Р. Іваничука). Використання інших іменникових форм у монолексемних заголовках – досить рідкісне явище: [праер *замість*] + N_2 (об'єктне) – «Замість крові» С. Поваляєвої, [праер *без*] + N_2 (об'єктно-якісне) – «Без мужика» Є. Кононенко, [праер *заради*] + N_2 (цільове значення) – «Заради мрії» Міли Іванцової. Номінативна функція поєднана з вокативною в заголовках, компонентами яких слугують іменники в кличному відмінку або в називному в значенні кличного: «Сестро, сестро» О. Забужко (N_7, N_7), «Аве, Каїн!» Ю. Табачникова ([inter *аве*] + N_1) та ін.

Номінативну функцію також виконують інші іменні частини мови. Прикметниковий заголовок акцентує важливу атрибутивну ознаку твору: «*Щасливий*» В. Гранецької (Adj); числівникові номінації пов'язані з кількісними асоціаціями творів: «69» О. Чупи (Num), «144000» Я. Верещака (Num). Уживання займенників (Pron) надає заголовковій структурі деякої невизначеності, змістової незавершеності. Ці конструкції передбачають ретроспективне осмислення заголовка: «*Ми*» Т. Садиченко-Винокурової, «*Таке*» Ю. Іздрика. Пояснюючи назву свого твору, Ю. Іздрик зазначав: «Суттю моїх книжок є таке собі змагання з мовою, дивні ігри з мовою» [32, EP].

Попри те, що номінативна функція не іманентна для прислівників, трапляються й прислівникові найменування творів (Adv). Це передусім пов'язане з тим, що саме конкретні обставини постають семантичним центром твору: «*Нижче*» К. Малко, «*Віч-на-віч*» Р. Мусієнка, «*Післявчора*» І. Цілик, «*Назустріч*» О. Компанієць.

Натомість абсолютним експериментаторством позначені заголовки, утворені за допомогою службових частин мови, зокрема сполучника (Conj), напр.: «*Якби*» І. Роздобудько. Сполучник «*якби*» формально відповідає слову, водночас він виражає умову чи побажання, його можна співвіднести з підрядною частиною складнопідрядного речення, хоч конкретного значення цей компонент не має, – звідси й багатозначність. Досить оригінальними є вигуківі заголовки (Inter), що маркують не фактуальну інформацію, а імпресивність твору: «*Ги-ги-и*» Ю. Винничука, «*Тю!*», «*Ой*» М. Меднікової, «*Ой*», «*Дзинь-дзинь*» П. Довганя-Левицького. Заголовки творів, виражені вигуками «*ги-ги-и*», «*тю!*», «*ой*», амбівалентні щодо семантики: це традиційні для українців вигуки, які можуть позначати цілу гаму емоцій – від осуду до захоплення з відтінком здивування. Такий заголовок нічого не пояснює, а лише встановлює емоційний зв'язок, а звуконаслідування –

зображальний прийом, імітація реальних явищ, позиційована автором як домінанта твору.

Монолексемні заголовки – найбільш багатозначні в номінативному масиві творів, вони слугують покликанням до багатьох потенційно можливих денотатів, різних сегментів уявної та реальної дійсності.

2. 4. 2. Заголовки-словосполучення. У корпусі заголовків-формальних словосполучень виокремлюємо лексичні й синтаксичні репрезентанти.

Лексичні словосполучення є синтаксично нерозкладними цілісними назвами, які формою відповідають словосполученню, а за змістом – слову, напр.: *«Андрей Шептицький»* В. Герасимчука, *«Андріївський узвіз»* В. Діброви. Зазвичай такі заголовки постають носіями лише фактуальної інформації, тому їхня продуктивність у художньому дискурсі незначна.

Набагато численнішою є група заголовків, що відповідає синтаксичним словосполученням, у межах якої функціують номінативи, що формально відповідають сурядним чи підрядним словосполученням.

Заголовки-сурядні словосполучення. Найпродуктивнішою структурною моделлю для цього типу є $N_1 + [conj\ i] + N_1$. Єднальний сполучник знаменує стосунки героїв, взаємозв'язок подій тощо: *«Світи і лабіринти»* І. Червінської, *«Ромео і Жасмін»* О. Гавроша. Окрім того, сполучник може бути засобом відображення основного конфлікту твору, протиставлення героїв, ключових тем, виконуючи радше протиставну, ніж єднальну функцію, оскільки представлені в ньому реалії являють собою протилежності. Реальний конфлікт зображений у творах *«Серафими і мізантропи»* С. Процюка, *«Моцарт і Сальєрі»* М. Блехмана.

За аналогічною моделлю утворено низку заголовків, де використано пари іменників у непрямих відмінках: *«Між неклom і раєм»* Г. Тарасюк

([праер між] + N₅[conj і] + N₅), «Між небом і нами» А. Багряної ([праер між] + N₅[conj і] + Pron₅) тощо.

Подібна модель може бути ускладнена більшою кількістю сурядних елементів (напр.: «Рок-н-рол, стакан, кохання» В. Терлецького, «Революція, кохання, смерть і сновидіння» П. Ар'є, «Коломбіна, П'єро, Арлекін» С. Лелюх, «Вулкан, Венера, Вакх» Л. Подерв'янського) чи включенням поширених елементів до переліку («Сім днів і вузол смерті» С. Пантюка).

У єднальні відношення можуть вступати й інші частини мови, зокрема прикметники («Білий і рудий» В. Кожелянка, «Вогнепальні й ножові» С. Жадана (Adj +Adj)) та прислівники («Учора і завжди» Н. Шевченко, «Завжди і ніколи» С. Процюка (Adv +Adv) тощо).

Моделі заголовків-підрядних словосполучень. Серед заголовків-підрядних словосполучень найпоширенішою є модель Adj_{1sin}+N_{1sin}, напр.: «Звичайна мова» М. Кіяновської, «Чорний іній» В. Строканя, «Теплий двір» М. Бушан, «Просте бажання» Є. Пашковського. Зазвичай атрибутивні компоненти характеризують якісний вияв ознаки об'єкта. Помітну роль у заголовку відіграє зворотний порядок слів («Час прекрасний» Ю. Покальчука). Інверсія містить конкретний емоційний заряд: звичайна констатація замінена образним представленням змісту. Заголовкам цієї структурної моделі також притаманні відносні характеристики: «Цивільний шлюб» С. Горбань, «Дитяча молитва» Т. Литовченка тощо. Ускладнення можливе за допомогою додавання нових атрибутивних елементів, напр.: «Це коротке довге життя» І. Бондарчук, «Дивна і повчальна історія» О. Клименко. Пліуративний варіант цієї структурної моделі має вигляд Adj_{1pl}+N_{1pl}: «Зачаровані музиканти» Г. Пагутяк, «Живі книги» Міли Іванцової, «Цікаві досвіди» Л. Подерв'янського, «Шпигунські пристрасті» В. Герланця, «Сонні пігулки» М. Вакули, «Зелені кролики» В. Пастушина тощо.

Означальними властивостями наділені й заголовки-словосполучення, побудовані за моделлю P+N₁: «Розколоте небо» С. Талан, «Продана душа»

Л. Дзюби, «*Блукаючий народ*» О. Гавроша, «*Вишивані гарбузи*» О. Харченко, «*Обірвані струни*» В. Фольварочного та ін., на атрибутивне значення яких нашарована семантика дії.

Заголовки-словосполучення, утворені за моделлю N_1+N_2 , набувають значення посесивності («*Щоденник Мавки*» Дари Корній, «*Тіло лучниці*» О. Гавроша), відношення («*Заручник імперіалізму*» Б. Жолдака), призначення («*Крамниця щастя*» А. Шевердіної), атрибутивного («*Досвід коронації*» К. Москальця, «*Теорія Тероризму*» І. Козловського (атрибутивність також характерна для заголовка «*Мовою Бога*» О. Стяжкіної – N_5+N_2)), об'єктного («*Шукачі скарбів*» А. Кокотюхи, «*Аналіз крові*» В. Сердюка).

У прийменниково-субстантивних конструкціях семантико-функційне значення передане відмінковою графемою разом зі значенням прийменника. Проаналізуємо типові моделі таких заголовків.

N_1 + [праер для]+ N_2 (із семантикою мети, призначення), напр.: «*Зірка для тебе*» Дари Корній, «*Криниця для троянд*» Є. Пашковського, «*Осінь для ангела*» Є. Пашковського, «*Шибениця для ніжності*» С. Процюка, «*Шпинат для мізків*» І. Мацко, «*Фіалки для незнайомця*» Ю. Єліної, «*Хліб для бандерівця*» Б. Мельничука, «*Соло для Соломії*» В. Лиса.

Іменники в родовому відмінку вживані і в таких структурних моделях: N_1 + [праер з] + N_2 (з атрибутивно-локативним значенням): «*Сповідь з постаменту*» А. Семерякової, «*Соло з полонини*» Т. Гаркуші, «*Серце зі Львова*» О. Деркачової; N_1 + [праер вздовж]+ N_2 (з атрибутивно-локативним значенням): «*Стежка вздовж ріки*» М. Кіяновської; N_1 + [праер до]+ N_2 (із семантикою призначення): «*Цукор до кави*» Н. Гербіш.

Типовим є розширення заголовків цього типу атрибутивними компонентами: «*Країна гіркої ніжності*» В. Лиса, «*Троянда ритуального болю*» С. Процюка, «*Тепло твоїх долонь*» О. Деркачової, «*Провінційне бачення великого міста*» Н. Гербіш.

Іменники в давальному, знахідному та орудному відмінках у заголовках-словосполученнях трапляються зрідка: «*Сповідь сину*» Г. Ільчук ($N_1 + N_3 - 3$ об'єктним значенням); «*Любов у спадок*» І. Ромич ($N_1 + [\text{праер } y] + N_4 - 3$ атрибутивно-цільовим значенням), «*Луйтра в небо*» П. Мідянки ($N_1 + [\text{праер } в] + N_4 - 3$ атрибутивно-локативним значенням), «*Серія з Дельфіном*» Л. Чагровської та Н. Смотрич, «*Угода з ангелом*» Неди Неждани ($N_1 + [\text{праер } з] + N_5 - 3$ об'єктним значенням), «*Черешні з коньяком*» Ніки Нікалео ($N_1 + [\text{праер } з] + N_5 - 3$ із соціативним значенням).

Типовим граматичним засобом актуалізації просторової семантики в заголовкових структурах є прийменниково-субстантивні форми, що ідентифікують різні об'єкти, тому поширені заголовки, до складу яких належать іменники в місцевому відмінку – компонент, який акумулює семантику локативності й атрибутивності: $N_1 + [\text{праер } в/у] + N_6$, напр.: «*Ангел в піраміді*» В. Цибулька, «*Черешня в житі*» В. Шкляра, «*Чебрець у молоці*» Н. Сняданко, «*Троянда в січкарні*» С. Синюка; $N_1 + [\text{праер } на] + N_6$, напр.: «*Мисливці на снігу*», «*Людина на крижині*» К. Москальця, «*Сніданок на снігу*» А. Дністрового, «*Сліди на піску*» Г. Крук, «*Храм на болоті*» Г. Тарасюк, «*Масло на хлібі*» Р. Кухарука.

Поширення таких конструкцій можливе за допомогою атрибутивних елементів: «*Хата на околиці села*» П. Лущика, «*Хатинка на краю вулиці*» Н. Гербіш тощо.

Серед досліджуваного матеріалу зафіксовано лише одне прикметникове словосполучення. З адвербіальних конститuentів, вільних поширювачів, використано такий, що передає інтенціональну семантику: «*Майже ідеальний*» С. Тарапати (Adv+Adj).

Використовуючи абстрактно-математичне число для позначення кількості однорідних предметів чи порядку під час лічби, письменники прагнуть до конкретизації повідомлення. Числівники завжди пов'язані з іменниками. Прості непоширені словосполучення зазвичай утворені за

допомогою порядкових числівників, напр.: *«Шості двері»* І. Роздобудько, *«П'ятий парк»* М. Гаха, *«16 весна»* В. Теремка, *«Третє поле»* В. Кожелянка (Num + N₁), натомість заголовкові сполучення іменника й кількісного числівника доповнені різними означальними та обставинними поширювачами: *«П'ять нещасних днів»* І. Липовського, *«Сім золотих чаши»* С. Ордівського (Num + Adj + N₁), *«Чотири дороги назустріч»* Л. Романчук (Num + N₁ + Adv). Така особливість зумовлена тим, що іменник разом із кількісним числівником формує одну синтаксичну єдність, актуалізація якої можлива за допомогою уведення додаткового елемента.

Займенникові конструкції в заголовках навмисно приховують суб'єкта чи його атрибутивні характеристики. Такі структури отримують повне семантичне навантаження лише в процесі співвіднесення зі змістом твору. Займенник може бути головним словом у словосполученні (*«Дещо щоденне»* М. Кіяновської (Pron₁ + Adj)), але радше залежним (*«Її сукня»* А. Рогашко, *«Інше небо»* Ю. Покальчука, *«Інші пів'яблука»* Г. Вдовиченко, *«Свій час»* Я. Дубинянської (Pron₁ + N₁), *«Світло для тебе»* О. Деркачової (N₁ + [праер для] + Pron₂)).

Серед прислівників найпродуктивніші атрибутивні, що означають спосіб вияву дії чи стану, напр.: *«Апокаліпсис по-київськи»* Т. Литовченка, *«Спомини навиворіт»* В. Медведя, *«Вечір навипиньках»* І. Бондаря-Терещенка (N₁ + Adv). Трапляються прислівники зі значенням локативності: *«Сині двері зліва»* А. Чеха (Adj + N₁ + Adv), *«Ходіння Туди й Назад»* В. Гальянкової (N₁ + Adv + [conj й] + Adv) і темпоральності: *«У неділю рано»* В. Портяка ([праер у] + N₄ + Adv).

У заголовках-словосполученнях переважає номінативність над предикативністю. Ці характеристики врівноважені в процесі ознайомлення з текстом.

Як і будь-яка класифікація, виокремлення заголовків-словоформ, заголовків-словосполучень і речень потребує уточнення. Діеприслівникові

звороти в ролі заголовка постають проміжною ланкою між номінативною й предикативною одиницею, оскільки вони є номінацією додаткової дії («*Повертаючись до сказаного*» Т. Гаврилів, «*Відчуваючи сніг*» Р. Кухарука (V_{adv}). Ми умовно зараховуємо їх до словосполучень, попри те, що в них предикація превалює над номінацією. Такі заголовки потребують обов'язкового пояснення в тексті для відновлення основної дії.

2. 4. 3. Заголовки-речення. Заголовки зі значеннєвим ядром-дієсловом презентують твори з яскраво вираженою зовнішньою спрямованістю на читача. Саме в дієслівних конструкціях найвиразніше представлена предикативність заголовків, проте притаманна їм асиметрія між граматичною формою втілення та їхніми внутрішніми функціями стосовно тексту призводить до нейтралізації виразної предикативності внутрішніми функціями заголовка.

Прості двоскладні речення. Інваріантна модель заголовків, що відповідають простому непоширеному реченню, набуває вигляду $N_1 + V_f$, варіантом якої є $Pron_1 + V_f$. Дволексемні дієслівно-іменникові та дієслівно-займенникові заголовки з огляду на форму представляють предикативний центр.

У двоскладних моделях із наявним дієслівним елементом дієслово частіше вживають у формі минулого часу, напр.: «*Муза плакала*» Дари Корній, «*Стукав сніг...*» ($N_1 + V_f$) О. Радущинської, «*Я прийшов...*» О. Драча ($Pron_1 + V_f$), зрідка – теперішнього часу: «*Бог буває*» Б. Жолдака, «*Гра триває*» К. Москальця, «*Мрії збуваються*» І. Стецини. Попри те, що наявність у заголовках дієслів теперішнього часу зближує їх з іменниковими заголовками (за переконанням О. М. Пешковського, дієслівні заголовки в теперішньому часі набувають номінативного характеру, нарощують свої номінативні характеристики [210, с. 378]), переважають речення з

дієсловами, процесуальність яких підсилює предикативність, і водночас послаблює номінативні характеристики.

Дієслова зазвичай формують мінімальні, проте водночас достатні в граматичному й синтаксичному сенсі конструкції. Л. С. Павлюк зазначає, що номінативно-дієслівна група стає основою «для складніших структурних моделей, які передбачають урізноманітнення інформаційних параметрів» [203, с. 29]. Такими поширювачами заголовка можуть бути об'єктні («*Стефко продався мармонам*» Я. Верещака ($N_1 + V_f + N_3$)), «*Переможець отримує все*» О. Волкова ($N_1 + V_f + Pron_4$)), «*Я пам'ятатиму твоє обличчя*» П. Кулакової ($Pron_1 + V_f + Pron_4 + N_4$) й обставинні елементи «*Тіні з'являються на світанку*» С. Процюка ($N_1 + V_f + [праер на] + N_6$)), «*Маски опадають повільно*» С. Процюка ($N_1 + V_f + Adv$)).

До заголовків-двоскладних речень належать, зокрема, кореляти, що мають умовну модальність («*Фройд би плакав*» І. Карпи ($N_1 + [part би] + V_f$)), показники заперечення («*Я зовсім не хочу битися*» В. Врублевського ($Pron + Adv + [part не] + V_f + V_{inf}$)), «*Фрау Мюллер не налаштована платити більше*» Н. Сняданко ($N_1 + N_1 + [part не] + P + V_{inf} + Adv$)) та еліптичні конструкції, у яких засобом еліпсу є присудок, виражений дієсловом руху, переміщення в просторі («*Із Тарасом – через морок*» Б. Олександровської ($[праер із] + N_5 - [праер через] + N_4$)), «*До неба – пішки*» М. Наєнка ($[праер до] + N_2 - Adv$)) та значення побажання («*Кожному своє*» Я. Трінчука ($Pron_3 \vee Pron_1$)). Еліптичні конструкції – яскравий вияв тенденції до економії мовних ресурсів.

Прості односкладні речення. Функцію граматично панівного компонента дієслівна лексема виконує в різноманітних односкладних реченнях. Серед заголовків-односкладних речень найчисленніша група означено-особових, неозначено-особових та інфінітивних конструкцій.

Для означено-особових зазвичай характерна спонукальна модальність. Синтаксичні конструкції з дієсловами наказового способу експонують

значення веління, запитання й водночас номінативне значення. Заголовки з імперативними компонентами спрямовані в майбутнє, вони початково маніфестують діалогічність тексту, напр.: «*Прощай мене*» М. Матіос ($V_f + \text{Pron}_2$), «*Поверни мене в Японію*» Г. Іванцової ($V_f + \text{Pron}_4 + [\text{praer } \text{в}] + N_4$), «*Вийди і візьми*» Т. Гаврилівна ($V_f + [\text{conj } \text{і}] + V_f$), «*Захопи мені облдержадміністрацію*» А. Косодій ($V_f + \text{Pron}_3 + N_2$), а також заперечні варіанти: «*Не озирайся і мовчи*» М. Кідрука ($[\text{part } \text{не}] + V_f + [\text{conj } \text{і}] + V_f$). У частині з них об'єкт представлений вокативною формою іменника: «*Тримай мене, ковзанко*» М. Ткачівської ($V_f + \text{Pron}_4 + N_7$), «*Рятуй мене, мамо!*» Н. Флерчук ($V_f + \text{Pron}_4 + N_7!$), «*Не плач, кохана*» М. Ремньова ($[\text{part } \text{не}] + V_f + N_7$). Імперативні заголовки художніх творів вирізняються особливою емотивною наголошеністю.

У неозначено-особових реченнях навмисно не акцентовано на виконавцеві: «*Переможців не судять*» О. Єсаулова ($N_2 + [\text{part } \text{не}] + V_f$), «*Зів'ялі квіти викидають*» І. Роздобудько ($P + N_4 + V_f$). Препозиція об'єкта сприяє його акцентуванню, натомість відсутність суб'єкта в неозначено-особових конструкціях зумовлена його неактуальністю, оскільки речення має узагальнювальний характер.

Інфінітивні заголовки також не передбачають об'єкта дії, часто мають спонукально-оцінне значення: «*Сподіватись*» Ю. Щербака (V_{inf}). Номінація процесу поза віднесеністю до категорій способу й часу наближає інфінітив до іменника, посилюючи його номінативну функцію: «*Кохати по-дніпропетровськи*» Д. Бондаренка ($V_{inf} + \text{Adv}$), «*Упіймати зірку за хвоста*» Н. Гербіш ($V_{inf} + N_4 + [\text{praer } \text{за}] + N_2$), «*Спати з жінками*» А. Любки ($V_{inf} + [\text{praer } \text{з}] + N_5$), «*Перейти темряву*» І. Роздобудько ($V_{inf} + N_4$), «*Помститися імператору*» Т. Литовченка ($V_{inf} + N_4$) та ін.

Отже, інфінітивні й неозначено-особові заголовки функціують для змістового узагальнення.

Співвіднесеність повідомлення з дійсністю іманентно притаманна предикативам. Автори використовують їх як заголовкотвірні засоби, акцентуючи незалежну ознаку, стан: «*Учора нема ніде*» М. Матіос (Adv_n + +Pred + Adv), «*Немає*» Б. Жолдака (Pred). У першому прикладі прислівник *учора* функціює як іменник, корелюючи з предикативом *немає*. Призначення адвербіального поширювача – посилити значення предикатива, акцентувати його абсолютність. Уживання предикатива в другому випадку посилює багатозначність заголовка, адже предикатив *немає* використовують у безособових реченнях, він зазвичай поєднаний із прямим додатком, а в аналізованому випадку ця частина опущена.

Складні речення. Заголовки, виражені складними реченнями, найточніше передають сюжет твору. Вони маніфестують не тільки тему твору, але і його ідею, причиново-наслідкові зв'язки тощо.

Заголовки, що відповідають складносурядним реченням, зафіксовані поодинокі («*Тебе нема, але я все з тобою!*» В. Калашникова ([...], але [...].)), натомість продуктивно й багатоманітно представлені складнопідрядні речення. Конструкції з повнозначною матеріально вираженою головною частиною («*Я знаю, що ти знаєш, що я знаю*» І. Роздобудько, структурна схема: [...], (що...), (що...)) не характерні для заголовків сучасних українських творів. Частіше автори редукують головний компонент до ключового слова чи до словосполучення, що й стає відправним пунктом для побудови підрядної частини («*Тому, що ти є*» Дари Корній, «*Дерево, що росте в мені*» Ж. Куяви, «*Все, що я хотіла сьогодні...*» І. Роздобудько, «*Ті, що прокинулися*» Ю. Круть, «*Янголи, що підкрадаються*» Н. Шевченко ([...], (що...)).

Найбільшого поширення набули заголовки, представлені парцельованими підрядними частинами: «*Коли генії плачуть*» Б. Жолдака, «*Коли ти поруч*» О. Деркачової, «*Коли оживають ляльки*» І. Роздобудько, «*Коли повертається веселка*» А. Вінник (|| (коли...)), «*Як стати справжнім*

бегемотом» Олександра Вітра, «*Як працює димохід*» М. Цибенка (|| (як...)) та ін. Початковий елемент заголовка – сполучник – маніфестує підрядність матеріально представленої частини. Не виражену матеріально, «нульову» головну частину речення за бажанням легко можна поновити за формальними й змістовими особливостями вираженої частини («*Як я стала святою*» Т. Малярчук – *розповідь про те, як я стала святою*), однак її наявність неактуальна, факультативна. Згортання складнопідрядного речення до рівня парцельованої підрядної частини відповідає тенденції до економії мовної енергії, лінгвальних засобів, натомість такі заголовки інформативно незавершені й потребують доповнення, яке можливе після прочитання твору.

2. 4. 4. Дискретні моделі заголовків. Фрагментарність сучасного художнього тексту виявлена в дискретності, тобто у виокремленні в тексті деяких фрагментів для адекватного розуміння змісту загалом. У літературних творах спостерігаємо розчленування фраз (зокрема заголовкової фрази) відповідно до інтенції автора. Фрагментація художнього тексту має подвійну природу: вона актуалізує деякі одиниці й демонструє сприйняття цієї фрази автором.

Часто для актуалізації фрагментів назви письменники використовують так званий називний відмінок уявлення, тобто іменник у називному відмінку, ужитий ізольовано, але тематично пов'язаний із наступним фрагментом: «*Енна. Дорога до себе*» Н. Гуменюк, «*Лемберг. Під знаменами сонця*» А. Хоми, «*Чеслав. В темряві сонця*» В. Тарасова. Перша частина також може бути поширеною («*Мексиканські хроніки. Історія однієї мрії*» М. Кідрука), акцентуючи на характері розповіді й локальній атрибутивності, а друга доповнює й конкретизує першу. Позиція називного відмінка уявлення на початку заголовка визначає його функцію – називати особу чи предмет подальшої розповіді. Цей прийом слугує також засобом посилення експресивності. Завдяки конструкціям із називним уявленням заголовки стає

розчленованим, що актуалізує значущість кожного сегмента. Такий заголовок формально складається з двох речень, проте одночасне функціонування їх в одній структурі забезпечує його цілісність.

Важливою рисою сучасного художнього твору є варіативність. Пунктуаційні знаки (тире, дужки, скісні риски) дають змогу представити різні варіанти. Складається враження, що фрагмент тексту (зокрема заголовок твору) постає в процесі творення, а не в остаточному варіанті. У заголовку роману-антиутопії *«Рівне / Ровно»* О. Ірванця (А / В) представлено два варіанти назви міста. Скісна риска не лише свідчить про це, вона символізує стіну, що навпіл розділяє місто на занепале радянське *Ровно* й прогресивне західне *Рівне*. Зауважимо, що журнальний варіант твору названий *«Рівне / Ровно (Стіна)»*. Збірка *«Son et Lumiere / Листи без відповіді»* Л. Белея (А / В) також має подвійну назву, де перша частина – відома французька театральна фраза «звук і світло», «світлозвукоспектакль» – визначає настроєвість і чуттєвість віршів, друга – додає настроєвих моментів нереалізованості задуму та вказує на особливості зовнішнього сюжету збірки.

Під час аналізу заголовкового масиву виявлено тенденцію до введення уточнювального елемента. Зазвичай такі заголовки-уточнення призначені для конкретизації твору в низці однойменних творів письменника: *«Ще одна притча (Моноле)»*, *«Ще одна притча про любов (Марта)»*, *«Ще одна притча про любов» (Ізоolda)* Л. Волошин (А (В)), *«Лісом, небом, водою. Лисий»*, *«Лісом, небом, водою. Леля»*, *«Лісом, небом, водою. Інженер»* С. Оксеніка (А. В).

Заголовки-дублети утворені внаслідок поєднання двох акцентованих автором ідентифікаторів твору за допомогою пояснювального сполучника або, напр.: *«Колекція пристрастей, або Пригоди молодій українки»* Н. Сняданко, *«Кум-мірошник, або Сатана у бочці»* Д. Дмитренка, *«Фігура a-la Синді Кроуфорд, або Тасмниця нев'янучої вроди»* В. Мельник, *«Гастарбайтерки, або Берлінський джайв»* Н. Доляк (А, або В), *«Час "Ч"»*.

Або Сучасна історія» О. Миколайчука (А. Або В). Трапляються й ускладнені заголовки-дублети, які актуалізують більше ключових моментів твору: «*Baby travel. Подорожі з дітьми, або Як не стати куркою»* І. Карпи, «*Стовп самодержав'я, або П'ятнадцять справ Івана Підпригори (Спогади службовця царської охоранки)*» Ю. Камаєва та В. Івченка. Сполучник *або* одночасно актуалізує обидві частини заголовка.

2. 4. 5. Неструктуровані заголовки. Мовні тенденції спонукають авторів до редукції форм, пошуку нових засобів експресії й виразності, посилення уваги до зовнішніх форм організації художнього матеріалу. Як наслідок такого експериментаторства виникають заголовки за нетиповими моделями, не підлягають структуруванню:

1) структури, утворені на ґрунті запозичень («*AB OUT*» Ю. Іздрика, «*Doc 1*» А. Чеха, «*iDream*» С. Брама);

2) оказіональні утворення з невизначеним граматичним статусом («*БотакЄ*» Т. Прохаська, «*Натиценебо*» П. Коробчука, «*Тамдевін*» Г. Вдовиченко, «*Ніпрокого*» О. Деркачової);

3) абрєвіатурне «мерехтіння: («*В.І.Н.*» В. Терлецького), а також псевдоабрєвіація («*С.У.Д.*» А. Вишневського) тощо;

4) заголовки-імітації різних жанрів і пародії: «*Подя, заходь, бо проп'ю гроші. Федір*» Л. Подєрв'янського (записка).

Серед заголовків-словосполучень, які є найчастотнішою синтаксичною групою (59,95 %), значно більше підрядних («*Криниця для троянд*», «*Туга правдолюбіві*» Є. Пашковського, «*Озерний вітер*» Ю. Покальчука, «*Вишиваний світ*» Ю. Винничука, «*Зозулята зими*», «*Крила кольору хмар*» Дари Корній і Тали Владмирової, «*Ключі від ліфта*» Міли Іванцової, «*Кола на воді*» О. Печорної, «*Серце гарнії*» М. Соколян) – (53,15 %), ніж сурядних («*Істина і мед*» А. Бондаря, «*Преамбули і тексти*» О. Ірванця, «*Гагарін і Барселона*» Р. Горового, «*Красуні і бандити*» Д. Бондаренка). Частка

заголовків-лексичних словосполучень незначна – 0,9 %: *«Іван Богун»* Ю. Сороки, *«Павлік Морозов»* Л. Подерв'янського.

На другому місці за кількістю одиниць перебуває група монологічних заголовків (20,55 %), напр.: *«Сповідь»* В. Шевчука, *«Піраміда»* В. Цибулька, *«Інтернат»*, *«Цитатник»* С. Жадана.

Наступною за частотністю є група заголовків-простих речень (7,9 %), напр.: *«Пригости мене горіхами»* А. Багряної, *«Просто любити»* Ю. Покальчука. Кількісно обмежена група заголовків, виражених складним реченням (1,8 %): *«Коли мине цей день»* О. Деркачової, *«Коли настане весна»* Н. Уварової. Частка дискретних заголовків – 7,2 %, неструктурованих найменувань творів – 2,6 % (див. Додаток Г).

Будова заголовків може варіюватися від однокомпонентної (*«Безодня»* Є. Пашковського, *«Ефіопія»* С. Жадана, *«Ключ»*, *«Ностальгія»* В. Шкляра, *«Гонимарник»* Дари Корній, *«Мерці»*, *«Гудзик»* І. Роздобудько, *«Купальниця»*, *«Пів'яблука»* Г. Вдовиченко, *«Обліковець»* М. Троян, *«Соня»* К. Бабкіної, *«Червоний»* А. Кокотюхи) до конструкції, що складається з 10-ти й більше компонентів (*«Перечитана «Енеїда» (Спроба сенсового прочитання «Енеїди» Івана Котляревського на тлі зіставлення її з «Енеїдою» Вергілія»* В. Неборака).

Отже, на підставі сучасної класифікації синтаксичних одиниць української мови логічно диференціювати заголовки-словоформи, заголовки-словосполучення, заголовки-речення. Різні типи найменувань представлені непропорційно й розподілені нерівномірно. Деякі структурні типи досить поширені (іменники у формі називного відмінка, іменниково-прикметникові словосполучення, прості речення), водночас інші, навпаки, трапляються зрідка або взагалі є поодинокими (заголовки, виражені займенниками, вигуками, складносурядними реченнями).

2.5. Граматичні особливості заголовків у контексті гендерних досліджень

Аналіз сучасних українських заголовків дає змогу визначити гендерні преференції у виборі тих чи тих граматичних форм для презентації твору. Зокрема, існують деякі гендерні відмінності у вживанні лексико-граматичних класів лексем у заголовках.

Частиномовна презентація слів засвідчує, що письменники-чоловіки тяжіють до статичного представлення інформації, а тому використовують у заголовках значно більше іменників, порівняно з жінками. Зокрема, переважають абстрактні назви («*Ревнощі з того світу*» М. Рожка, «*Свобода*» Л. Подерв'янського, «*Солдатське щастя*» В. Кожелянка (m) – понад 60 %) над конкретними («*Хмарочос*» В. Терлецького, «*Третє поле*» В. Кожелянка (m)). Натомість жінки надають перевагу конкретним іменникам («*Квіти цмину*» М. Савки, «*Із медом полин*» Ж. Куяви (f) – близько 60 %), а абстрактні іменники трапляються значно рідше, порівняно з «чоловічим» дискурсом («*Зло*» Л. Баграт, «*Добло і зло*» І. Карпи (f)).

У жінок часто превалює розповідний характер подавання інформації, тому продуктивніше, ніж у «чоловічому» дискурсі, використані дієслова (пор.: «*Бажання поверненню не підлягають*» А. Зубович, «*Боги вмирають від нудьги*» А. Багряної та ін. (f) – 5,64 %; «*Гра триває*» К. Москальця, «*Просто любити*» Ю. Покальчука та ін. (m) – 3,2 %). Натомість використання дієслів у формі наказового способу більш характерне для «чоловічого» дискурсу, що зумовлено типовою роллю чоловіка в комунікативному акті (пор.: «*Бийся головою до стіни*» С. Процюка, «*Давай пограємо*» С. Щученка, «*Вийди і візьми*» Т. Гаврилів (m) – «*Купуйте бублики*» О. Стяжкіної (f)).

Описове представлення інформації переважає в «жіночих» номінаціях, це, зокрема, відображено у великій кількості прикметників: «*Любовні*

мандрівки» Л. Таран, «Живі книги» Міли Іванцової, «Вільний світ» Т. Белімової (f) –14,9 %, і значно менше – в «чоловічих» номінаціях творів: «Жорстоке небо» М. Кідрука та ін. (m) – 7,31 %. Натомість відносні прикметники в заголовках частіше вживають чоловіки (пор.: «Житіє гаремное» Ю. Винника, «Еклер із цукровою глазур'ю» О. Галетки, «Кровна мста» Я. Яріша (m) – «Абонентська скринька» В. Гранецької (f)).

Маркером точності й конкретності слугують числівники. Така риса більше притаманна заголовкам «чоловічих» творів («Дванадцять обручів» Ю. Андруховича, «Двоє в чужому домі» Т. Литовченка, «Десятий рядок» С. Процюка, «Десять засобів самогубства» П. Ар'є (m)), ніж «жіночих» («Вареники, або Вісімнадцята гризота» Р. Обшарської, «Одинадцята заповідь, або Ніч блазнів» Неди Неждани (f)). Уживання займенників зазвичай продиктоване естетичними мотивами й спричинює особливий стилістичний ефект. За допомогою фраз, що містять займенники (зокрема особові й присвійні), створюють ілюзію зарахування читачів до учасників діалогу та ефект контакту учасників діалогу. Частка використання займенників значно вища у «жіночих» заголовках, ніж у «чоловічих» («Зірка для тебе» Дари Корній, «Світло для тебе» О. Деркачової (f)). Особливу атмосферу інтимізації розповіді створює використання займенника *я*, що є характерною рисою «жіночого» дискурсу: «Я, ти і наш мальований і немальований Бог» Т. Пахомової, «Все, що я хотіла сьогодні...» І. Роздобудько, «І все-таки я тебе зраджую» Неди Неждани, «Дерево, що росте в мені» Ж. Куяви, «Тримай мене, ковзанко» М. Ткачівської (f). Значно рідше трапляються займенники в заголовках «чоловічих» текстів: «Вона, Смерть і Кохання» Т. Литовченка, «Господар нашого дому» В. Лиса (m) та ін.

Відсоткове співвідношення різних частин мови в заголовках «жіночих» і «чоловічих» текстів представлено в табл. 2. 2

Таблиця 2.2

**Використання різних частин мови в заголовках «жіночих» і
«чоловічих» творів (%)**

	<i>Заголовки творів письменників</i>	<i>Заголовки творів письменниць</i>
Іменники	69,26 %	52,98 %
Прикметники	7,31 %	14,9 %
Числівники	2,74 %	1,32 %
Займенники	2,28 %	5,3 %
Дієслова	3,20 %	5,64 %
Дієприкметники	1,36 %	0,99 %
Дієприслівник	0,3 %	0,03
Прислівники, предикативи	2,74 %	1,63 %
Прийменники	6,39 %	10,26 %
Частки	0,3	1,32 %
Сполучники	3,2 %	5,3 %
Вигуки	0,92 %	0,33 %

Найпродуктивнішою в заголовках «жіночих» творів є структурна модель Adj + N₁: «*Бузкові зошити*» М. Павленко, «*Бульварний роман*» М. Матіос, «*Веселкове диво*» М. Баліцької, «*Білий слон*» М. Римар. Чоловіки ж найчастіше створюють заголовки, що відповідають структурній моделі N₁ + +N₂, де N₂ має атрибутивне значення («*Діви ночі*» Ю. Винничука, «*Діти Застою*» В. Кожелянка, «*Досвід коронації*» К. Москальця); посесивне посесивне («*Хвіст ящірки*» В. Цибулька, «*Місто Павука*» А. Коваленка) чи об'єктне («*Допит небіжчика*» І. Негреску).

У заголовках переважають стверджувальні конструкції, проте інколи автори використовують синтаксичні форми, що відображають заперечення зв'язку між явищами, вираженими словами та словосполученнями. Зазвичай у заголовках уживають експліцитну форму заперечення. Такі конструкції

продуктивніші в «жіночих» текстах: «*Не залишай*» Л. Романчук, «*Бажання поверненню не підлягають*» А. Зубович, «*Не дратуйте янгола*» О. Деркачової (f), ніж у чоловічих: «*Не озирайся і мовчи*» М. Кідрука, «*Не плач, кохана*» М. Ремньова (m).

Іншою особливістю заголовків «жіночих» текстів є використання складніших синтаксичних конструкцій: «*Ті, що прокинулися*» Ю. Круть, «*Тому, що ти є*» Дари Корній, «*Щастя тим, хто йде далі*» С. Талан, «*Я знаю, що ти знаєш, що я знаю*» І. Роздобудько. Ускладнення притаманне жіночому дискурсу: «*Вві сні і наяву, або Дівчинка на кулі*» О. Слоньовської, «*Вареники, або Вісімнадцята гризота*» Р. Обшарської, «*Гастарбайтерки, або Берлінський джайв*» Н. Доляк, «*За Габією, або усупереч забобонам*» А. Багряної, «*Дорога, або Афганське рондо*» М. Маслечкіної (f) – «*Дабл Ю, або двійник*» В. Бедзира (m) та ін.

У «жіночому» дискурсі популярні заголовки, побудовані за моделлю підрядної частини обставинного речення умови чи часу: «*Коли оживають ляльки*» І. Роздобудько, «*Коли мине цей день*» О. Деркачової, «*Коли приходить темрява*» К. Циганчук та ін. (f).

Отже, для заголовків «чоловічих» творів характерна впорядкованість, чітка й конкретна констатація інформації, тому в них частіше, ніж у «жіночих», ужито іменники й числівники. Натомість заголовкам «жіночих» творів притаманний переважно розповідний характер, підкреслена атрибутивність, що пояснює продуктивне утворення заголовків за допомогою дієслів і прикметників. Однак відносні прикметники й дієслова в наказовому способі більше представлені в «чоловічому» дискурсі.

Висновок до розділу 2

Компонентами заголовкової семантики є референтний, денотативний та сигніфікативний сегменти, що формують значеннєве ядро, та конотативні,

етимологічні й периферійні складники значення. Семантика сучасних заголовків пов'язана насамперед зі змістовими категоріями твору: «герой», «предмет (деталь)», «дія, подія, стан, явище», що деякою мірою регламентує їхнє семантичне наповнення. Низка заголовків задає часопросторові координати твору.

Засобом упорядкування заголовкового простору постають тематичні групи лексики. Сукупність лексем, об'єднаних спільністю змісту та функційністю позначуваних явищ, утворює ЛСП, для якого характерна ядроно-периферійна структура й існування зон семантичного переходу. Одним із найактуалізованіших у заголовковому масиві українських творів порубіжжя ХХ–ХХІ ст. є ЛСП *людина*, що охоплює найрізноманітніші пласти лексики. Ядро ЛСП репрезентує лексема *людина*, яка формує навколо себе лексемний корпус. Розгалуженість семантичних ліній досліджуваного поля в заголовковому просторі маніфестує його широку представленість та освоєність у літературі. Неперервність лексичного простору мови й існування зон семантичного переходу засвідчують реляції між ЛСП *людина* та іншими полями, сформованими навколо центрів (*любов, релігія, природа* тощо), що належать до ядроно-периферійної зон ЛСП *людина*.

Формування заголовкового масиву визначають основні тенденції розвитку лексичної системи української мови: інтегративна тенденція, образність, інтелектуалізація, інтернаціоналізація, автохтонізація, деколонізація, тенденція до економії мовної енергії та лінгвальних засобів, онімізація.

Одним із засобів посилення впливу на читача є гра зі словом – особливе лінгвальне явище, що постає внаслідок гри мовця з текстом, завдяки чому лінгвальні експерименти формують естетичний ефект. Мовна гра може виникати на підставі семантичних асоціацій: нівелювання семантики слова, реалізації слова в контексті відразу в декількох значеннях, обігравання в

заголовках лексем, що належать до різних семантичних груп, тропеїзація тощо.

Іншомовні вкраплення в заголовках є виявом мовної гри на лексичному і зазвичай на графічному рівнях. Основні види запозичень – графічні іншомовності, меланж, слова-гібриди та транскрибовані іншомовності. Дотичне до запозичення квазізапозичення – імітація, що полягає в написанні українських слів латиною.

Для досліджуваного хронологічного зрізу художньої літератури характерне інтенсивне проникнення стилістично зниженої лексики: розмовних одиниць, сленгізмів, жаргонізмів та пейоративів. Стилiстичні маркери в заголовках, окрім інформаційної, виконують функцію впливу на читача й орієнтують реципієнта на соціально-культурний вимір твору.

На формальному рівні виокремлюємо заголовки-словоформи, заголовки-словосполучення й заголовки-речення. Найпоширенішими є заголовки-підрядні словосполучення, іменникові монолексеми й прості речення, натомість сурядні словосполучення й складні речення кількісно обмежені. Для сучасного художнього дискурсу характерні й дискретні моделі – розчленування заголовкових фраз відповідно до авторської інтенції. Частина заголовків із виразними ознаками формальних експериментів перебуває поза пропонованою класифікацією.

З'ясовано гендерну специфікацію заголовків художніх текстів сучасної української літератури в лінгвальному вимірі. Заголовкам письменників-чоловіків притаманна впорядкованість, чіткість і конкретність, натомість жінки надають перевагу розповідній репрезентації інформації, підкресленій атрибутивності, емоційності. Ці чинники регламентують вибір лексики й граматичне оформлення «чоловічих» і «жіночих» заголовків.

Основні положення розділу висвітлено в низці статей: [322; 324; 331; 337; 338].

РОЗДІЛ 3

ПРАГМАТИКА ЗАГОЛОВКІВ ТВОРІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Як частина тексту заголовок функціює лише синсемантично. Принцип конденсованого подавання інформації сприяє використанню його як знаряддя експрес-моніторингу, «ознайомлювального» сканування змісту» [317, с. 14]. Постаючи дієвим засобом прагматичного впливу на адресата, заголовок слугує показником прагматичної природи тексту та впливає на його інтерпретацію.

3.1. Заголовок як синсемантична одиниця

Хоч заголовок просторово й віддалений від основного тексту, він органічно входить до текстової структури, активізуючи такі значущі текстові категорії, як інформативність, модальність, цілісність, відносна завершеність, зв'язність, прагматичність, проспекція і ретроспекція [157, с. 90]. Оскільки заголовок свідомо дібраний автором, то без нього текст не може бути цілісною одиницею, тобто зв'язок заголовка з художнім твором маніфестує єдність тексту – одну з центральних категорій прагматики – та його відносну завершеність. Цілісність тексту, або когерентність, полягає в змістовій, комунікативній, структурній і формально-граматичній єдності.

Прагматична спрямованість художнього тексту реалізована в його зв'язності, або когезії, яку трактують як єдність горизонтального і вертикального контекстів твору. Зокрема, між заголовком і текстом встановлена вертикальна зв'язність, виявлена логічно (як просторова послідовність «заголовок» – «основний текст»), структурно-композиційно та стилістично. Задане в заголовку слово зазвичай «пронизує» весь текст (напр.: «Гудзик» І. Роздобудько), реалізуючи категорію зв'язності. Дотекстово

ознайомившись із заголовком (простективний аспект), читач повертається до осягнення його після прочитання, а отже пов'язує початок і кінець, що сприяє формуванню не лише категорії зв'язності, а й категорії ретроспекції [157, с. 92].

Категорія інформативності виходить за межі суто лінгвальних. На текстуальному рівні вона сформована на підставі змісту всього твору, охоплюючи й заголовок. Саме так заголовок бере участь у семантичній організації тексту.

Важливою категорією художнього твору є модальність, що визначає комунікативну сферу тексту. А. П. Загнітко зауважує, що «модальність тексту починається ще до його створення: із першого акту авторського вибору – теми і проблеми твору» [104, с. 32]. Модальність тексту, як і його прагматичність, збігається з модальністю і прагматичністю заголовка («*Не дратуйте янгола*» О. Деркачової – спонукальна модальність).

Тексти як структуровані одиниці утворюють жанрову парадигму (жанр визначає структурні особливості твору); функційно-стильову (сукупність текстів за функційним спрямуванням) та індивідуально-авторську (корпус усіх творів одного автора) [104, с. 32].

Отже, заголовок – це своєрідний парафраз тексту. Він бере участь у структурно-семантичній організації тексту і, як важливий текстовий складник, впливає на формування основних текстових властивостей.

3. 1. 1. Заголовок як текстовий і метатекстовий компонент. У проекції на зв'язок із текстом заголовок постає як текстовий та метатекстовий компонент. Він окреслює ту доміную, яка визначає всю побудову тексту, заголовок релевантний його семантиці, є своєрідним текстом про текст, тобто метатекстом.

Категорія метатексту – важливий аналітичний інструмент. У сучасній гуманітаристиці немає єдиного підходу до тлумачення цього терміна. Його

поліфонійне сприйняття спричинене неоднозначністю трактування префікса *мета-*, який може означати: 1) «про», тому *метатекст* набуває значення «про текст» («текст про текст»), інтерпретація, пояснення, коментар; 2) «над», тому *метатекст* означає структуру, що за ієрархією вища за основний текст, узагальнювальну структуру; 3) «поза», «після», а отже, це зовнішній щодо тексту конструкт, створений після основного тексту й пов'язаний із ним.

Більшість дослідників використовує термін у першому значенні (М. М. Бахтін [14], Ю. М. Лотман [172], А. Вежбицька [44], В. О. Лукін [173] та ін.), тлумачення метатексту як надструктури характерне для наукових розвідок В. С. Кисельова [128]; О. С. Бердник трактує метатекст як автономний текст, пов'язаний з основним (анотація, рецензія тощо) [17, EP].

Підходи до вивчення метатексту сформовано під впливом концепції діалогічності тексту М. М. Бахтіна та семіотичної теорії метатексту як коду культури Ю. М. Лотмана, наукових студій відомого французького філософа Ж.-Ф. Ліотара, який прагнув виявити культурний механізм освоєння людством навколишнього світу за допомогою пояснювальних наративних структур: «метарозповідей» та «метанаративів» [166, с. 10–12]. Нині межі поняття варіюються за шкалою «внутрішній – зовнішній» текст-рефлексія з вербалізованим прагматичним змістом про основний текст.

У лінгвістиці поняття «метатексту» сформоване на основі праць Р. Й. Якобсона [345] та статті А. Вежбицької «Метатекст у тексті» [44]. Дослідниця трактує метатекст як висловлення про висловлення в цій самій мовленнєвій ситуації, акцентуючи увагу на тому, що функція метатексту полягає у виявленні «семантичного візерунка» основного тексту, тому об'єктом аналізу стали вставні слова й звороти із загальною семою *'казати'*. Натомість Р. Й. Якобсон метатекстові елементи кваліфікує як такі, що мають референцію до самого тексту й виконують метатекстову функцію, яка

полягає в тому, що предметом мовлення стає код повідомлення (тексту) [345, с. 202].

У річищі нашого дослідження заголовок заслуговує на увагу структурно-семіотичний підхід Ю. М. Лотмана, згідно з яким метатекст стає кодом для розшифрування первинної мови. Подібне трактування поширене нині й у лінгвістиці [1; 81]. Відповідно до цієї концепції заголовки набувають значення коду для інтерпретації тексту.

Знак не лише замінює щось, а й здатний узагальнювати, тобто відображати найсуттєвішу грань предмета [154, с. 322]. За своєю сутністю знаки бувають іконічні, які формально і змістово нагадують денотат, ідеальні (вказівні), утворені на підставі суміжності форми й денотата знака, і символічні (умовні), що виникли на асоціативній основі чи «за домовленістю». Замінюючи основний текст, заголовок, як іконічний знак, повторює його, а на післятекстовому етапі набуває здатності виявляти умовне, мотивоване змістом, чи символічне значення.

Метатекстуальні зв'язки не формальні, а змістові. На думку Н. А. Ніколіної, «заголовок уводить читача у світ твору. Він конденсовано відображає основну тему тексту, визначає його найважливішу сюжетну лінію чи вказує на головний конфлікт» [194, с. 168]. Заголовок зазвичай є коментувальним покликанням на текст, який називає. У межах цих відношень заголовки можна кваліфікувати як елемент, що імпліцитно передає й коментує інформацію, експліцитно представлену в тексті. І. Г. Кошова пропонує трактувати найменування твору як кодовану ідею тексту [150, с. 8]. Отже, заголовок – метатекстовий знак вираження актуальної і концептуальної інформації.

Як передтекст, він апелює до читацького досвіду. Інформаційність тексту виявлена у формуванні за допомогою заголовка читацьких очікувань щодо оповіді. Одна з функцій заголовка – узагальнена вказівка на інформацію, утілену в тексті.

Основний прагматичний зміст заголовка полягає в тому, щоб установити контакт із читачем. Прагматичність заголовка зумовлена такими чинниками, як його орієнтація на подальший текст (проспекція), до якої дотична текстоцентричність, автоцентричність (реалізація інтенцій автора) та антропоцентричність (орієнтація на адресата). У сукупності вони перетворюють заголовок на засіб прагматичного впливу і сприяють процесові інтерпретації тексту.

Під час сприйняття твору реалізовано антропоцентричний принцип. Для інтерпретації тексту важливим є читацьке сприйняття, яке, за герменевтичним ученням Х.-Г. Гадамера, на післятекстовому етапі завжди якоюсь мірою превалює над авторським, тому що процес розуміння не лише репродуктивний, а й творчий [60, с. 351], а отже, між автором і читачем має бути повноцінний діалог. Це можливе тільки за умови достатньої підготовленості читача, інакше діалог позбавлений будь-якого сенсу. Тож прагматику тексту визначає не лише його прагматичний потенціал, а й особистісні характеристики реципієнта, зокрема життєвий і соціальний досвід, рівень інтелектуального й емоційного розвитку, характер фонових знань, психічний стан тощо.

Заголовок роману «*Купальниця*» Г. Вдовиченко актуалізує текстові категорії зв'язності й проспекції. Він стає своєрідним ключем до витлумачення змісту тексту. Найменування досить оригінальне, потребує енциклопедійних (біологічних) знань: *купальниця* – багаторічна рослина з прямостоячим стеблом та поодинокими верхівковою квіткою, лимонно-жовтою, блискучою, наче вкритою позолотою та лаком. Окрім того, лексема *купальниця* стає визначальною для глибинного розуміння тексту. Розповідаючи про купальницю, письменниця зауважує, що рослина – чудовий притулок на час негоди для дрібних комах, але й дужі бджоли здатні розсунути отвір на верхівці квітки й пробратися всередину, де й розташовані справжні пелюстки квітки. У творі «*Купальниця*» Г. Вдовиченко проводить

паралель між героїнею твору актрисою Кароліною Кужвій і квіткою. Зовнішньо-подієвий сюжет уплетений у міфологічний контекст. Героїню прозивають купальницею, бо вона оберігає своє особисте життя. Вона – купальниця і в іншому сенсі: люди шукають у ній розраду, проте їх зовсім не цікавить її внутрішній світ. Та й квітка-героїня нікого у свою душу не пускає. Отже, за допомогою семантичної парадигми слова *купальниця* письменниця розкриває справжній сенс твору.

Заголовок актуалізує стрижневий компонент інформативності тексту. Інколи він уводить в оману, і його знаковий статус може бути визначений лише після прочитання тексту. Семантика заголовка п'єси *«Шахрайки»* Н. Уварової первинно передбачає негативне сприйняття головних героїнь, проте після ознайомлення з текстом виявляємо, що очікування читача не виправдані й абсолютно протилежні уявному сенсу твору. І в цьому разі заголовок постає значеннєвим ядром тексту: навмисно репрезентуючи інформацію, протилежну до наявної, він породжує конфлікт між очікуванням і реальністю, інтригує й зацікавлює читача.

Функціонування заголовка автосемантично зазвичай не знімає його багатозначності. Особливо це характерне для омонімічних заголовків різних текстів: *«Експеримент»* П. Ар'є – *«Експеримент»* О. Жовни; *«Ключ»* В. Шкляра – *«Ключ»* В. Цибулька, *«Вікно»* О. Левченка – *«Вікно»* Г. Вдовиченко, *«Крамниця щастя»* О. Деркачової – *«Крамниця щастя»* А. Шевердіної, *«Повернення»* Л. Кононовича – *«Повернення»* С. Щученка – *«Повернення»* Г. Заворотної тощо. Заголовки названих творів стають зрозумілими тільки з указівкою на автора та в ретроспекції: під час прочитання відбувається нашарування змісту текстів на заголовки й поступове розшифрування та розмежування їх як знаків.

Заголовкова метатекстуальність виявлена і в межах одного твору, зокрема, заголовки частин і розділів книги здатні оприявнити програму літературного твору й водночас стати вихідним пунктом до його розуміння.

Заголовки частин роману *«Ходіння Туди і Назад»* В. Гальянової формують сюжетну лінію твору. Аналізуючи їхню семантику й концептуальну значущість, виявляємо загальні принципи створення. Назви частин тематично і формально пов'язані між собою. Рух сюжету твору йде в напрямку від *Туди* (паралельний світ) до *Назад* (реальний світ). Слова в позиції абсолютного початку належать до одного денотата – денотата напрямку – й символізують рух. Синтаксичні конструкції заголовків частин книги однакові – називний теми. Його поширення є актуалізацією семантичної домінанти частин: I частина – *«Туди. Муза на одну книжку»*, II частина – *«Назад. Відтінки чорного»*.

Заголовки розділів роману – короткі номінативні маркери (N₁): *«Нічгород»* (паралельний світ, де мешкають донори й митці) – *«Щоденник»* (екскурс у минуле у формі щоденника) – *«Повернення»* (повернення до реального життя) – *«Книга»* (шедевр письменниці, створений її донором); *«Книгарня»* (порятунок головної героїні від реальності) – *«Аварія»* (смерть письменниці). Заголовки інформують про зміст розділу й визначають сюжетну перспективу тексту.

Авторські заголовки-знаки частин роману *«Нічниця»* Ж. Куяви також детермінують шлях інтерпретації тексту. Існує зв'язок між частинами твору: I частина *«Іван-Телесик та Іванна Несміянна»* – II частина *«Ваня Чабан та Іванка Теплицька»*. Письменниця навмисне використовує паралелізм заголовків, щоб передати сюжетний рух як зміну фольклорно-поетичного контексту на реалістичний.

В індивідуально-авторській парадигмі творів можна простежити особливості художньої концепції письменника, виявити метатекст, що відображає життєву позицію митця. Корпус заголовків одного автора – це своєрідний синтетичний текст, де за мовними одиницями закріплено потужний позамовний зміст. З огляду на заголовки творів М. Кідрука, у яких він актуалізує локативи, констатуємо, що в його творчості переважає любов

до подорожей, інтерес до різних країн: *«Навіжені в Мексиці»*, *«Навіжені в Перу»*, *«Мексиканські хроніки. Історія однієї мрії»* та ін. Заголовки творів І. Карпи вказують на деяку провокативність її творів, примітивізацію реальності й скептицизм: *«Суки отримують все»*, *«Цукерки, фрукти і ковбаси»*, *«З роси, з Води і з Калабані»*, *«Baby travel. Подорожі з дітьми, або як не стати куркою»* тощо. Своєрідність індивідуально-авторської парадигми Дари Корній засвідчують заголовки творів *«Зворотний бік світла»*, *«Зворотний бік темряви»*, *«Зворотний бік сутіні»*, *«Зворотний бік світів»*, *«Щоденник Мавки»*, *«Крила кольору хмар»*, *«Гонимарник»* *«Петрусь-химородник»*, що детермінують міфологічно-фантастичну семантику, романтичність та пошуки української автентичності.

Н. О. Кожина (Фатєєва), як і Ж. Женет, метатекстуальні елементи вважає різновидом інтертекстуальних [293]. Метатекстова парадигма заголовків творів письменників умотивована позалінгвальним значенням метатексту, який закріплений у мові способом художнього світосприйняття письменника.

3. 1. 2. Заголовок та інтертекстуальність. Інтертекст – це своєрідний універсальний механізм культурної пам'яті, що охоплює все в довколишньому світі й знаходить вияв у синхронному і діяхронному діалозі мистецьких та історичних явищ. У сфері комунікації особливої ваги набуває текстовий діалог, адже кожен текст спирається на попередні й подальші тексти, створені авторами, які мають своє світосприйняття, власну картину або образ світу, *«... і в цій своїй іпостасі текст несе значення минулих і подальших культур, він завжди на грані, він завжди діалогічний, оскільки завжди спрямований до іншого...»* [129, EP]. Така особливість тексту вказує на його контекстне оточення. На думку Р. Барта, *«кожен текст є інтертекстом; інші тексти представлені в ньому на різних рівнях у більш-менш упізнаних формах: тексти попередньої культури й тексти культури, що*

існує. Кожен текст є новою тканиною, зітканою зі старих цитат» [11, с. 83]. Інтертекстуальність закладена власне в природі тексту, а отже є його іманентною властивістю.

Експліцитне представлення інтертекстуальності в заголовках фокусує увагу читача завдяки сильній позиції цього сегмента, формального його виокремлення з основного корпусу тексту. «Уривки культурних кодів, формул, ритмічних структур», «фрагменти соціальних ідіом» (Р. Барт [10, с. 44–45]) – вербальні маркери культури, матеріал для формування емотивно-оцінного тла контексту, виразником якого є заголовки.

Методологічним підґрунтям дослідження інтертекстуальності стали праці Р. Барта [11], М. М. Бахтіна [15–14], Ю. Крістевої [153]. Мовознавчий вектор проблеми інтертекстуальності простежено в студіях А. П. Загнітка [99], О. С. Кубрякової [155], О. О. Селіванової [236–238], Н. О. Кожині (Фатєєвої) [293–294] та ін.

За визначенням О. С. Кубрякової, текст – «подія й семіотична, і лінгвальна, і комунікативна, і культурологічна, і когнітивна» [155, с. 72]. Виникнувши в межах конкретної національної культури, він пов'язаний із численними текстами інших культур. Цілісне сприйняття тексту можливе тільки з огляду на особливості його створення, тобто зважаючи на такі чинники, як автор, адресат, мета створення, авторська інтенція, час написання тощо, а також його інтертекстуальні зв'язки.

Акцентована інтертекстуальність у заголовку стає значенневою домінантою, ключем до інтерпретації твору. Це своєрідний семіотичний сигнал, усвідомлення якого вможливорює розкриття механізму породження змісту. Використовуючи відомі словесні формули в заголовку, письменник конденсує художній потенціал тексту-джерела, нашаровуючи на нього нові елементи змісту відповідно до нових мистецьких задумів. Унаслідок цього відкривається зовнішня межа тексту для інтертекстуального проникнення явищ інших епох. Вибір для заголовка відомої фрази чи її сегмента стає

імпульсом для побудови нового тексту, визначає тему чи ідею твору або ж, навпаки, завершений текст завдяки своїй здатності на асоціативному рівні співвідноситися з відомими текстами потребує номінації з використанням інтертекстуальних елементів. У цьому разі новий художній текст є водночас конденсатором культурної пам'яті й генератором нових сенсів [171, с. 21]. Зазвичай актуальний не весь прототекст, а відповідні його компоненти: ситуації, образи, елементи.

Інтертекстуальність відповідає конструкції «текст у тексті»: *«Любе дзеркальце, скажи...»* Г. Гордасевич – у тексті наявна апеляція до казки *«Білосніжка і семеро гномів»* братів Гримм і *«Казки про мертву царівну та сімох богатирів»* О. Пушкіна, що актуалізовано запозиченою фразою з прототекстів.

Інтертекстуальність репрезентована за допомогою вживлення в текст цитат, алюзій, ремінісценцій. У сучасній гуманітарній науці немає єдиного підходу до тлумачення основних форм інтертекстуальності. Інколи поняття «цитата» набуває широкого сенсу, у межах неї досліджують алюзію і ремінісценцію [87].

Цитування використовують для створення нового художнього тексту і водночас як апеляцію до авторитетної літературної традиції. У вузькому сенсі – це дослівне відтворення тексту з графічним маркуванням (лапки, курсив) та покликанням на текст-джерело. Цитування є еталонним різновидом інтертекстуальності, однак для заголовків художніх творів воно не характерне. Натомість поширення набуває використання неатрибутованих цитат без графічного маркування та покликання на джерело.

Інколи авторські інтенції зреалізовані в монтажі цитат, у модифікації різних елементів інтертекстуальності. Такий різновид інтертекстуальності в нашій роботі кваліфіковано як ремінісценція. За визначенням О. О. Селіванової, «ремінісценція – (від лат. *reminiscentia* – *спогад*) – один із виявів текстової категорії інтертекстуальності, що полягає в уведенні до

конкретного тексту фрагментів, які нагадують адресатові події, факти, героїв, стилістичні прийоми, мотиви іншого тексту або твору мистецтва. Ремінісценція зумовлює рекурсивні відношення діалогічності тексту із семіотичним універсом культури» [236, с. 617]. Це своєрідна неявна чи підтекстова цитата. Показово, що письменники вибирають для заголовків вислови, ступінь упізнаваності яких досить високий. Серед них виокремимо власне українські вислови (пастиш «*Мені тринадцятий рік минав...*» В. Неборака – текст-джерело «*Мені тринадцятий минало...*» Т. Шевченка), перекладні (фраза нім. «*Verviele doch, du bist schön*» («Фауст» Гете) у радянському й пострадянському просторі відома в російському перекладі М. Вронченка «*Остановись, мгновенье, ты прекрасно*», українізована за допомогою вдовоної транслітерації в заголовку твору «*Остановись, мгновенье – ти прекрасно*» Л. Подерв'янського) і ремінісценції на мові-оригіналі («*Vita Nostra*» М. та С. Дяченків – цитата з гімну «*Gaudeamus*» (з лат. «*життя наше*»). Під час використання трансформованих інтертекстуальних елементів їхня предикація формується заново.

Уважаємо ремінісценцією покликання не тільки на текст, а й звернення до конкретної події з життя іншого автора. Наприклад, заголовок роману «*Троянда ритуального болю*» С. Процюка суголосний естетичним і світоглядним принципам В. Стефаника. Як зауважує Г. І. Поліщук, «по-перше, троянда – улюблена квітка письменника; по-друге, увесь роман зітканий із символічно-алегоричних сцен, образів, наскрізним у яких є образ троянди. По-третє, його творчість є суцільним болем, якими б не були його джерела, про які йдеться в романі, про поклоніння героя троянді, що є символом і життя, і смерті» [214, EP]. Розширений заголовок твору («*Троянда ритуального болю. Життя Василя Стефаника*») акцентує цей зв'язок.

Одним із засобів реалізації інтертекстуальності в сучасному художньому творі є алюзія (від лат. *allusion* – *натякати, жартувати*) – «вияв текстової

категорії інтертекстуальності, прийом художньої виразності, що змістово збагачує текстову інформацію, створюючи численні асоціації за допомогою явного натяку на події, факти, реальних осіб, інші тексти, їхніх персонажів. Алюзія – це вияв безперервної діалогічності текстопородження, зокрема художньої творчості [236, с. 25]. Як риторична фігура, вона спроектована на однозначне розуміння.

Алюзія, ніби точкова цитата, обов'язково немаркована, для неї характерне вибіркоче використання елементів чужого тексту, а все інше, пов'язане з прототекстом: висловлення, образи, події, ситуації – набуває позатекстового значення. Заголовок п'єси «Єврейський годинник» С. Кисельова та А. Рушковського символізує префігурацію Тіля Уленшпігеля, героя середньовічних німецьких і нідерландських легенд та роману-поєми «*Легенда про Тіля Уленшпігеля та Ламме Гудзака у Фландрії та деінде*» Ш. де Костера, є знаком безглуздя й ницості суспільних настанов. Заголовок «*Мисленне древо*» В. Шевчука – виразна алюзія тексту «*Слова про похід Ігорів*». Така форма інтертекстуальності дає змогу модифікувати семантику нового тексту під впливом асоціацій, пов'язаних із прототекстом. Алюзійні заголовки творів сучасної літератури виводять текст на рівень мегаконтексту, збагачуючи літературні твори асоціаціями і впливаючи на створення художніх образів.

До виявів інтертекстуальності також належать ремейк і пародія. Кваліфікація інтертекстуального вияву як ремейка чи пародії можлива під час зіставлення прототексту й нового тексту твору. Наприклад, тлумачити «*Казку про калинову сопілку*» О. Забужко як ремейк (з елементами кримінальної хроніки) неможливо тільки з огляду на заголовок. Навіть проблематично визначати вторинність номінації твору, оскільки заголовок твору-джерела й нового твору збігаються, а відтак репрезентація когнітивної структури та ситуації потребує поширення. Підказкою стане атрибуція назви – зазначення автора твору.

Пародією вірша «*Любіть Україну*» В. Сосюри є твір О. Ірванця «*Любіть!..*», проте гіпертекстуальність не акцентована в назві, вона оприявлена тільки після ознайомлення з текстом. Текстова гіпертекстуальність характерна й для творів «*Герой нашого часу*» та «*Данко*» Л. Подерв'янського, «*Лихо з розуму*» Б. Старчевського тощо. Інтертекстуальні зв'язки простежено в корпусі назв творів, а своєрідне творче заперечення – на рівні тексту.

Натомість уже в заголовку п'єси «*Гамлет, або Феномен датського кацапізму*» Л. Подерв'янського гіпертекстуальність акцентована за допомогою стилістично маркованої лексики. Сюжет твору, крім імені героя, не має нічого спільного з трагедією В. Шекспіра. Також пародійність закладена в заголовках творів «*Браття во хвості*» В. Мельника (сатирична трансформація відомого вислову «*Браття во Христі*»); «*Про Курочку Рябу та Півня-нахабу*» В. Дзюби (комічна стилізація народної «*Казки про Курочку Рябу*»).

Різновидом інтертекстуальності є автоінтертекстуальність, яка, «на відміну від інтертекстуальності, характеризує міжтекстовий зв'язок творів одного автора й дає можливість відмежувати автоповтори, авторемінісценції як характерну ознаку ідіостилію від типологічних сходжень» [220, с. 6]. Під час породження нового тексту формуються зв'язки вже всередині ідіолекту конкретного автора. Виникає ілюзія діалогу із самим собою, суголосся голосів одного автора на різних темпоральних зрізах.

Н. О. Кожина (Фатєєва) виокремлює автоінтертекстуальність на різних рівнях тексту: мотивів, системи образів, художніх засобів, ритміки тощо [293, с. 91–92]. У контексті нашого дослідження цікавим є функціонування автоінтертекстуальності на рівні заголовків: твір одного автора звернено до його попереднього твору, і це зафіксовано в заголовках: «*Чудове Чудовисько*», «*Чудове Чудовисько і Погане Поганисько*», «*Чудове Чудовисько*

в Країні Жаховиськ» С. Дерманського, «Сад нетерпіння», «Жіночий аркан», «Жіночий аркан у саду нетерпіння» М. Матіос тощо.

Крім того, у науковий обіг уведено поняття «автотекстуальність» як «циркуляція інтертекстуальних елементів усередині одного тексту» [293, с. 12]. Цікавим прикладом взаємодії текстових елементів заголовків у межах одного твору є назви частин роману «Чарівний світ» Т. Гаврилів: «Чарівний світ. Тепер», «Чарівний світ. Тоді», «Чарівний світ. Між тепер і тоді».

Завдяки інтертекстуальності твір входить до контексту національної та світової літератур, історії, культури; на підставі старого відомого коду постає новий текстовий світ з іншими сценаріями і фреймами, здатний стати інтертекстом для ще не написаних текстів.

3.2. Мотивація, немотивованість і псевдомотивація заголовків сучасної української літератури

Первісно поняття мотивації виникло як словотвірна категорія. Г. Й. Винокур використовував його для словотвірного аналізу та для встановлення критерію похідності на семантичній основі [51, с. 421]. Нині цей термін уживають у трьох значеннях: 1) процес формування семантичного і формального зв'язку похідного слова із твірним; 2) у теорії номінації формальний і семантичний зв'язок між словами та знаками (відносний план) і їхніми позначуваними (абсолютний план), який виникає під час творення слів; 3) у сучасній когнітивній ономазіології наскрізна в процесі творення номінативної одиниці лінгвопсихоментальна операція встановлення семантичної та формальної залежності між мотиватором та похідною номінативною одиницею (мотивованим знаком) на підставі зв'язків різних компонентів структури знань про позначуване в етнічній свідомості. Унаслідок цього формується ономазіологічна структура знака, який посідає

окреме місце в синтагматичних і парадигматичних відношеннях мов [236, с. 480]. Таке розуміння є базовим у нашій роботі.

У творах порубіжжя ХХ–ХХІ ст. неоднозначні не лише змістові параметри, а й заголовки, що постають основною відмінною рисою епохи. У сучасній літературі часто дають багатозначно трактовану або нетрактовану назву книзі для активізації аналітичного мислення читача. Співвідносність заголовка із зовнішніми реаліями здатна ускладнити семантику тексту.

На думку сучасного вченого й письменника У. Еко, автор не повинен інтерпретувати свій твір. Пояснюючи назву одного зі своїх романів, він писав: «Заголовок *«Ім'я троянди»* виник майже випадково і виявився доречним <...> Назва, як і задумано, дезорієнтує читача. Вона не надає перевагу якійсь одній інтерпретації <...> Назва повинна заплутати думки, а не дисциплінувати їх» [321, EP].

Інший письменник-постмодерніст Ю. Іздрик, коментуючи вибір заголовків, зазначав: «<...> ідея назви здебільшого з'являється несподівано, і тому часом мені складно тлумачити її, а тим більше пояснювати, який сенс я в неї намагався вкласти» [115, с. 4]. Письменник не може визначити однозначно мотивації назви *«АМ^{ТМ}»*: «Літери А і М я ще можу розшифрувати як *«Анатомія Марлен»*. Так називається одна з новіших книг. А від ТМ – це радше відгомін якоїсь іншої книги, якої я просто ще не написав» [Там само].

Отже, ми маємо справу з немотивованими мовними знаками або мотиваційний зв'язок їх занадто індивідуальний, суб'єктивний.

У низці заголовків знайшла відображення псевдомотивація – номінативний процес, протилежний мотивації, під час якого мотиватор не зафіксований у структурі знань про дійсність. У псевдомотивованих заголовках ономасіологічна ознака є умовним, формальним мотиватором, семантика якого зовсім не пов'язана зі змістом тексту, а тому вибір мотиваторів не забезпечений когнітивно [234, с. 179].

Інколи визначення внутрішньої форми для заголовків відбувається за допомогою псевдомотиваторів. Зокрема, С. Жадан дає назву твору «Ворошиловград» за старою звичкою, від стороннього мотиву, що не має стосунку до основної сюжетної лінії роману. Ворошиловград – це не радянський Луганськ, а дитячий спогад головного героя, місто з вітальної листівки, у якому він навіть жодного разу не був. Заголовок роману «Перверзія» Ю. Андруховича не пов'язаний із лексемою *перверсія* – «паталогічна сексуальна поведінка, що полягає у захопленні власним тілом» [108, EP], натомість, на думку автора, має «відлунювати» словом *Венеція* – назва міста, де відбувається низка подій твору (з інтерв'ю)¹.

Псевдомотиватором може бути й аббревіатура. Усвідомлення того, що заголовок-аббревіатура псевдомотивований, можливе лише після ознайомлення з твором. Зокрема, аббревіатуру YQ («YQ» Ю. Паскара) зазвичай уживають зі значенням «аеропортовий збір, такса, яка має найбільшу вартість». За твором – це знаки героїв – Роберт Y (ЧОЛОВІК, актор без очей) і Божена Q.

О. О. Селіванова зазначає: «Псевдомотивація може бути пояснена афективністю процесу номінації, коли номінатори обирають будь-який знак через надання мовленню особливої експресивності, стилістичного забарвлення» [235, EP]. В окремих заголовках різні компоненти суперечать один одному. Поява таких заголовків зумовлена інтенцією автора привернути увагу читача, зробити заголовок епатажним, виразним, реалізувати ефект неочікуваності.

Визначення заголовка як псевдомотивованого дещо умовне, адже це залежить від особливостей осягнення носіями мови ономазіологічної структури на підставі характеристик інтеріоризованого об'єкта. На відміну

¹ Для з'ясування комунікативно-прагматичних особливостей заголовків, специфіки номінації творів ми зверталися до декількох сучасних письменників із проханням прокоментувати назви творів, привідкрити секрети їхньої творчості. Деякі матеріали цього спілкування використано в дисертації.

від немотивованих заголовків, для псевдомотивованих характерний формальний мотиватор і парадоксальна внутрішня форма.

3. 2. 1. Мотиваційні типи найменування сучасних українських творів. Заголовок дає змогу акцентувати увагу на інтеріоризованих властивостях оригінального об'єкта найменування – художнього твору, їхнього зв'язку зі структурою значення та ономасіологічною структурою.

Як засіб вторинної номінації заголовок виник на підставі переосмислення вже відомих мовних одиниць. Сфера донорства для номінації творів не обмежена тематично, це дійсність у всьому розмаїтті.

Аналіз специфіки добору мотиваторів дає змогу глибше пізнати номінативні механізми та ціннісні й психологічні пріоритети авторів. О. О. Остапчук з огляду на характер мотиваційної ознаки (елемента текстової інформації, закріпленого у внутрішній формі) та способи його позначення розрізняє пряму внутрішньотекстову та асоціативну затекстову мотивацію заголовків [202, с. 12]. Відповідно до статусу мотиватора й моделі структури знань про дійсність О. О. Селіванова виокремлює дещо інші різновиди мотивації: 1) пропозиційно-диктумну, де використано мотиватори в прямих значеннях, що фіксують в ономасіологічній структурі реальну інформацію про дійсність; 2) асоціативну, яка застосовує знаки-мотиватори з метафоричним значенням; 3) модусну, для якої характерне використання мотиваторів на підставі оцінного сприйняття; 4) змішану, що поєднує різні за статусом мотиватори [236, с. 483].

Найпоширенішим процесом утворення нових заголовків є пропозиційно-диктумна мотивація, оскільки «значна частина номінації у світі має адекватний, об'єктивний характер і передається на основі прямих значень мовних одиниць», – уважає В. В. Калько [120, с. 214]. На семантичному рівні цей тип мотивації відповідає метонімічному.

Метонімічне перенесення, на відміну від метафоричного, відбувається в межах пропозиційної структури фрейму. «Пропозиційний компонент має відповідати критеріям об'єктивності й несуперечливості інформації, відтворюючи “об'єктивну семантичну константу”, здатний отримувати відносно істиннісне значення» [235, EP]. Об'єктивною константою мислення постає диктум, що відповідає події, ситуації. Пропозиційно-диктумна мотивація дає змогу акцентувати в заголовкові одну або декілька текстових ознак, пов'язаних зі змістом твору. У її межах найпоширенішою є предикативно-аргументна, мотиваційний шар аналізованих мовних знаків охоплює змістово-фактичну інформацію, як-от тематичну («*Перейти на другий берег*» Б. Мельничука, «*Погоня*» Ю. Мушкетика) чи змістово-концептуальну, концентровану основну ідею твору – результат узагальнення його змісту («*Переможців не судять*» М. Єсаулова, «*Зло*» Л. Баграт, «*Зло не має влади*» М. і С. Дяченків). Концептуальна інформація засвідчує вищий рівень абстракції й презентує авторське розуміння зв'язків у системі твору.

У заголовковому масиві диференціюють групу онімів, у яких зосереджено увагу на атрибутивних характеристиках твору загалом. Це так звані жанровизначальні назви, які за своїми функціями в тексті тяжіють до знаків-індексів: «*Бульварний роман*» М. Матіос, «*Євангеліє від Тараса*» Б. Стельмаха, «*Зимова повість*» О. Ульяненко, «*Чоловічий роман*» І. Потаніної. До знаків-індексів наближаються заголовки, у складі яких наявні лексеми *історія*, *сюжет* тощо: «*Звичайна історія*» М. Ладо, «*Дивна і повчальна історія*» О. Клименко, «*Ось така провінційна історія*» Г. Ткачук-Поручник, «*Колосальний сюжет*» Є. Кононенко, «*Російський сюжет*» Є. Кононенко. Проте здебільшого жанровизначальні заголовки ускладнені окремими сюжетними деталями: «*Казка про калинову сопілку*» О. Забужко, «*Мексиканські хроніки. Історія однієї мрії*» М. Кідрука тощо. Зазвичай гіпероніми *казка*, *дума*, *сага* тощо корелюють з аргументними позиціями. Іноді в заголовок виносять лише лексему на позначення жанру твору:

«Трагікомедія» О. Соколюка, «Міф» Р. Костенка. Такий спосіб номінації орієнтує читача на наявність основних жанрових ознак, тяжіння до еталона в конкретному жанрі. Зазначені оніми оприявнюють гіперонімії ризновид пропозиційно-диктумної мотивації.

Характерним компонентом заголовків сучасних українських творів є модус – один з елементів мисленневих структур, що полягає в кореляції вербальних і невербальних знань на підставі аксіологічних принципів. Модус – це відповідник повідомлення на рівні мислення, суб'єктивний складник, що відображає відтінки почуттів. Він співвідносний із диктумом: «Модусний компонент, корелюючи з мисленнєвою сферою, представляє раціональну оцінку, а його зв'язок із психічними функціями відчуттів і почуттів формує сенсорний та емоційний (афективний, емотивний) типи оцінки» [236, с. 484].

З огляду на механізм називання О. О. Селіванова зараховує до метонімії модусну мотивацію, що виражає авторську оцінку твору та його персонажів. Початок відліку співвідношення оцінки з нормою визначений аксіологічною системою самого автора. Зазвичай маркованість за шкалою «добре-погано» детермінована оцінними прикметниками («Дивна така любов» А. Багряної, «Час прекрасний» Ю. Покальчука, «Добрі пісні про поганих дівчат» Д. Лазуткіна, «Злі лелеки» З. Луценко, «Любий розпусник» В. Тарасова). Однак інколи оцінність закладена безпосередньо в лексемі. Наприклад, слово *наволоч* має виразну негативну конотативну валентність – «зневажл., лайл., підлі, нікчемні, шкідливі для суспільства люди; нікчемна підла людина, негідник» [247, т. 5, с. 39], що налаштовує на відповідне сприйняття героїв твору «Наволоч» М. Юдовського.

І. В. Арнольд констатує, що «відношення, які вважають тропами, функціують не тільки в мікроконтексті, а й у заголовках, а через заголовки й на рівні образів, сюжету й тексту загалом» [5, с. 2]. З огляду на семантичну трансформованість заголовків-тропів, для їхнього сприйняття необхідне розвинене асоціативне мислення. Під час асоціативної мотивації мотиватора

похідного номена вибирають з асоціативної частини фреймової когнітивної моделі, для якої характерні метафоричні елементи, що виникли внаслідок аналогії. Такі зв'язки постають на підставі асиміляції (уподібнення окремих складників різних концептів) або синестезії (застосування знаків одних відчуттів для позначення інших). Уважаємо, що метафорична мотивація реалізована не лише на етапі називання твору, а й може формуватися у творі, а потім бути перенесена в заголовок. Уживання художніх засобів для номінування твору активізує читацьке сприйняття, створюючи перепону для розуміння, та викликає зацікавлення реципієнта².

Поширені заголовки-метафори («*Поміж бузкових снів*» А. Багряної, «*Голос тихої безодні*» Неди Неждани, «*Імбир для душі*» І. Мацко та ін.), у яких значення переосмислено, розширено. Аналіз жанровизначальних заголовків засвідчує можливий семантичний зсув й у плані їхнього змісту. Виникає конфлікт між жанровим позначенням, що прогнозує структурно-композиційну організацію твору і його зміст, та втіленням («*Ще одна притча про любов*» Л. Волошин – драма). Такі «жанрові» назви іноді уводять в оману читача: слово на позначення жанру вжито у звуженому значенні, зберігаючи тільки деякі семи. Зокрема, «*Пісні про любов і вічність*» Л. Дереша – збірка оповідань і новел, проза мандрів у пошуках себе. Із піснею твори єднає поетичність, глибокий психологізм та емоційність. Такі назви презентують асоціативний тип мотивації.

Дифузно-метафоричний тип перенесення передбачає комплекс асоціацій, що виникає на підставі зазвичай онтологічного уподібнення сценаріїв. Зокрема, *кухня* (процес приготування їжі) набуває значення «внутрішні приховані механізми якогось явища, дії» («*Таємна кухня погоди*» В. Лиса). Функційний сценарій, пов'язаний з образом *кухня*, задіяний частково, відповідно до авторської інтенції. Зауважимо, що в Словнику української мови в 11 томах кодифіковано негативну семантику лексеми

² Метафора як один із засобів образності проаналізована в підрозділі 2.3.1. Прийоми мовної гри, ґрунтовані на семантичних асоціаціях.

«кухня» в переносному значенні: «скрита, закулісна сторона якої-небудь негативної діяльності» [247, т. 4, с. 420], проте нині у свідомості носіїв мови вектор із негативним забарвленням утрачено.

В окремих випадках номінації творів базою метафоризації слугують образи (гештальти). Гештальт (нім. *Gestalt* – фігура, структура, цілісна форма, образ) – «константний цілісний складник свідомості, що існує у вигляді фігур, структур, образів і формується через прагнення до структурування поля сприйняття і його усвідомлення незалежно від зміни і варіювання ознак об'єкта» [236, с. 84]. Подібність зумовлена «гештальтно» на підставі зорових, слухових, тактильних та інших відчуттів. «Основою метафоричного перенесення нерідко слугує синестезія («психологічне явище виникнення одного відчуття під впливом неспецифічного для нього подразника іншого» [Там само, с. 647]), напр.: «*Лате із ароматом блюзу*» Н. Гербіш, «*Мелодія кави в тональності кардамону*» Н. Гурницької та ін. Синестезія належить до сенсорного різновиду асоціативно-метафоричної мотивації. Базою для метафоризації стало використання слухового сприйняття для маркування запахового («*Лате із ароматом блюзу*») та слухового сприйняття для позначення смакового («*Мелодія кави в тональності кардамону*»). Слухові відчуття, що стали донорською зоною, мають яскраво виражений модусний компонент, який містить позитивну оцінку: слово *блюз* (від англ. *blues* – меланхолія, імпровізована форма музичного жанру) у заголовку твору використане зі значенням «легкий приємний смуток», *мелодія* – наспівне співзвуччя. Метафоричний механізм спрацьовує на підставі негативного сприйняття слова *гіркий* (пов'язаний із неприємностями) у заголовку «*Країна гіркої ніжності*» В. Лиса (атрибут *гірка* контрастує з означуваним словом *ніжність*). Негативною модусністю позначена лексема *темрява* в заголовкові роману «*Перейти темряву*» І. Роздобудько, що спричинює асоціації з чимось безвідрадним, сумним: на сторінках захопливого роману передані долі десятків тисяч українок, яких

продали в рабство за кордон та змусили працювати пов'язаними, лише декому з них удається повернутися на Батьківщину, здолавши темряву.

Асоціативна мотивація характерна для словосполучень-заголовків, водночас між твором і заголовком існує метонімічний зв'язок, адже зазвичай образ, що виник у творі, стає основою заголовка.

Непродуктивним є гештальтний різновид асоціативно-метафоричної мотивації заголовків сучасних українських творів, представлений зоровим образом (формою). До цієї групи можна зарахувати заголовки фігурних віршів «*Вітряк*» і «*Тунель*» М. Сарми-Соколовського, «*Автопортрет в автобусі*» Н. Гончара, «*Фенікс-птаха із земель руських*» М. Мірошніченка та ін. Особливістю цих творів є те, що зорові й літературні елементи поєднані в одне художнє ціле, а текстовому символу надане візуальне трактування. Варто зауважити, що в цьому разі асоціативна мотивація нашарована на пропозиційно-диктумну.

Значущі деталі твору, винесені в заголовок, можуть поєднувати денотативне й асоціативне значення. Зокрема, у номінації твору «*Кирпатий листочок*» О. Деркачової використано зменшено-пестливу форму метафоричної номінативної моделі, що є маркером модусного компонента в структурі номена. Отже, змішана мотивація полягає в одночасній селекції різних фрагментів структури знань про дійсність для створення номена.

3. 2. 2. Прецедентно мотивовані заголовки. У номінації творів сучасної літератури поширене використання прецедентних феноменів. Такі назви слугують важливим засобом емоційної оцінки і впливу на реципієнта (читача), зокрема на формування його картини світу. Упізнаваність і хрестоматійність прецедентних назв зумовлює реінтерпретацію: виникнувши в конкретній сфері, вони виходять за її межі, починають функціонувати як феномен культури в широкому сенсі цього слова. Назви загальновідомих творів мистецтва наділені неабиякою значущістю, це важлива частина

інтертекстуального арсеналу, за допомогою якої поповнюється основна частина вербально-ментального підґрунтя національної свідомості.

Появу теорії прецедентності пов'язують із науковою діяльністю Ю. М. Караулова та безпосередньо з виходом 1979 р. його монографії «Російська мова і мовна особистість» [123]. Фундаментальні засади дослідження вплинули на появу численних студій з означеної проблеми, зокрема робіт Д. Б. Гудкова [78], І. В. Захаренка [106], В. В. Красних [151], О. А. Нахімової [191], О. О. Селіванової [237] та ін. Учені виокремили основні функції прецедентних феноменів, джерела їхнього виникнення, класифікували лінгвальне явище на підставі різних критеріїв. В. В. Красних та О. А. Нахімова з'ясували характерні особливості прецедентних феноменів: відомість значній частині представників лінгвокультурної спільноти і впізнаність їх; актуальність у когнітивному (пізнавальному й емоційному) плані, постійне використання в комунікації.

Прецедентні одиниці – «цілісні інтелектуально-емоційні блоки», значущі складники національної картини світу. Нинішнє інтенсивне використання прецедентних феноменів зумовлене викликом часу, адже в сучасному світі різноманітних текстів афоризми, цитати, алюзії й метафори не лише експресивно доносять необхідну інформацію до читача, а й сприяють ефективному впливу на нього [123, с. 216]. Прецедентні імена змістовно збагачують текстову інформацію, створюючи численні асоціації за допомогою натяку на події, факти, персонажів інших текстів, акумулюють культурні, історичні й наукові знання про світ, виконують важливу композиційну роль, стають стрижнем усього твору. Надаючи звичайній фразі відтінок інакомовлення, вони спонукають реципієнта до розшифрування прихованого значення. Завдяки таким текстам автор образно виявляє суб'єктивне ставлення до ситуації твору, фігурально наділяє об'єкт зображення конкретними рисами, еталонним носієм яких є прецедентне ім'я.

Сильна позиція заголовка активізує увагу, тож використання прецедентних імен набуває особливого значення. Складники концептуальної системи, «позначення та зміст яких добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, вагомі й використовувані в когнітивному й комунікативному плані» [237, с. 130].

Залучення прецедентного імені як мотиватора слугує ознакою особливого типу мотивації, що його О. О. Селіванова кваліфікує як прецедентний [237, с. 129]. Для нього характерний вибір мотиваторів, «позначення та зміст яких добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, вагомих і використовуваних у когнітивному й комунікативному плані» [Там само, с. 485]. Прецедентну мотивацію протиставлено непрецедентній. Критерій протиставлення – культурна значущість мотиватора для етнічної спільноти. Аналіз прецедентних мотиваторів під когнітивним кутом зору дає змогу виокремити концептуальну структуру знань, «фрагменти якої перетинаються зі складниками структури знань про позначене або обираються довільно з культурною чи рекламною метою» [237, с. 132]. Прецедентний культурний знак складний, використання його в процесі номінації пов'язане не з власне денотатом (референтом), а з комплексом диференційних ознак конкретного прецедентного феномену. Для осягнення повідомлення, уміщеного в заголовку, реципієнт має не тільки виявити явище прецедентності, а й пригадати його джерело, оцінити структурні, семантичні, функційні особливості використання прецедентного культурного знака в конкретному заголовку. Звернення до «чужих» текстів демонструє лінгвальний і культурний досвід автора, його ерудицію й естетичний смак.

Прецедентні феномени формують систему цінностей, є своєрідним способом суб'єктивної оцінки світу, засобом естетичного впливу. Спільне ментально-вербальне підґрунтя автора й читача слугує основою для кодування та декодування змісту. Зауважимо також, що спільність фонових

знань учасників літературного діалогу завжди дещо умовна. Як зазначає Н. О. Кожина (Фатєєва), «дистанція між текстом-донором і текстом-реципієнтом виявляється більшою, ніж звичайно» [293, с. 122]. Уважаємо, що для розуміння прецедентного тексту має бути апеляція не безпосередньо до тексту-донора, а до «культурного тезауруса» мовленнєвої особистості, що набула досвіду спілкування з прецедентним текстом не тільки завдяки ознайомленню з власне текстовим середовищем, а й унаслідок власної комунікативної практики [293, с. 122].

Використання прецедентних одиниць – це своєрідна експресивна гра зі словом: загадка автора вимагає відгадки читача. Мовна гра сприяє послабленню вірогідної напруги та встановленню діалогу. Заголовок виконує приховану оцінну функцію прецедентного феномену, оскільки прецедентне ім'я стає виразником стереотипної оцінки, усталеної в суспільстві.

Традиційно в межах прецедентних феноменів розрізняють прецедентне ім'я, прецедентний текст, прецедентне висловлення та прецедентну ситуацію [123, с. 47–48]. В основі такої класифікації – інформативний статус прецедентного мотиватора.

Прецедентні імена – широковідомі власні назви, використовувані як особливі культурні знаки, на кшталт символів конкретних якостей. Заголовок твору *«Останній дон Кіхот»* М. і С. Дяченків співвідносний із відомим романом *«Вигадливий ідальго Дон Кіхот Ламанчський»* М. Сервантеса. Українські письменники вдаються до неденотативного використання імені *Дон Кіхот* у функції культурного знака. Дон Кіхот у прямому значенні «герой роману іспанського письменника М. Сервантеса *«Вигадливий ідальго Дон-Кіхот Ламанчський»*; у переносному – наївний мрійник, фантазер, який марно бореться за нездійсненні, далекі від реального життя ідеали [247, т. 2, с. 367]. Заголовок новели *«Наш вожатий Фреді Крюгер»* О. Ірванця співвідносний із відомим фільмом *«Кошмар на вулиці В'язів»* режисера В. Крейвена. О. Ірванець удається до неденотативного використання імені

Фреді Крюгер у функції культурного знака. Фреді Крюгер – вигаданий маніяк-убивця, який споживає дитячий страх, а потім і дитячі душі. Цей образ – утілення дитячих страхів. Аналогічно Т. Гаврилів у функції культурного знака використовує ім'я *Одісей* (тобто мандрівник) у заголовку «*Де твій дім, Одіссею?*».

Іноді прецедентне ім'я, винесене в заголовок, засвідчує зв'язок твору з конкретним письменником: «*Оноре, а де Бальзак?*» Неди Неждани, «*Нечуй. Немов. Небач*» П. Яценка (заголовок ґрунтований на прийомах мовної гри – реалізації слова *Нечуй* у контексті відразу в декількох значеннях: компонент псевдоніма *Нечуй-Левицький* та відповідного апелювання, за аналогією до якого утворено оказіоналізми *немов, небач*).

До прецедентних культурних кодів належить прецедентний текст, актуалізований в інших текстах, повернення до якого зумовлене лінгвокогнітивними механізмами інтертекстуальності: «*Божественна комедія*» Т. Малярчук – «*Божественна комедія*» Данте, «*Герой нашого часу*» Л. Подерв'янського – «*Герой нашого часу*» М. Лермонтова. Заголовок роману «*Записки українського самашедшого*» Л. Костенко апелює до «*Записок сумасшедшего*» М. Гоголя.

Використання прецедентних текстів під час номінації творів сучасної літератури зумовлює семантичну трансформацію: назви відомих текстів метафоризовані. Функційні сценарії прецедентних феноменів використовують частково для актуалізації конкретних рис відповідного образу в межах реципієнтної зони.

Прецедентна ситуація – це своєрідна «ідеальна» ситуація, пов'язана з набором деяких конотацій [123, с. 34]. Прецедентна ситуація вплинула на появу назв «*Перли і свині*» О. Ульяненка, «*Яблука з райського саду*» Б. Жолдака. Обидва вислови (*перли і свині* і *райське яблуко*) – біблійного походження. Назва роману О. Ульяненка походить від біблійної фрази «*не кидайте свиням перлів своїх, бо свині потопчуть їх*» (Матвія 7:6), що набуває

алегоричного тлумачення: не потрібно говорити про те, що співрозмовники не зможуть оцінити й зрозуміти. *Райське яблуко* – образна назва чогось дуже бажаного, але недоступного чи забороненого. На думку В. В. Красних, прецедентні культурні знаки «текст» і «ситуація» збережені в когнітивному підґрунті як інваріанти сприйняття [151, с. 35].

Важливим етапом вивчення прецедентних назв є аналіз джерельного підґрунтя прецедентності. Цей аспект дослідження презентує прагматичні інтенції й прерогативи автора. Дібраний матеріал засвідчує, що основне джерело прецедентних текстів – література: *«Звірослов»* Т. Малярчук – середньовічний *«Бестіарій»* (*«Звірослов»*); *«На східному фронті є зміни»* Г. Ручай – *«На західному фронті без змін»* Е. М. Ремарка. Широкому колу читачів відомі всі ці прецедентні тексти, що демонструє високий рівень їхньої культурної значущості.

Ю. М. Караулов, крім вербальних, вважає прецедентними й невербальні знаки, назви творів живопису, музики, кіно тощо, кваліфікуючи їхні назви як складники загального фонду прецедентних знаків [123]. Отже, джерелами прецедентних текстів можуть бути різні види мистецтва:

– телебачення, кінематограф (*«Великий секс у Малих Підгуляївцях»* М. Гримич – *«Секс у великому місті»* (режисер М. П. Кінг), *«У світі твар... пардон, мужчин»* М. Гримич – *«У світі тварин»* (автор О. М. Згуріді);

– музика (заголовок роману *«Депеш Мод»* С. Жадана апелює до англійського рок-гурту «*Depeche Mode*», популярного колективу 90-х років, назва збірки *«Гімн демократичної молоді»* С. Жадана до *«Гімну демократичної молоді»* А. Новікова та Л. Ошаніна);

– живопис (*«Вві сні і наяву, або Дівчинка на кулі»* О. Слоньовської – *«Дівчинка на кулі»* Пабло Пікассо).

Важливим джерелом прецедентних заголовків є Біблія. Із релігійними мотивами співвідносні назви творів *«Сни Ієрихона»* І. Карпи, *«Генерал Юда»* С. Жадана.

Низка заголовків сучасних українських творів засвідчує зв'язок із фольклорним національно-культурним контекстом: «*З роси, з Води і з Калабані*» І. Карпи – *З роси і з води* (приказка), «*Нехай спить лихо*» Ю. Куцегуба – *Сиди тихо, нехай спить лихо* (прислів'я). Згустки народної мудрості – прислів'я, використані як прецедентні висловлення, відображають етнокультурну специфіку концептів когнітивного підґрунтя.

В епоху глобалізації комп'ютерні терміни, назви комп'ютерних ігор, соціальних мереж також можуть стати джерелом появи прецедентних одиниць. Наприклад, «*URBAN STRIRE*» А. Кушніра виник на підставі назви відомої комп'ютерної гри.

Зазвичай прецедентно мотивовані твори пов'язані з одним твором-донором: «*В облозі саламандр*» В. Герасимчука – «*Війна з саламандрами*» К. Чапека, «*Лускунчик-2004*» О. Ірванця – «*Лускунчик і Мишачий король*» Е. Т. А. Гофмана, «*Антипедагогічна поема*» М. Гримич – «*Педагогічна поема*» А. Макаренка. Натомість повість «*Казка про калинову сопілку*» О. Забужко має багато попередників. Це й народні казки, і балади про калинову сопілку, і вірш Ліни Костенка «*Калинова сопілка*», і літературні казки Б. Грінченка, А. Шияна та ін. Із декількома джерелами асоціюємо заголовок роману «*Воццек*» О. Іздрика. Автор продовжив традицію створення образу Воццека, попередньо до цієї історичної постаті звертався ще німецький письменник Г. Бюхнер та композитор А. Берг.

Серед способів функціонування прецедентних текстів Н. В. Немирова виокремлює прецедентні ланцюжки (група прецедентних одиниць, де кожний попередній впливає на появу наступного); прецедентні парадигми (декілька феноменів, джерелом яких є один прецедентний текст) і прецедентні контамінанти (поєднання в одному контексті феноменів, звернених до декількох джерел, що належать до різних культурних пластів) [192, с. 53]. Прецедентний ланцюжок утворюють твори «*Осінь у Вероні*» А. Крима – «*Ромео і Джульєтта*» В. Шекспіра – «*Ромео і Джульєтта*»

А. Брука; «*Мавка*» Н. Марчук – «*Лісова пісня*» Лесі Українки – народні казки, легенди. До прецедентної парадигми з ядром «*Декамерон*» Дж. Боккаччо належать «*Декамерон*» В. Шкляра та «*Мої дікамерони*» Ю. Логвина, «*Декамерон одного села*» М. Лавренюк. Яскравим прикладом прецедентної контамінанти є заголовок роману «*Зоре моя вечірняя, або Пророк і Марія*» Г. Тарасюк («*Зоре моя вечірняя*» – літературний феномен, фраза з поеми «*Княжна*» Т. Шевченка, *Пророк, Марія* – релігійні прецедентні феномени) та лялькової містерії «*Козак Мамай і ключі від Раю*» А. Вишневського (*козак Мамай* – герой українських народних легенд, переказів і приказок, ідеалізований образ козака та своєрідний духовний символ України; *ключі від раю* – прецедент релігійного походження (за біблійною історією, Ісус вручив Петрові два ключі, один (золотий) від раю – символ права відпускати гріхи, а другий – від пекла – як символ можливості подолати смерть). Прецедентні феномени мають гармонувати між собою, забезпечувати стилістичну та змістову єдність, повніше розкривати й доповнювати один одного.

За О. А. Земською, прецедентні тексти вживлюють у текст у незміненому (цитація) й у трансформованому (квазіцитація) виглядах [109, с. 157]. Індивідуально-авторському переосмисленню прецедентного матеріалу сприяють експресивізація мови, особистісне сприйняття світу продуцентом, потреба в номінації нових явищ і понять, актуалізація конкретних моментів дійсності. Як наслідок – з'явилися прецедентні одиниці з модифікованою структурою і зміненим змістом. Переінакшення прецедентних одиниць у системі художнього тексту впливає на появу нових асоціативних планів прочитання. Прецедентна одиниця має не лише значеннєве навантаження, характерне для тексту-джерела, а також є генератором нових значеннєвих ходів, що виникають уже в новому текстовому просторі. До експресії, притаманної традиційним прецедентним феноменам, додано ще особливу експресію від експериментаторства над

ними. Трансформація прецедентних одиниць завжди зумовлена конкретними стилістичними завданнями, які, зокрема, залежать від конкретних умов їхнього використання. Нові утворення сформовані під впливом контексту, а не в процесі переосмислення традиційного прецедентного феномену.

Трансформація їх – один із найпоширеніших стилістичних прийомів у художніх творах. Трансформація прецедентної одиниці відбувається з метою реалізації конкретних завдань: 1) розгорнути повідомлення в потрібному напрямку; 2) створити гумористичний чи сатиричний колорит; 3) оновити традиційний образ; 4) інтимізувати виклад тощо. Усі трансформовані одиниці мають зберігати зв'язок із традиційним прецедентним феноменом. Формальні й семантичні зміни вможливають пристосування прецедентного феномену до конкретної мовленнєвої ситуації.

До основних різновидів трансформації прецедентних одиниць належать заміщення, розширення та усічення структури висловлення [77, с. 209].

1. Заміщення компонентного складу, або лексична субституція, унаслідок якої одне (декілька) слів замінені іншими, проте для субститутів характерні однакові морфологічні і синтаксичні особливості. Автор може замінювати компоненти прецедентної одиниці відповідно до власної інтенції та загальної концепції твору. Неактуальна в конкретній ситуації частина прецедентного феномену замінена на таку, яка здатна акцентувати особливості ситуації, проте вихідний текст читач може легко відновити. Така субституція має не лише формальний, але й змістовий характер: «*Ромео і Жасмін*» О. Гавроша – «*Ромео і Джульєтта*» В. Шекспіра, «*Україна в диму*» І. Павлюка – «*Україна в огні*» О. Довженка, «*Душа в огні*» В. Герасимчука – «*Україна в огні*» О. Довженка.

Найчастіше заміщення ґрунтоване на заміні компонента прецедентної одиниці близьким за звучанням словом. Письменники, замінюючи одну чи декілька літер, розраховують, що зміст трансформованої прецедентної одиниці зіллється зі змістом інтертекстуального фрагмента (наприклад, «*Син*

літньої ночі» Ю. Іздрика співвідносний із шекспірівською драмою «*Сон літньої ночі*»; «*Майн кайф*» В. Цибулька корелює з «*Майн кампф*» («*Mein Kampf*») А. Гітлера). Унаслідок таких модифікацій оновлюються традиційні образи.

Назва роману «*Село не люди*» Люко Дашвар виникла внаслідок заміни єднального зв'язку в прецедентному тексті «*Село і люди*» (назва відомої радянської телепрограми) на протиставний.

Трансформації прецедентних одиниць із заміщенням компонентів – найпоширеніші й найефективніші в прагматичному плані.

2. Розширення компонентного складу. Основне змістове навантаження припадає на нові компоненти. Додавання нового слова зумовлює часткову втрату первинного й набуття нового значення конструкції. Цей індивідуально-авторський спосіб дає змогу підвищити емоційність та експресивність усього вислову. Трансформація прецедентної одиниці може супроводжуватися використанням внутрішньої вставки – інтерпозиція (уклинювання): «*Оноре, а де Бальзак?*» Неди Неждани (модифікація виникла внаслідок мовної гри, що побудована на суголоссі елемента французьких прізвищ *де* й прислівника *де*); за допомогою препозиційної вставки: «*Нижній скелет у шафі*» Л. Таран (поширення прецедентної одиниці за допомогою конкретизатора «*нижній*»; первинний текст – англ. «*skeletons in the cupboard*» – прецедентна фраза, що означає «сімейна таємниця»); за допомогою акцентованої атрибутивності заголовків набуває романтичного звучання. Новий компонент може примикати до відомого вислову (постпозиція): «*З роси, з Води і з Калабані*» І. Карпи – *З роси і з води* (прислів'я); *калабаня* – «калюжа», розмовне. Доданий розмовний компонент посилює виразність цієї прецедентної одиниці.

Найчастіше поширювачі прецедентних феноменів виконують атрибутивну або обставинну синтаксичну функцію. Унаслідок розширення компонентного складу прецедентної одиниці відбувається звуження її

значення та конкретизація внутрішнього образу відповідно до конкретної ситуації. Отже, прецедентним феноменам притаманна проникність структури, що дає змогу письменникам семантико-стилістично обігрувати значення, модифікуючи традиційну форму.

3. Усічення компонентного складу прецедентної одиниці. Редуція прецедентного компонента спричинена прагненням до економії лінгвальних засобів і лаконізації мовлення, доповнюваних можливостями контексту. Письменник може скоротити прецедентну одиницю, вилучивши деякі слова, але залишивши її значущий фрагмент, достатній для відновлення вихідної фрази: «*Шляхетний дон*» С. Щученка співвідносний із героєм М. Сервантеса *Дон Кіхотом* (означення *шляхетний* указує на цей зв'язок). Герой – благородний і самовідданий ідальго, діють вірні слуги та прекрасні дами. Наявність таких трансформацій не ускладнює сприйняття, адже в редукованій одиниці збережено достатньо інформації для розуміння, а скорочення компонентного складу впливає на семантичну сконденсованість фрази. Скорочують тільки ті прецедентні одиниці, які популярні серед носіїв мови, за інших умов реципієнти не здатні відновити їхній первинний вигляд, а отже вони втраять основну свою характеристику – впізнаваність. Неточна цитата є виявом формальної і змістової трансформації відомого образу в новий, проте зазвичай семантична модель похідного і твірного образів збігаються. Редуковані прецедентні феномени отримують додаткові відтінки експресивності, стають багатозначними й зручнішими для вживання під час комунікації. Автор спонукає до прочитання, установлення аналогій і поновлення відсутнього компонента.

Окрім зазначених, трапляються й інші трансформації прецедентних одиниць: зміна порядку компонентів («*Молоко з кров'ю*» Люко Дашвар – «*кров з молоком*» (фразеологізм); граматичні трансформації «*Битий небитого повезе*» В. Герасим'юка – «*Битий небитого везе*» (українська народна казка «*Лисичка-Сестричка і Вовк-Панібрат*») тощо.

Під час трансформації первинний і похідний вислови можуть утворювати синонімії («*Шляхетний дон*» С. Щученка – «*Шляхетний Дон Кіхот*» М. Сервантеса) чи антонімії («*З роси, з Води і з Калабані*» І. Карпи – *З роси і з води* (прислів'я)) зв'язки. Трансформація сприяє появі ефекту новизни.

Отже, трансформовані прецедентні одиниці в мові художньої літератури є багатим емоційно-інформаційним фондом. Узавши за основу традиційні прецедентні феномени, митці творчо обігрують їхній семантичний потенціал із художньо-стилістичною метою, оновлюють у семантико-стилістичному й формальному плані, цілеспрямовано вибудовують нову структурно-семантичну єдність. Креативний підхід до використання цитат урізноманітнює стандартизовані мовленнєві формули, надає їм більшої експресивності, зумовлює ефект руйнування очікувань, і водночас трансформована цитата дає змогу акцентувати головну думку автора.

Відповідно до класифікації В. В. Красних, прецедентні феномени розрізняють за характером прецедентності. Найнижчий рівень прецедентності характерний для соціумних прецедентних феноменів. Наприклад, «*Шизгара*» (назва роману С. Батурина) належить саме до соціумних, адже він зрозумілий тільки окремій соціальній групі – людям, молодість яких припала на 70–80 рр. минулого століття. Відома пісня «*Venus*» голландської групи «*Shocking Blue*» у Радянському Союзі отримала неофіційну назву «*Шизгара*». Це сталося у зв'язку з дещо спотвореною хибною транслітерацією першого рядка приспіву. Так рефрен «*She's got it*» перетворився в «*Шизгара*».

Національно-прецедентні феномени – складник національного когнітивного підґрунтя, тому вони мають бути відомими пересічному представникові конкретної національної лінгвокультурної спільноти. Обмеження функціонування таких феноменів визначені територіально й лінгвально. Зв'язок із фольклорним національно-культурним контекстом

засвідчують заголовки *«Котигорошко»* В. Кожелянка, *«Язиката Хвеська»* А. Кокотюхи.

Універсальні прецедентні феномени відомі, за висловом Д. Б. Гудкова, будь-якому сучасному «повноцінному homo sapiens та входять до когнітивного простору людства» [77, с. 104]. Сюди належать прецедентні одиниці, як-от: *Орфей*, *Одісей*, *Саваоф*, *Содом*, *Дон Кіхот* тощо (*«Видіння Орфея»* Г. Пагутяк, *«Щоденник Одісея»* Т. Гаврилів, *«Знак Саваофа»* і *«Квіти Содому»* О. Ульяненко, *«Останній дон Кіхот»* М. і С. Дяченків).

Ця класифікація відображає ступінь упізнаваності прецедентних феноменів. Виокремлення таких груп досить умовне. Нині популярними в усьому світі є кінострічки *«Леон-кілер»*, *«Пригоди Бетмена»* тощо. Це стає новим джерелом утворення прецедентних назв. У *«Подвійному Леоні»* О. Іздрика один із розділів має назву *«Леон-кілер»* – пряма апеляція до культового фільму Л. Бессона. А *«Бал Бетменів»* Т. Киценко апелює до ідеї героя-рятівника кітчєвого міфу про Бетмена. Попри широку популярність цих героїв, рівень прецедентних текстів, пов'язаних із *Дон Кіхотом* чи з *Одісеєм*, значно вищий.

За характером прецедентності важко зарахувати до якоїсь групи п'єсу *«Вишневий сад»* А. Чехова, яка вплинула на появу заголовка п'єси *«Кінець епохи вишневих садів»* Н. Симчич. Уважаємо, що цей прецедентний феномен належить до проміжної групи, адже ступінь його відомості нижчий, ніж глобальних прецедентних текстів, натомість вищий, ніж у національно прецедентних текстів.

Серед досліджуваного матеріалу натрапляємо на прецедентні одиниці, мотивовані одним твором або творчістю одного письменника. У сучасній українській літературі важливе місце посідають тексти, що виникли на основі творів Т. Шевченка, який стає однією з основних постатей у діалозі сучасних українських письменників із національним письменством і найпродуктивнішим автором для ремейків. В. Неборак створює пастиш

«Мені тринадцятий рік минав...» як відгомін вірша «Мені тринадцятий минало...» Т. Шевченка, а брати Капранови навіть видають свій «Кобзар 2000», написаний під впливом «Кобзаря» Т. Шевченка. Творчості Т. Шевченка присвячений роман-версія «Зоре моя вечірняя, або Пророк і Марія» Г. Тарасюк. Алюзії, пов'язані з творчістю визначного українського поета, легкі для сприйняття читачами; вони допомагають авторові образно схарактеризувати ситуацію, залучити читача до дешифрування своєрідного коду, а отже й до діалогу.

Кінець світу – вислів, що означає загрозу існування цивілізації, планети, Усесвіту. З огляду на досліджений матеріал ця тема представлена поняттями *Страшний суд*, *Армагеддон* й *Апокаліпсис*. Апокаліпсис – одна з книг християнської церковної літератури I ст. н. е., у якій зібрано містичні пророцтва про кінець світу [247, с. 55]. Есхатологічні паралелі характерні для роману «*Апокаліпсис по-київськи*» Т. Литовченка. Твір пов'язаний із жахливими подіями на Куринівці, техногенною катастрофою 1961 р., яка призвела до численних жертв і нагадала кінець світу. Заголовок роману «*Страшний суд*» В. Басараба співзвучний з останніми подіями, зображеними в Біблії. Страшний суд, за релігійними уявленнями, – суд, який вершитиме Бог над усіма людьми, коли настане кінець земного світу. Однак цей вислів має й фразеологічне значення – «які-небудь нестерпні, несприятливі умови, обставини (стихійне лихо, безладдя, колотнеча)» [96, с. 586].

Із *кінцем світу* (за Біблією) також асоціюється заголовок роману «*Армагеддон уже відбувся*» М. Матіос. У Біблії слово *Армагеддон* ужито лише раз у контексті, де ангели вилили «сім чаш гніву Божого» на людей. У широкому сенсі його пов'язують із війною між злом і добром та похмурими перспективами, що чекають людство. Отже, використання прецедентної назви формує нові значення, своєрідно вводить текст художнього твору (історію Івана Олексюка) у загальноісторичний і культурний контексти. У назві роману «*Армагед-дом*» М. і С. Дяченки використовують прийом мовної

гри, замінюючи кінцеве *-дон* на суголосне слово *-дом* (твір уперше опубліковано російською мовою, в українському варіанті він зберіг назву). У такий спосіб наголошено, що буденний, регулярний, жахливий Армагеддон став для жителів Землі Армагед-домом. Есхатологічні мотиви також характерні для роману-реквієму *«Армагеддон на Майдані»* В. Базіва – вражаючої розповіді про події 2014 р. в Україні, про безпрецедентний акт, що за своїми масштабами набуває значення Армагеддону. Рецепція апокаліптичної картини світу в сучасній українській літературі, крім традиційного християнсько-міфологічного сегмента, містить і соціально-історичні нашарування, пов'язані з трагедіями українського народу.

Прецедентні імена дають змогу увиразнити позицію автора. Це своєрідна спроба ідентифікувати сучасників і нинішню ситуацію за допомогою трансформації, рецепції, асоціації з героями та подіями традиційних сюжетів.

Отже, використання прецедентних імен у заголовках сприяє стереотипізації й оцінюванню дійсності в людській свідомості, усвідомленню зв'язку національного та глобального. Такі назви слугують важливим засобом емоційної оцінки і впливу на реципієнта (читача), зокрема на формування його картини світу. Назви загальновідомих творів мистецтва наділені неабиякою значущістю, це важлива частина інтертекстуального арсеналу, що поповнює основну частину вербально-ментального підґрунтя національної свідомості.

3.3. Основні прагматичні характеристики сучасного заголовка

Заголовок водночас зорієнтований на автора, читача й на текст. Основними прагматичними чинниками, на думку В. В. Корольової [143], які детермінують вибір назви, є антропоцентричні, автоцентричні та прогностичні. Антропоцентричні чинники представлено в кореляційній парі

«заголовок – читач» (тобто реалізація запитів і потреб читача), автоцентричні – «заголовок – автор» (реалізація авторських інтенцій) і прогностичні – «заголовок – текст» (проспективний характер заголовка). Під час продукування заголовка автор повинен зважати, з одного боку, на таку сутнісну характеристику, як сугестійний потенціал заголовка як мінітексту, який залежить від актуальної проблеми, необхідної тональності, експресивних мовних засобів тощо, а з іншого – ураховувати перцептивні здібності передбачуваного реципієнта, його здатність до оцінювання й інтерпретації. Автор не тільки інформує, він прагне сформувати в читача ставлення до інформації, наблизити сприйняття реципієнта до свого. Обмежений обсяг тексту заголовка спонукає автора ретельно добирати мовні засоби, здатні вплинути на читача.

Процес породження прагматичного ефекту в заголовку вможливлений насамперед тим, що в мові є засоби, наділені прагматичними властивостями, та учасники комунікативного акту, які ними володіють. Заголовок містить ключові елементи, що акцентують найрелевантнішу інформацію тексту та постають проекцією його основного змісту, проте форма їхнього представлення передбачає натяк на існування інших, дуже важливих, деталей, які стануть відомими тільки після ознайомлення з текстом («*Ненавиджу!!!*» О. Деркачової, «*Те, що на споді*» Ю. Покальчука). Зафіксовано заголовки на кшталт «*Ги-ги-и*» Ю. Винничука, «*Doc 1*» А. Чеха, які не зорієнтовують читача на зміст твору.

Лише повністю семантизований заголовок, на думку З. Я. Тураєвої, уможливорює успішне сприйняття твору [283, с. 56]. Заголовок може спровокувати хибну пресупозицію, а за відсутності фонових знань реципієнта взагалі неможливо спрогнозувати подальший текст. Амбівалентне прагматичне значення мають незвичні заголовки, здатні заінтригувати потенційного реципієнта, наприклад «*Помирана*» Т. Антиповича. Автор погоджується, що лексема-оказіоналізм, винесена в заголовок, зорієнтована

на дієслово *помирати*. Т. Антипович стверджує: «*Помирана*» – це країна смертельних чудес» [35, EP]. Існування закритої спільноти коритян (від назви полігону Корито) приречене. Їхній шлях досягнення мети – видобуток «чорнухи», яка здатна приносити людям щастя, – позначений випробуваннями й високою смертністю. Тож назва твору є тезою текстового корпусу.

Майже в усіх випадках для заголовка характерна, за визначенням В. А. Кухаренко, «передтекстова амбівалентність» [157, с. 94]. Задані в заголовку слова завжди слугують реалізацією вторинної номінації, крім того, вони переважно вживані не у своєму лексикографічному денотативному значенні, а в асоціативному. Т. В. Желтоногова [97] та А. А. Брудний [31] виокремлюють проміжний етап сприйняття заголовка – під час читання, коли читач поступово співвідносить заголовок із текстовим простором. Під час досягнення твору заголовок «ніби переростає свої початкові семантичні рамки, набуває додаткових «співзначень», стає надзвичайно виразним і містким» [315, с. 30]. Словосполучення «*Камінь серед саду*» проймає весь текст роману В. Лиса, формуючи категорію зв'язності, й утілює значеннєве ядро роману. Назва зазнає семантичних змін після прочитання тексту, оскільки контекст уточнює й збагачує його зміст. Кам'яна брила серед туману набуває переносного індивідуально-художнього значення – те, що не можна підняти, а тому семантична парадигма слова *камінь* актуалізує непряме фігуральне вираження проблеми: чи потрібно зважитися підняти брилу, змінити життя, подолати принизливу слабкість, із якою вже неможливо жити. Номінація «*Камінь серед саду*» характеризує сценарій існування людини, спроектований із концептосфери уявлень про функціонування каменя. Отже, заголовок дає змогу з'ясувати змістово-підтекстову інформацію. Лише на ретроспективному етапі можна визначити справжню ілюкцію заголовка, адже після прочитання тексту можна уточнити його значення.

На думку О. О. Калякіної, «такі спіралеподібні відношення між заголовком, текстом і його складниками дають читачеві можливість через співтворчість під час читання зрозуміти настанови автора, зв'язати твір у монолітну, але рухливу й живу смислову цілісність» [119, EP]. Сприйняття, розуміння та інтерпретація заголовка визначають ступінь і характер його прагматичного ефекту.

Зазвичай в аспекті актуального членування заголовків постає темою того, що розгортається в основному тексті, який стосовно назви являє собою рематичний блок [119, EP]. Заголовок, що містить ідею тексту й інтерпретує його, логічно зарахувати до рематичних. Окрім того, рематичними вважаємо так звані нульові заголовки, які є «певним стилістичним прийомом – розкрити те, що саме собою очевидне, прийом певного відчуження» [32, с. 188]. Такий заголовок нічого не повідомляє про зміст твору, проте він інтригує й викликає в читача бажання ознайомитися з твором, сприяє налагодженню контакту між учасниками комунікативного акту.

Заголовок – це своєрідна текстова рамка, із нього починається й ним завершується ознайомлення з твором. Отже, верифікація його змісту можлива лише після ознайомлення з текстом загалом. Проте варто зазначити й деяку умовність цього твердження, адже сприйняття – завжди суб'єктивний чинник, абсолютної реконструкції авторського бачення реципієнт не зможе досягнути, крім того, він обов'язково доповнить значення заголовка власним змістом.

Заголовок завжди втілює домінуючу авторську стратегію. Комунікативна настанова твору регламентована структурною організацією найменування. З огляду на це варто виокремити низку прагматичних різновидів заголовків. За основу візьмемо класифікації Г. Г. Почепцова [217] та Д. Вундерліха [352], які збігаються щодо багатьох різновидів та доповнюють одна одну:

1) заголовок-констатив (за класифікацією Д. Вундерліха – заголовок-репрезентатив), що акцентує ствердження, констатацію факту («Гра триває» К. Москальця, «Я знаю п'ять імен хлопчиків» О. Погребінської, «І мама ховала це у волоссі» С. Жадана, «Микола купує дім» О. Мацюпи);

2) заголовок-перформатив, який, на відміну від константиву, не описує події, а власне і є подією («Обіцяю перемогти» Я. Коваленка);

3) заголовок-директив – комунікативний тип заголовка, змістом якого є спонування до дії, буває двох видів:

а) заголовок-ін'юнктив, що передає значення наказу («Купіть місячну доріжку!» В. Тарасенка, «Любіть!..» О. Ірванця, «Бийся головою до стіни» С. Процюка);

б) заголовок-реквестив, комунікативно-інтенційним змістом якого є прохання («Пробач, Марцело» В. Андрусів, «Пробач, чи що» Я. Мельника);

4) заголовок-квеситив (за класифікацією Д. Вундерліха – заголовок-еротетив) із відкритою перспективою дослідження («Хто такий Ігор?» Г. Вдовиченко, «Хто дзвонить у двері?» Б. Мельничука, «Хто повірив Елеонорі Чайці?» Ю. Смаль, «Чому я не втомлююся жити?» Я. Мельника);

5) заголовок-вокатив, що вербалізує звертання, заклики («Сестро, сестро» О. Забужко, «Брате мій!» Я. Верещака);

б) заголовок-менасив, комунікативно-інтенційним значенням якого є погроза («І все-таки я тебе зраджу» Неди Неждани);

7) заголовок-промісив – розповідне за формою речення, що виражає обіцянку («Ще зустрінемося» Я. Веселовського).

Вибір конкретного типу заголовка мотивований, крім проспектності, і такими основними прагматичними чинниками, як автоцентричність та антропоцентричність. Заголовок завжди автоцентричний. Автор реалізує своє внутрішнє «я», укладаючи в заголовок ілокутивну мету з огляду на узагальненого адресата, намагається створити умови для успішної мовленнєвої дії. Письменник не тільки інформує, а й прагне сформувати в

читача ставлення до інформації, наблизити сприйняття реципієнта до свого бачення. Створюючи текст, автор усвідомлює, що він пише, на чому має намір зосередити увагу. Тож вибір конкретного заголовка залежить від внутрішнього «я» автора, від його інтелектуальної, психологічної й соціальної характеристик. Заголовок репрезентує авторське сприйняття відтворюваних ситуацій, реалізує цілісний авторський задум.

Антропоцентричність заголовка полягає в спробі встановити контакт із читачем із метою вплинути на нього. Апелятивно заголовок набуває рекламного змісту. Він має сформувати в реципієнта потрібний образ твору, умови подолання межі незнання й початкового рівня усвідомлення його змісту. Як засіб реклами, заголовок формує знання про твір, первинні якісні і кількісні його характеристики, активізує та впливає на розвиток потреби ознайомлення з твором, діючи на почуття, погляди читача, допомагає вибрати твір, що відповідає смакам, звичаям реципієнта, спонукає до прочитання твору.

Суцільний діалог автор – текст – читач (діалогічність) притаманний усім видам дискурсів, проте найхарактернішим є саме для сучасної літератури.

Отже, лексична наповнюваність та вибір синтаксичної моделі заголовка не довільні, вони інформаційно й прагматично детерміновані. Прагматичний вплив заголовка зумовлений принципами антропоцентричності, автоцентричності та перспектності, які зумовлюють інтерпретацію тексту.

3.4. Особливості процесу номінації сучасних українських творів

Номінація художніх творів передусім зумовлена прагматичною установкою автора. В. Гранецька вважає, що «вибір назви для книги – надзвичайно цікава, зворушлива і водночас складна частина письменницької

роботи»³. Найменування зазвичай виникає в процесі роботи над твором або після її завершення. Це засвідчують і відповіді письменників під час інтерв'ю. Саме так з'явилися назви *«Польові дослідження українського сексу»*, *«Музей покинутих секретів»* О. Забужко, *«Переверзія»* Ю. Андруховича, *«Чорне сонце»* В. Шкляра, *«Шизгара»* С. Батурина та ін. На думку О. Забужко, «спочатку потрібно до чогось дописатися, достукатися, тільки після того виникають заголовки. Вони інтимно вплетені в текст, інтимно впливають із нього, кристалізуються, народжуються й вистрелюють»⁴. Натомість початковим етапом роботи над твором у В. Гранецької є заголовок. Найменування романів *«Монолог самотнього чоловіка»* С. Батурина, *«Рекреації»* та *«Москавіада»* Ю. Андруховича також передували творам. Назва повісті *«Санта Лучія в кирзових чоботах»* М. Павленко з'явилася відразу після знайомства авторки з головною героїнею – італійкою Леа Сорезіною, якій волею обставин довелося доживати віку в українському селі. І тільки згодом було написано твір. Із назви починає писати твори й О. Деркачова. На її думку, іноді заголовок змінюють після написання твору або в процесі роботи над ним, але без заголовка не буде твору.

Відповіді респондентів засвідчують, що остаточний заголовок художнього твору також може бути результатом повторної номінації, яка полягає в отриманні денотатом нового імені. Цей процес завжди мотивований і комунікативно спрямований. Як стверджує Н. Д. Арутюнова, варіативність найменування одного об'єкта зумовлена множинністю суджень стосовно нього, оскільки імена та іменні вислови, що називають об'єкт, створені на основі предикатів, істинних (або потрактованих як істинні) щодо цього об'єкта [6, с. 307–308]. Можливість присвоєння тому самому текстові-денотату різних назв зумовлена різноманітними логічними відношеннями

³ Особисте спілкування.

⁴ Особисте спілкування.

між поняттями й наявністю різних ознак, здатних оприявнюватись у номінації.

Субституція первинного найменування зазвичай спричинена прагматичними інтенціями. Роман *«Троянда ритуального болю»* С. Процюка спочатку був названий *«Базиліск»*, але під такою назвою вже був відомий історико-сатиричний роман В. Неборака. Спроба перейменувати твір на *«Помазаник»* була відкинута видавцем. Остаточний вибір заголовка (*«Троянда ритуального болю»*) зумовлений авторським прагненням розкрити таємницю внутрішнього світу й харизми Василя Стефаніка, якого манила та переслідувала троянда – символ життя і смерті. Натомість початкову назву роману *«Дванадцять ритуальних обручів»* Ю. Андруховичу довелося змінити на *«Дванадцять обручів»*, щоб уникнути аналогії з названим романом С. Процюка, а заголовок *«Юстиція»* Ю. Андруховича дещо нагадував назву *«Лютеція»* Ю. Винничука, тому запропоновано ускладнений варіант – *«Коханці Юстиції»*. Першим заголовком роману *«Тінь сови»* (видання 2015 р.) В. Шкляра був *«Праліс»* (видання 1986 р.), що пояснено в самому творі: «<...> у кожного з нас повинен бути свій праліс» [319, с. 300] – інший світ, давній, загадковий, проте письменник для історії про кохання й журбу вирішив акцентувати момент смутку: тінь сови, яку побачили молодята перед весіллям, руйнує спокій і віщує біду. Це визначає вибір остаточного заголовка.

Персональною назвою роману *«Солодка Даруся»* М. Матіос була *«Трояка ружа»*. До цього образу авторка неодноразово повертається в романі (*«життя – то трояка ружа... То чорне тобі покажеться, то жовте, а там, дивися, загориться червоним»* [179, с. 171], на Васюті Калинич святошна сорочка *«з густими червоно-жовто-зеленими ружами»* [Там само, с. 136] тощо). Це не просто фонові деталі, а один із тих образів, що мають особливе змістове навантаження. Образ троякої ружі полісемантичний, це знак-символ краси, молодості, процвітання, людської долі, людського

страждання. Натомість остаточний варіант назви «Солодка Даруся» зосереджує увагу на образі Дарусі, який також має узагальнювальний характер, адже трагедія Дарусі – це трагедія всієї України.

Потри те, що перейменування твору – не досить поширене явище, зафіксовано й інші випадки зміни заголовка: зокрема, роман «Родовий відмінок» Міли Іванцової спочатку мав назву «Світ тримається на...»; «Казка діда Зигмунда» В. Кожелянка та В. Сердюка також відома під іншим заголовком «*Commemorabilia*» (від. англ. *commemorable* – «достопамятний»); «Моя класнюча дівчинка» М. Павленко спершу мала назву «Мухамедова королева» (заголовок утворений унаслідок гри слів: *муха* – *мед*, адже в книжці дуже багато бджіл). Пізніше авторка вирішила змінити її на нейтральнішу, але досить захопливу – «Моя класнюча дівчинка».

На появу назви роману «Шизгара» С. Батурина вплинув виступ сільських музикантів із піснею «Venus» гурту «Shocking Blue», знаковим твором 70-х років минулого століття. До цього твір змінив декілька назв, які також були прецедентними й пов'язаними з популярними піснями в Радянському Союзі 70-х рр. – хронологічного відрізка, у якому відбуваються події. Персональною роману-ностальжі була «Бек *in* Ю-Ес-Ес-А», на кшталт популярної пісні гурту «The Beatles», проміжною – «Венера і Марс», що збігалось з назвою диска, випущеного П. Маккарті. Заголовок роману-фентезі «Легенда» С. Батурина з маркетингових міркувань не задовольнив видавництво «Кальварія», тому його було змінено на «Меч королів».

Робоча назва третього роману «Саїд: право на життя» В. Гранецької заміненна на «Щасливий», оскільки в перекладі українською *Saïd* означає «щасливий». Ускладнено й початкову назву роману «Світ без часу» – «Дім, у котрому заблукав час» (В. Гранецька, А. Нікуліна, М. Однорог). Досить цікавою є історія переназивання роману «Дім Терези» О. Деркачової. За задумом авторки, саме так мало бути названо твір, проте задля уникнення асоціацій із матір'ю Терезою запропоновано інший варіант – «Дім Божени».

У видавництві вирішили перейменувати героїню на Терезу, тож у назві реалізовано первинний намір письменниці.

Отже, психологія творення заголовка завжди неповторна. Здебільшого він стає наслідком осмислення створеного письменником уявного світу, проміжним або підсумковим етапом роботи, проте інколи саме він є поштовхом до написання твору. Можливість присвоєння одному текстові різних назв, наявність низки ознак, що потенційно здатні стати основою для появи номена, первинно закладена в природі тексту. Основними причинами повторної номінації є зміна намірів автора, уникнення аналогії з іншими вже написаними творами, розбіжності в поглядах автора й видавництва, закони неймінгу.

3.5. Механізм сприйняття заголовків реципієнтами

Для з'ясування механізму сприйняття заголовків сучасних літературних творів, виявлення гендерних і вікових стереотипів, які склалися в читацькій свідомості, і визначення особливостей заголовкового тексту, на які орієнтується читач під час атрибуції твору як «чоловічого» чи «жіночого», використано асоціативний експеримент. В опитуванні взяло участь 108 осіб, серед яких 18 учителів Тальнівського економіко-математичного ліцею та викладачів Тальнівського будівельно-економічного коледжу Уманського національного університету садівництва (віком 38–46 років), 63 учні Тальнівського економіко-математичного ліцею Тальнівської районної ради Черкаської області (віком 14–17 років) та 27 студентів стаціонарної і заочної форм навчання Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (віком 19–25 років). Для опрацювання обрано 100 різножанрових та різнотематичних найменувань творів (див. Додаток Е).

Перші два запитання дали змогу отримати інформацію безпосередньо про респондентів (стать, вік). У наступних пунктах анкети задля об'єктивності представлено лише назви творів без указівки на авторів.

Відповідаючи на третє запитання, учасники експерименту оцінювали за п'ятибальною шкалою наявність конкретних ознак у текстах із пропонуваними заголовками. Найромантичнішими респонденти вважають назви *«Дивна така любов»* А. Багряної, *«Зорі, що купаються у річці»* С. Талан, *«Троянда ритуального болю»* С. Процюка, *«Любіть!..»* О. Ірванця. Вибір останнього твору можна пояснити стереотипним сприйняттям, пов'язаним із лексичним значенням слова *любити*, та відсутністю установки на основний постмодерністський принцип гри, виявлений у пародіюванні та абсурдності. Натомість, на думку респондентів, романтичні елементи найменш представлені у творах *«Борці»* Є. Марковського та А. Непиталюка та *«Переваги окупаційного режиму»* С. Жадана.

Інформанти вважають, що найбільше інтригують назви *«Якби»* І. Роздобудько та *«Записки українського самашедшого»* Л. Костенко. Вибір першої назви можна аргументувати ефектом від слова *якби*, оскільки в підсвідомості респондента закріплено, що воно передує якійсь умові, це й спонукає продовжити думку. Інтригувальний елемент заголовка *«Записки українського самашедшого»* Л. Костенко полягає в алюзії на відомий твір М. Гоголя й зумовлений бажанням читача простежити зв'язок цих творів, а також особливим інтересом безпосередньо до образу *самашедшого*, в уста якого традиційно в літературі вкладають завуальовану істину (Гамлет із однойменної п'єси В. Шекспіра, Чеширський Кіт із казки *«Аліса в Країні Див»* Л. Керрола). До заголовків із найвищим рівнем інтригованості респонденти зараховують *«Борці»* Є. Марковського, А. Непиталюка та *«Сусіди»* Р. Радутного.

Жартівливі й іронічні елементи, на думку респондентів, містять заголовки *«Записки українського самашедшого»* Л. Костенко, *«Дзеньки-*

бреньки» В. Даниленка та *«Капосні капці»* Б. Жолдака. Зарахування заголовка роману Л. Костенко до цієї групи, очевидно, пов'язане з акцентованою характеристикою героя та навмисними орфографічними помилками. Жартівливим також визначено заголовок повісті *«Дзеньки-бреньки»* В. Даниленка – пародія на замкнутість і маргінальність української культури. Відповідна реакція на заголовок *«Капосні капці»*, на нашу думку, зумовлена дивними героями, представленими в назві, та фонетичними прийомами алітерації й асонансу.

Найдотепнішими, на думку респондентів, є заголовки, ґрунтовані на різних прийомах мовної гри: *«№ 1. Роман-вибух»* О. Дроздова, *«Дос 1»* А. Чеха, *«Записки українського самашедшого»* Л. Костенко та ін.

У четвертому запитанні інформантам треба було за заголовками встановити жанр твору. Семантика назви *«Капосні капці»* Б. Жолдака дала змогу безпомилково визначити жанр – повість-казка. Також не викликало труднощів визначення жанру твору *«На перехресті осені й зими»* О. Ірванця: оскільки в назві відображено ліричне начало, респонденти кваліфікували твір як вірш. Також вони безпомилково визначили жанри творів *«Перверзія»* Ю. Андруховича та *«Записки українського самашедшого»* Ліни Костенко (роман).

Повість-казку *«Мишкові миші»* Г. Вдовиченко помилково визначали як вірш (на кшталт назв дитячих віршів), а роман *«Якби»* І. Роздобудько зараховували до майже всіх пропонованих жанрів, оскільки назва не містить достатньо інформації про особливості твору.

У п'ятому запитанні респондентам запропоновано з'ясувати домінантну рису твору за його назвою. Можливі варіанти: історичний, авантюрний, пригодницький, фантастичний, сатиричний, релігійний, біографічний, філософський, пародійний, детективний твір. Безпомилково інформанти визначили, що *«Гості з-поза реальності»* Ю. Сичука – фантастичний твір, адже в назві є пряма вказівка на це. Фантастичний мотив учасники

експерименту помітили в заголовку *«Гонимарник»* Дари Корній, який є покликанням на давньослов'янські легенди про дворушників. Безпомилково більшість респондентів зарахувала твори *«Дивна така любов»* А. Багряної та *«Любові полум'я»* Ніки Нікалео до мелодраматичних.

Учасники експерименту допустили найбільше помилок під час визначення провідного мотиву вірша *«Любіть!..»* О. Ірванця, зарахувавши його до еротичних чи до мелодраматичних. Роман *«Історія трамвайчика»* В. Михайленко за заголовком сприймають як фантастичний, натомість він є еротичним мелодраматичним твором. Назви *«Дульцінея»* Т. Литовченка, *«Імітація»* Є. Кононенко, *«Правила гри»* А. Серової не містять інформації щодо тематики творів, тому респонденти зараховували їх до різних тематичних груп..

Шосте запитання передбачало визначення за назвами творів їхньої цільової аудиторії. *«Капосні капці»* Б. Жолдака та *«Мишкові миші»* Г. Вдовиченко безпомилково кваліфіковані як дитячі твори; *«Переваги окупаційного режиму»* С. Жадана, *«Бульварний роман»* М. Матіос – як твори для дорослих; проте еротичний роман *«Історія трамвайчика»* В. Михайленко був неправильно кваліфікований як дитячий, оскільки в назві використано демінутивну форму *трамвайчик*. Помилково до групи творів для підлітків більшість респондентів зарахували роман *«Весняні ігри в осінніх садах»* Ю. Винничука.

У шостому запитанні анкети запропоновано обрати п'ять творів, назви яких заохочують до прочитання текстів. Зауважимо, що майже кожен заголовок обирали й чоловіки, і жінки, однак простежено деякі гендерні відмінності, що засвідчують формування у свідомості сучасного носія мови на основі його життєвого й читацького досвіду стереотипів «жіночого» / «чоловічого» тексту. Зокрема, чоловіки надають перевагу лаконічним та нейтральним за стилістичним забарвленням назвам, як-от: *«Жорстоке небо»* М. Кідрука (77,7 %), *«Диверсія»* Т. Литовченка (66,6 %),

«Імітація» Є. Кононенко (66,6 %). Водночас для жінок пріоритети у виборі належать назвам із яскраво вираженими семами ‘кохання’ («Дивна така любов» А. Багряної (88,8 %), «Любові полум'я» Ніки Нікалео (77,7 %)) та ‘фантастика’ («Гонимарник» Дари Корній (88,8 %)). Дівчата вважають найвдалішими назви: «Дивна така любов» А. Багряної (85,4 %) «Любіть!..» О. Ірванця (83,3 %), «Мантра-омана» В. Гранецької (81,2 %). Хлопці надали перевагу таким заголовкам: «№ 1. Роман-вибух» О. Дроздова (85,7 %), «Жорстоке небо» М. Кідрука (83,3 %), «Пацики: конкретний роман» А. Дністрового (83,3 %). Респондентів жіночої статі привабили назви, що містять натяк на особистісні стосунки, із яскраво вираженою семою ‘кохання’, натомість представникам чоловічої статі цікавими були заголовки, пов’язані з боротьбою, пригодами.

На думку респондентів – учнів та студентів – основними рисами назв сучасних творів мають бути образність, лаконічність, наявність елементів інтриги. Старші респонденти надають перевагу точним, лаконічним заголовкам.

Найпоширенішим способом структурування й упорядкування мовних даних є електронний покажчик, який дає змогу реалізувати пошук потрібного матеріалу, створювати форми, запити і звіти, діаграми, оновлювати показники тощо, а відтак електронний покажчик забезпечує компактне збереження й репрезентацію заголовків творів сучасної літератури (див. Додаток Ж). Створено електронний покажчик на 2000 заголовків з основними рубриками «Назва твору», «Автор», «Рік написання, публікації», «Жанр».

Висновки до розділу 3

Прагматичний підхід до аналізу заголовків сучасних художніх творів уможливорює об’єктивне представлення істотних рис мовної картини світу,

характерної для носіїв мови на зламі ХХ–ХХІ ст., і мовної картини світу окремого письменника.

Заголовок належить до нефакультативних конститuentів тексту, є важливим засобом авторської стратегії. Як частина тексту заголовок функціонує синсемантично. Він впливає на структурно-семантичну організацію тексту та формування основних характеристик. Прагматичний вплив заголовка скоординований основними принципами його добору (антропоцентричність, автоцентричність і проспективність), від яких залежить інтерпретація тексту.

Як метатекстовий компонент, він актуалізує найрелевантнішу інформацію про текст. Після ознайомлення із заголовком у реципієнта на підставі мовних, енциклопедійних та ілюкативних знань відбувається первинне сприйняття тексту, кореговане після прочитання, а відтак змінюється й сенс заголовка. Він набуває значення коду для інтерпретації тексту, імпліцитно передає й коментує експліцитно представлену інформацію.

Інтертекстуальний сегмент стає виразником комунікативної міжтекстової векторності заголовка. Виявом інтертекстуальності є вживлення в заголовковий текст алюзій і ремінісценцій.

Механізм формування заголовка визначає мотивація – наскрізна в процесі творення номінативної одиниці лінгвопсихоментальна операція встановлення семантичної та формальної залежності між мотиватором і похідною номінативною одиницею на підставі зв'язків різних компонентів структури знань про позначуване в етнічній свідомості. На підставі цього виокремлюють мотивовані та немотивовані заголовки. На противагу мотивації, вирізняють псевдомотивацію – номінативний процес, який не фіксує мотиватора в структурі знань про дійсність. Натомість для псевдомотивованих заголовків характерна наявність формального мотиватора й парадоксальної внутрішньої форми.

Основою для виокремлення різновидів мотивації є статус мотиватора й моделі структури знань про дійсність. Відповідно до цього заголовкам творів притаманна пропозиційно-диктумна мотивація, де використано мотиватори з прямим значенням; модусна, ґрунтована на залученні мотиваторів, ураховуючи оцінне сприйняття; асоціативна, що застосовує знаки-мотиватори в метафоричному значенні; та змішана, яка поєднує різні за статусом мотиватори.

Прецедентну мотивацію виокремлено на підставі залучення прецедентної одиниці як мотиватора й протиставлено неprecedентній. За допомогою відомих словесних формул у заголовку письменник конденсує художній потенціал тексту-джерела, нашаровуючи на нього нові елементи змісту відповідно до нових мистецьких задумів. Це сприяє досягненню людських цінностей крізь призму мови за допомогою культурної пам'яті.

Початкове значення прецедентної одиниці бере участь у формуванні значення нової трансформованої одиниці. Структурно трансформовані й семантично обіграні прецедентні одиниці не тільки виявляють емоційно-експресивний вплив на читача та створюють у його свідомості живі, унаочнені образи, але й мають особливе значення не навантаження, поглиблюють зміст твору, надають додаткових відтінків художнім явищам. Трансформаційні прийоми сприяють створенню динамічної моделі світу.

Структурна організація заголовків детермінує виокремлення їхніх прагматичних різновидів, які передають комунікативну настанову: заголовка-констатива, заголовка-перформатива, заголовка-директива, заголовка-ін'юнктива, заголовка-реквестива, заголовка-квеситива, заголовка-вокатива, заголовка-менасива та заголовка-промісива.

Проведене інтерв'ювання письменників сприяло з'ясуванню особливостей номінації заголовків сучасних українських творів, а асоціативний експеримент виявив механізм сприйняття заголовків респондентами. Асоціативний експеримент засвідчив зацікавленість

аудиторії сучасними творами. Респонденти вважають, що найцікавішими є заголовки художніх творів, для яких характерні образність, емоційна насиченість, прямі чи непрямі вказівки на інтригу.

Дібраний ілюстративний матеріал занесено до електронного покажчика, що нараховує 2000 одиниць.

Проблемі прагматики заголовків присвячена низка одноосібних статей: [325; 327; 330; 333; 334; 335; 336; 340; 341].

ВИСНОВКИ

В ономасіологічному просторі особливе місце посідають заголовки – номінативні одиниці, що є знаками й актуалізаторами концепту твору, мінімальними формальними структурно-семантичними конструкціями з фіксованою доміантною позицією в тексті. Процес надання творові імені за основними параметрами є актом образної (текстуальної) номінації. Заголовкові номени постають унаслідок вторинної номінації й можуть бути реалізовані як одиниці повторної номінації (перейменування тексту) чи варіативної номінації (назви похідних творів – перекладів, кінофільмів, мультфільмів).

Аспекти вивчення заголовків багатовекторні: по-перше, вони диференційовані з огляду на обраний напрям досліджень – літературознавчий чи лінгвальний; по-друге, залежно від вертикального чи горизонтального зрізу мови передбачають синхронний чи діахронний підхід; по-третє, регламентовані вибором формально-змістових критеріїв.

У розрізі вчення про текст заголовок функціонує як диктема, інтегруючи чотири найважливіші функційно-знакові аспекти мови: номінацію, предикацію, тематизацію та стилізацію. Заголовок належить до нефакультативних текстових знаків, посідаючи чітко фіксовану позицію. Він може бути проаналізований у позатекстовій площині як автосемантична одиниця й у конекції «заголовок – текст» як синсемантична одиниця. Такий двовекторний підхід до дослідження заголовка вможливує виокремлення лексико-семантичної та структурно-семантичної специфіки заголовкових структур, з одного боку, і з'ясування особливостей мотивації номінативних текстових знаків – з іншого.

Функційний спектр заголовків охоплює номінативну, репрезентативну, графічно-видільну, інтегративну, концептуально-змістову, єднальну, оцінно-експресивну, імпресивну, рекламну й естетичну функції. Із погляду

когнітивістики функційне навантаження заголовків полягає в породженні, організації, збереженні й передаванні знань про заголовок і про твір.

У діахронній перспективі формування заголовкових моделей реалізовано в напрямку звуження текстової інформації й ускладнення номінативного значення предикативною інформацією, посилення атрактивності та образності.

Семантика заголовка інтегрує основні складники значення (референтні, денотативні й сигніфікативні), які доповнені периферійними компонентами (конотативними, етимологічними й асоціативними). Сигніфікативність заголовка двовекторна: спочатку він є відображенням фрагмента реальності, потім – вторинної змодельованої художньої дійсності.

Для заголовків сучасних творів характерна кореляція з основними змістовими характеристиками тексту: «герой», «предмет (деталь)», «дія, подія, стан, явище», «простір» і «час». Структурно-системне представлення лексико-семантичного фонду заголовків уможливило польовий підхід до вивчення цього феномену. Найбільшим за обсягом і сферою поширення є ЛСП *людина*. Ядерна сфера цього поля містить найменування людини, номінативні біологічні характеристики за статтю, віком, соціальні характеристики, номінацію за сферою діяльності тощо. До периферійної зони входять лексеми на позначення побуту, продуктів діяльності, життєвого простору, атрибутів тощо. Неперервність лексичного мовного простору засвідчують реляції між цим полем та іншими ЛСП, сформованими навколо центрів (*любов, релігія, природа* тощо), що належать до ядерної та периферійної зон.

Лексичне наповнення заголовків детермінують не лише змістові категорії тексту, а й основні тенденції розвитку лексичної системи української мови. Визначальними для цього процесу є інтегративна тенденція, образність, інтелектуалізація, інтернаціоналізація, автохтонізація,

деколонізація, тенденція до економії мовної енергії, лінгвальних засобів, онімізація.

Для посилення впливу на читача письменники використовують мовну гру. Досягнення ігрового ефекту на лексико-семантичному рівні полягає в нівелюванні значення слова, функціюванні лексеми відразу в декількох значеннях тощо. Основними засобами створення образності в заголовку є епітет, порівняння, метафора, метонімія, синекдоха, оксиморон тощо. Лінгвальні експерименти не лише формують естетичний ефект, а й слугують водночас показником ступеня володіння мовними виражальними засобами.

Уведення в художній текст запозичень ґрунтоване на ефекті невиправданих сподівань, які фіксують на собі увагу читача, збагачують заголовки стилістичними конотаціями, надають художньо-виражального навантаження. У масиві заголовкових запозичень виокремлено графічні іншомовності, мовний меланж, транскрибовані елементи, слова-гібриди. Окремішнє місце посідають квазізапозичення, створені на основі імітації – представленні українських слів латинською графікою. Інтенсивне проникнення в заголовковий простір стилістично зниженої лексики відображає лібералізацію й демократизацію мови.

Формальна організація сучасного заголовка репрезентує повний спектр наявних структурних моделей: словоформ, словосполучень та речень. До заголовків-формальних словоформ зараховано кореляти-монолексеми з експліцитно вираженою номінативною функцією та всі сполуки, до складу яких належить лише одна лексема, що є самостійною частиною мови. Заголовок з експлікованою номінативною функцією, що містить два й більше повнозначних слів, кваліфіковано як формальні словосполучення. Заголовок із домінантною предикативною функцією потрактовано як формальне речення. Структурна організація заголовка відповідає вкоріненню у свідомості реципієнта граматичним заголовкотвірним одиницям. До найпоширеніших належать найменування, виражені іменниками у формі

називного відмінка, іменниково-прикметниковими словосполученнями та простими реченнями, натомість частотність інших структурних типів значно нижча. Найменш продуктивні заголовки-словоформи, виражені іншими самостійними й службовими частинами мови, заголовки-складносурядні речення.

Аналіз художніх найменувань із погляду гендерної аспектизації вможливив виокремлення відповідних гендерних преференцій. Між чоловічою і жіночою репрезентацією художніх творів у стилістичній площині існують конкретні відмінності: «чоловіче» письмо стриманіше й чіткіше, тяжіє до впорядкованості й конкретності, натомість жіночому письму притаманна виразна атрибутивність та емоційність.

Як синсемантична одиниця заголовка бере участь у структурно-семантичній організації тексту й суттєво визначає основні текстові категорії: інформативність, модальність, цілісність, відносну завершеність, зв'язність, прагматичність, проспекцію й ретроспекцію. В ієрархії сильних текстових позицій позиція заголовка витлумачена як найсильніша.

З огляду на мотиваційну природу виокремлено мотивовані, немотивовані та псевдомотивовані заголовки. Опозиція «мотивовані / немотивовані» кваліфікована на підставі наявності / відсутності мотиватора. Псевдомотивація передбачає суто формальний підхід до вибору мотиваторів. Залежно від статусу мотиватора в структурі знань про позначене диференційовано пропозиційно-диктумний, модусний та асоціативний типи мотивації заголовків.

Наявність прецедентної одиниці як мотиватора вможливила виокремлення прецедентної мотивації. Прецедентний феномен у заголовках має не лише значеннєве навантаження, характерне для прототексту, але також є джерелом формування нового значення в новому текстовому просторі. Залежно від інтенції автора прецедентні одиниці вводять у заголовки у незмінному чи в зміненому вигляді, але обов'язковою умовою

їхнього функціювання є впізнаваність. Трансформація прецедентного феномену зазвичай посилює його експресивність, надає фразі додаткових семантичних відтінків.

Вибір заголовка детермінують антропоцентричні, автоцентричні та прогностичні чинники, які стають мотиваторами створення низки прагматичних заголовкових різновидів: заголовка-констатива, заголовка-перформатива, заголовка-директива, заголовка-ін'юнктива, заголовка-реквестива, заголовка-квеситива, заголовка-вокатива, заголовка-менасива та заголовка-промісива. Модальність, характерна для кожного різновиду, відображає основну модальність тексту, адже заголовок утілює панівну авторську стратегію.

У сучасному заголовкотворенні репрезентована повторна номінація, завжди мотивована й комунікативно спрямована, зумовлена інтенціями автора, вибором видавництва, реалізацією неймінгу.

Прагматика заголовка залежить не лише від його прагматичних параметрів, а й від особистісних характеристик реципієнта, що важливо для повноцінної інтерпретації найменувань творів. Асоціативний експеримент сприяв визначенню рецептивних характеристик читачів. Досліджувані заголовки структуровані й упорядковані в електронному покажчику.

Продовження й поглиблення студій у царині вивчення заголовків художнього тексту передбачає з'ясування особливостей конекції заголовка твору з його структурними компонентами, ґрунтовний аналіз варіативної номінації тощо. Одну з перспектив нашого дослідження вбачаємо і в практиці укладання лексикографічної праці – словника заголовків, який матиме відкриту структуру з можливістю доповнення та редагування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агапова А. Н. Заголовок в современной русской прессе: эпистемический и прагматический аспекты: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Волгоград : [б. и.], 2011. – 23 с.
2. Адмони В. Г. О двусоставности предложения // Ученые записки I ЛГПИИЯ. – Ленинград : [б. и.], 1955. – Вып. 2. – С. 131–172.
3. Апресян Ю. Д. Языковая аномалия и логическое противоречие // Избранные труды : в 2 т. – Москва : Языки русской культуры, 1995. – Т. II : Интегральное описание языка и системная лексикография. – С. 598–621.
4. Арнольд И. В. Значение сильной позиции для интерпретации художественного текста // Иностранные языки в школе. – 1978. – № 4. – С. 23–30.
5. Арнольд И. В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность. – Москва : Ленард, 2016. – 448 с.
6. Арутюнова Н. Д. Номинация и текст // Языковая номинация (Виды номинации). – Москва : Наука, 1977. – С. 304–357.
7. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. – Москва : Наука, 1976. – 383 с.
8. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – Москва : Язык русской культуры, 1999. – 895 с.
9. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – Москва : Изд-во иностр. лит-ры, 1955. – 416 с.
10. Барт Р. S/Z. – Москва : Эдиториал УРСС, 2001. – 232 с.
11. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – Москва : Прогресс, 1989. – 616 с.
12. Бахарев Н. Е. Общие тенденции и некоторые закономерности структурно-функционального развития газетных заголовков // Русское и

зарубежное языкознание. – Алма-Ата : Казах. гос. ун-т., 1970. – Вып. 4. – С. 72–79.

13. Бахарев Н. Е. Структурно-функциональное развитие заголовков (на материале заголовков из газет и журналов за 1903–1907, 1935–1939, 1965–1970 гг.) : дисс. ...канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Алма-Ата, 1971. – 222 с.

14. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского. – Москва : Советская Россия, 1972. – 320 с.

15. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества – Москва : Искусство, 1979. – 423 с.

16. Белинская О. Е. Textoобразующая роль заголовка в формировании коммуникативной перспективы художественного текста // Наукові записки Вінницьк. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія «Філологія». – 1999. – № 1. – С. 135–138.

17. Бердник О. С. «История Русовъ» як метатекст. – URL : http://www.ukrlit.net/lib/berdnyk_olena/1.html (дата звернення: 21. 01. 2018).

18. Берестова А. А. Релігійні назви і тексти як прецедентні феномени в художній оповіді В. Лиса (на матеріалі роману «Соло для Соломії») // Лінгвістичні дослідження. – Харків– 2014. – Вип. 37. – С. 117–122.

19. Библик С. П., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів. Тлумачення, словотворення та слововживання : близько 35000 слів і словосполучень / за ред. С. Я. Єрмоленко. – Харків : Фоліо, 2005. – 623 с.

20. Блох М. Я. Диктема в уровневой структуре языка // Вопросы языкознания. – 2000. – № 4. – С. 56–67.

21. Блох М. Я. Коммуникативно-парадигматические аспекты исследования языковых единиц : сб. статей. – Барнаул : Изд-во БГПУ, 2004. – С. 21–28.

22. Богданова О. Ю. Заглавие как семантико-композиционный элемент художественного текста: на материале английского языка : дисс. ...

канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». – Ярославль, 2009. – 149 с.

23. Богородицкий В. А. Лекции по общему языковедению. – URL : <http://www.twirpx.com/file/896516/> (дата звернення: 21. 01. 2018).

24. Боева Е. В. Заголовки у творчій спадщині Григорія Сковороди (структурно-семантичний аспект). – URL : <http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2013/02/Boeva2.pdf> (дата звернення: 21. 01. 2018).

25. Болдарева Е. Ф. Языковая игра как форма выражения эмоций : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. філол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка». – Москва : [б. и.], 2001. – 19 с.

26. Бондалетов В. Д. Русская ономастика : учеб. пособие. – Москва : Просвещение, 1983. – 224 с.

27. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса: от психолінгвістики к лінгвосинергетике. – Москва : КомКнига, 2007. – 288 с.

28. Борисенко Н. Д. Драматичний твір як об'єкт лінгвістичного дослідження. – URL : <http://eprints.zu.edu.ua/15588/1.pdf> (дата звернення: 21. 01. 2018).

29. Браїлко Ю. І. Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60–80-х років ХХ століття (семантико-стилістичний аспект) : дис. ...канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Київ, 2005. – 245 с.

30. Бредихин С. М. Языковая игра как лингвистический феномен (на материале философских текстов М. Хайдеггера) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. філол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка». – Нальчик : [б. и.], 2003. – 24 с.

31. Брудный А. А. О сознании текста // Мысль и текст : сб. науч. тр. / под ред. А. А. Брудного. – Фрунзе : Из-дво КГНУ, 1988. – С. 3–9.

32. Будагов Р. А. Поэтика заголовков в «Дон-Кихоте» Сервантеса // Писатели о языке и язык писателей. – Москва : Изд-во МГУ, 1984. – С. 182–196.
33. Булаховський Л. А. Вибрані праці : у 5 т. – Київ : Наук. думка, 1977. – Т. 2. – 631 с.
34. Буракова С. И. Трактовка заглавий в отечественной лингвистической литературе. – Астрахань : изд-во Астраханского гос. пед. ин-та, 1979. – 38 с.
35. Ваварство й руйнування міфів: Тарас Антипович презентує роман «Помирана». – URL : <https://hromadskeradio.org/hromadska-hvylya/varvarstvo> (дата звернення: 21. 01. 2018).
36. Валгина Н. С. Современный русский язык. Синтаксис. – Москва : Высшая школа, 2003. – 416 с.
37. Валгина Н. С. Теория текста. – Москва : Логос, 2003. – 250 с.
38. Варзапова В. Ю. Заголовок современного медиатекста в аспекте межтекстовых отношений // Вестник Костромского государственного университета. – 2015. – № 5. – Т. 21. – С. 115–119.
39. Василевский А. Л. Семиотический анализ товарных знаков // Семиотические проблемы языков науки, терминологии, информатики. – Москва : Наука, 1971. – С. 474–478.
40. Васильев Л. М. Теория семантических полей // Вопросы языкознания. – 1971. – № 5. – С. 105–113.
41. Васильева Т. В. Заголовок в когнитивно-функциональном аспекте: на материале современного американского рассказа : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». – Москва : [б. и.], 2005. – 22 с.
42. Ватолина Т. Г. Способы передачи прагматического потенциала заголовков художественных произведений при переводе. – URL :

<https://cyberleninka.ru/.../sposoby-peredachi-pragmaticheskogo-potentsiala-zagolovk> (дата звернення: 21. 01. 2018).

43. Веденёва Ю. В. Структурно-семантические особенности организации малоформатных текстов заглавий англоязычных поэтических произведений, адресованных детской аудитории. – URL : www.gramota.net/materials/2/2013/11-2/11.html (дата звернення: 21. 01. 2018).

44. Вежбицкая А. Метатекст в тексте // Новое в зарубежной лингвистике. – Москва : Прогресс, 1978. – Вып. 8. – С. 402–422.

45. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – Москва : Языки славянской культуры, 1999. – 776 с.

46. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

47. Венгринюк М. І. Прагматика вторинних науково-технічних текстів (на матеріалі заголовків наукових статей нафтогазового спрямування) // Вісник Житомирського державного університету. Серія «Філологічні науки». – 2014. – Вип. 4 (76). – С. 166–169.

48. Веселова Н. А. Заглавие литературно-художественного текста: антология и поэтика : дисс. ...канд. филол. наук : спец. 10.01.08 «Теория литературы». – Тверь, 1998. – 236 с.

49. Виноградов В. В. Из истории изучения русского синтаксиса (от Ломоносова до Потебни и Фортунатова). – Москва : Изд-во МГУ, 1958. – 400 с.

50. Виноградов В. В. О языке художественной прозы: Избранные труды. – Москва : Наука, 1980. – 360 с.

51. Винокур Г. О. Заметки по русскому словообразованию // Избранные работы. – Москва : Учпедгиз, 1959. – С. 419–442.

52. Витгенштейн Л. Философские исследования // Философские работы. – Москва : Гнозис, 1994. – 612 с.

53. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви : монографія. – Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2013. – 327 с.
54. Вінтонів М. О. Комунікативна структура речення й тексту в українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Одеса : [б. в.], 2013. – 36 с.
55. Вінтонів М. О. Комунікативні вияви теми у структурі тексту // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». – 2015. – № 15 (1). – С. 15–18.
56. Волков А. Р. Заголовок // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – С. 211–213.
57. Выготский Л. С. Мышление и речь. – Москва : Лабиринт, 1999. – 350 с.
58. Выготский Л. С. Психология искусства. – Москва : Искусство, 1986. – 572 с.
59. Гавловська Т. А. Заголовок художнього твору (на матеріалі прозових творів Теодора Фонтане). – URL : www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe (дата звернення: 21. 01. 2018).
60. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики. – Москва : Прогресс, 1989. – 700 с.
61. Гак В. Г. Прагматика, узус и грамматика речи // Иностранные языки в школе. – 1982. – № 5. – С. 48–64.
62. Галич В. М. Заголовок у структурі змісту й формі публіцистичних творів Олеся Гончара : зб. пр. наук.-дослід. центру періодики. – 2003. – Вип. 11. – С. 537–556.
63. Галкина-Федорук Е. М. Односоставные предложения в современном русском языке // Русский язык в школе. – 1959. – № 2. – С. 14–17.
64. Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского языка. – Москва : Издательство литературы на иностранных языках, 1958. – 460 с.

65. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. – Москва : Наука, 1981. – 140 с.
66. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык. Синтаксис. – Москва : Просвещение, 1958. – 301 с.
67. Головин Б. Н. Основы культуры речи. – Москва : Высшая школа, 1988. – 318 с.
68. Голод О. Є. Особливості семантики та функціонування пейоративної лексики в сучасній німецькій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». – Львів : [б. в.], 2001. – 18 с.
69. Голомидова М. В. Искусственная номинация в русской ономастике. – Екатеринбург : Изд-во Уральского педагогического ун-та, 1998. – 375 с.
70. Голубева Н. А. Номинация и когниция: опыт когнитивного описания номинативной системы языка // Вестник Нижегородского университета имени Н. И. Лобачевского. – 2008. – № 6. – С. 217–223.
71. Горішна Л. В. Відтворення прагматичного потенціалу тексту в перекладі // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць – Харків : Вид-во ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2013. – Вип. 35. – С. 245–251.
72. Грамматика русского языка : в 2 т. / под. ред. Н. Ю. Шведовой. – Москва : Изд-во АН СССР, 1952–1954. – Т. 2. – Ч. 2. – 444 с.
73. Гридина Т. А. Языковая игра в художественном тексте. – Екатеринбург: Изд-во Уральского педагогического ун-та, 2012. – 253 с.
74. Грицюк Л. Ф. До питання про лінгвістичний статус заголовка // Мовознавство. – 1989. – № 5. – С. 55–58.
75. Грицюк Л. Ф. Образно-семантичний підхід до класифікації заголовків // Мовознавство. – 1992. – № 2. – С. 51–56.
76. Грінченко Б. Д. Словник української мови : в 4 т. – Київ : Наук. думка, 1996–1997.

77. Гудков Д. Б. Прецедентные феномены в языковом сознании и межкультурной коммуникации : дисс. ...д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка». – Москва, 1999. – 400 с.
78. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. – Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
79. Гудшмидт К. Общие тенденции и специфические формы их представления в современных славянских языках // *Jazykovedný Časopis*. – 1998. – № 49/1–2. – S. 15–26.
80. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – Москва : Прогресс, 1984. – 297 с.
81. Далгатова З. М. Газетный заголовок как проявление авторской модальности в аварском языке в сопоставлении с английским // *Известия Дагестанского государственного педагогического университета. Серия «Общественные и гуманитарные науки»*. – 2012. – № 1. – С. 6–69.
82. Дашвар Люко. Покров. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 378 с.
83. Демин А. С. «Сказание о Мамаевом побоище». История древнерусской литературы / отв. ред. А. С. Демин. – Москва : Языки славянских культур, 2008. – С. 126–131.
84. Деррида Ж. О грамматики / пер. с фр. и вст. ст. Н. Автономовой. – Москва : Ad Marginem, 2000. – 512 с.
85. Детскина Р. В. Структурно-семантический и коммуникативный статус заголовков рефератов к патентам в системе автоматической переработки текста : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка». – Минск : [б. и.], 1991. – 24 с.
86. Джанджакова Е. В. О поэтике заглавия // *Лингвистика и поэтика* : сб. статей. – Москва : Наука, 1979. – С. 207–214.

87. Джанджакова Е. В. Об использовании цитат в заглавиях художественных произведений // Структура и семантика текста : межвуз. сб. научн. трудов. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1988. – С. 30–37.
88. Дмитрієв С. В. Когнітивно-ономасіологічний аналіз номінацій особи в сучасних українських соціолектах : дис. ...канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Одеса, 2015. – 324 с.
89. Добраев Л. П. Прикладные аспекты лингвистики. – Москва : Рус. яз., 1995. – 64 с.
90. Долгирева А. Э. Газетный заголовок в прагматическом аспекте : дисс. ...канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Таганрог, 2002. – 298 с.
91. Домашнев А. И., Шишкина И. П., Гончарова Е. А. Интерпретация художественного текста. – Москва : Просвещение, 1983. – 192 с.
92. Дресслер В. Синтаксис текста // Новое в зарубежной лингвистике. – Москва : [б. и.], 1978. – Вып. 8. – С. 111–137.
93. Есперсен О. Философия грамматики. – Москва : Изд-во иностранной литературы, 1958. – 404 с.
94. Євграфова А. О. Заголовок як актуалізатор текстової інформації // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология». – Симферополь : [б. и.], 2006. – Т. 19 (58). – № 5. – С. 126–130.
95. Єрмоленко І. І. Семантичні особливості заголовків детективних романів Даниеля Пеннака // Науковий вісник Херсонського державного ун-ту. Серія «Лінгвістика». – 2011. – Вип. 25. – С. 215–219.
96. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник – Київ: Довіра, 2006. – 703 с.
97. Желтогонова Т. В. Заголовок як компонент українського поетичного тексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Кіровоград : [б. в.], 2000. – 20 с.

98. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст.: функціональний і прагмастилістичний аспекти : монографія. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 400 с.
99. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту : Теорія і практикум. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. – 313 с.
100. Загнітко А. П. Лінійний і вертикальний внутрішньотекстовий потенціал заголовка. – URL : http://www.linguistics.kspu.edu/webfm_send (дата звернення: 21. 01. 2018).
101. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: Поняття і терміни : у 4 т. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Т. 1. – 402 с.; Т. 2. – 350 с.; Т. 3. – 426 с.; Т. 4. – 388 с.
102. Загнітко А. П. Текст як лінгвістична категорія // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 1997. – Вип. 3. – С. 135–147.
103. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
104. Загнітко А. П., Домрачева І. М. Основи мовленнєвої діяльності : навч. посібник. – Донецьк : Український культурологічний центр, 2001. – 56 с.
105. Заголовок. – URL : <http://moyaosvita.com.ua/marketing/zagolovok/> (дата звернення: 21. 01. 2018).
106. Захаренко І. В. Прецедентные высказывания и их функционирование в тексте // Лингвокогнитивные проблемы межкультурной коммуникации. – Москва : Филология, 1997. – С. 92–99.
107. Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості. – Львів : ПАІС, 2004. – 268 с.
108. Зеленский В. В. Толковый словарь по аналитической психологии. – URL : <http://www.myword.ru> (дата звернення: 21. 01. 2018).
109. Земская Е. А. Цитация и виды ее трансформации в заголовках современных газет // Поэтика. Стилистика. Язык и культура. – Москва : Наука, 1996. – С. 157–168.

110. Земская Е. А., Китайгородская М. А., Рязанова Н. Н. // Русская разговорная речь. – Москва : Наука Флинта, 1983. – 276 с.
111. Иноземцева Н. В. Прецедентные феномены как лингвистические маркеры заголовков англоязычных поэтических произведений. – URL : docplayer.ru/39259547-Precedentnye-fenomeny-kak-lingvisticheskie-markery-zagol (дата звернення: 21. 01. 2018).
112. Исаева А. В. Функционирование прецедентных текстовых реминисценций в устной речи носителей русского языка : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Москва : [б. и.], 2001. – 23 с.
113. Исторический словарь. – URL : <http://vslovar.ru/slovar/istoricheskij-slovar> (дата звернення: 21. 01. 2018).
114. Исхакова И. В. Семантические и функциональные особенности заголовочных комплексов художественных текстов (на материале произведений англоязычных авторов XVIII–XX вв.) // Вестник ОГУ. – 2010. – № 11 (117). – С. 75–81.
115. Іздрік Ю. Таке. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2009. – 396 с.
116. Ільченко В. І. «Актуалізатори» в газетному заголовку. – URL : journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1312 (дата звернення: 21. 01. 2018).
117. Казарин Ю. В. Филологический анализ поэтического текста : учебн. для вузов. – Москва : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2004. – 430 с.
118. Кайда Л. Г. Композиционный анализ художественного текста. – Москва : Флинта, 2000. – 152 с.
119. Калякіна О. О. Функції й особливості сприйняття заголовка публіцистичного матеріалу (теоретичний аспект). – URL : http://www.nbuv.gov.ua/old.jrn/Soc_Gum/dlgum/2007 (дата звернення: 21. 01. 2018).

120. Калько В. В. Предикатна мотивація назв лікарських рослин в українській мові // Вісник Львівського університету. Серія «Філологія». – 2004. – Вип. 34. – Ч. I. – С. 214–218.

121. Каніболоцька Л. С. Про функцію заголовка-цитати з циклу «Казки сучасного міста» Людмили Таршаницької // Таїни художнього тексту (до проблем поетики тексту) : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : РВЦ ДНУ, 2003. – Вип. 3. – С. 228–233.

122. Каплан В. М. Запрет как точка опоры или кому и зачем нужна ненормативная лексика в художественной литературе. – URL : <http://www.fomacenter.ru/articles/1030/> (дата звернення: 21. 01. 2018).

123. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – Москва : Наука, 1987. – 261 с.

124. Каримова Т. Ф. К вопросу о синтаксическом статусе заголовка // Проблемы сверхфазовых единств. Семантико-синтаксическая структура (межвузовск. тематический сб.). – Уфа : Изд-во Башкирского гос. ун-та, 1985. – С. 4–5.

125. Карпенко Ю. О. Заглавия произведений В. П. Катаева (ономастические наблюдения) // Русское языкознание. – Киев : [б. и.], 1988. – Вып. 17. – С. 36–41.

126. Карпенко Ю. О. Про назви творів Ліни Костенко. – URL : <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine41-4.pdf> (дата звернення: 21. 01. 2018).

127. Качаев Д. А. Социокультурный и интертекстуальные компоненты в газетных заголовках (на материале российской прессы 2000–2006 гг.) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Ростов-на-Дону : [б. и.], 2007. – 25 с.

128. Киселёв В. С. Метатекстовые повествовательные структуры в русской прозе конца XVIII – первой трети XIX века. – Томск : Томский государственный университет, 2006. – 544 с.

129. Киченко О. С. Постмодернізм у творчій системі ХХ століття (проблема витоків і їх інтерпретації). – URL : http://www.hklib.npu.edu.ua/...//cgiirbis_64.exe (дата звернення: 21. 01. 2018).
130. Клепуц Л. О. Функціональна парадигма ненормативної лексики в постмодерній літературі. – URL : http://dspace.tnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/2961/1/Kleputs_Lesya.pdf. (дата звернення: 21. 01. 2018).
131. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія. – Київ : Видавнич. дім Д. Бураго, 2008. – 336 с.
132. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. – Одеса : Астропринт, 2008. – 324 с.
133. Коваленко А. М. Заголовок англомовного журнального мікротексту-повідомлення: структура, семантика, прагматика (на матеріалі тижневика Newsweek) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». – Київ : [б. в.], 2002. – 19 с.
134. Коваленко А. Н. К вопросу о лингвистическом статусе журнального заголовка (на материале современной англоязычной прессы) // Філологічні науки. – Суми : СумДПУ, 2008. – С. 262–269.
135. Коваленко А. Ф. Поетика заголовків публіцистики І. Багряного // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія «Філологічні науки». – 2013. – Вип. 4.11. – С. 93–98.
136. Кожина Н. А. Заглавие художественного произведения: структура, функции, типология (на материале русской прозы XIX–XX вв.) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Москва : [б. и.], 1986. – 22 с.
137. Кожина Н. А. Заглавие художественного произведения: онтология, функции, проблемы типологии // Проблемы структурной лингвистики. – Москва : Просвещение, 1984. – С. 67–183.

138. Колібаба Л. М. Проблема класифікації об'єктних значень в українському мовознавстві // *Dialog der Sprachen, Dialog der Kulturen / Die Ukraine aus globalen Spicht IV Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik.* – Muenchen : Verlag Otto Sagner, 2014. – S. 113–119.
139. Колібаба Л. М., Фурса В. М. Словник дієслівного керування. – Київ : Либідь, 2017. – 656 с.
140. Колшанский Г. В. Лингвогносеологические основы языковой номинации // *Языковая номинация. Общие вопросы / Под ред. Б. А. Серебренникова.* – Москва : Наука, 1977. – С. 99–146.
141. Конторчук Г. К. Рубрика, заголовок, підзаголовок, лід як організуючі компоненти кореспонденції // *Журналістика. Преса, телебачення, радіо.* – Київ : ВО «Вища школа», 1982. – Вип. 13. – С. 123–141.
142. Коробова Л. А. Заглавие как компонент текста (на материале газетной публицистики ГДР) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». – Алма-Ата : [б. и.], 1982. – 20 с.
143. Корольова В. В. Прагматика заголовка сучасної української драми // *Вісник Житомирського державного університету. Серія «Філологічні науки».* – Житомир, 2015. – Вип. 3 (81). – С. 24–28.
144. Корольова В. В. Комунікативно-прагматична організація сучасної української драми : монографія. – Дніпро : Ліра, 2016. – 382 с.
145. Космеда Т. А. Риторика українців: порушення норми як мовна гра // *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA.* – 2013. – Vol. I. – P. 81–90.
146. Костомаров В. Г., Бурвикова Н. Д. Прецедентный текст как редуцированный дискурс // *Язык как творчество.* – Москва : Институт русского языка РАН, 1996. – С. 297–302.
147. Кочан І. М. Заголовки малої прози І. Франка як актуалізатори художнього тексту. – URL :

http://ddpu.drohobych.net/filol_gum/wp-content/uploads/2016/04/2016-08.pdf

(дата звернення: 21. 01. 2018).

148. Кошева И. Г. К проблеме знака и значения. – Москва : Изд-во МГПИИ, 1971. – 235 с.

149. Кошевая И. Г. Название как кодированная идея текста (на материале английского и русского языков) // Иностранные языки в школе. – Москва, 1982. – № 2. – С. 8–10.

150. Кошевая И. Г. Теоретическая грамматика английского языка. – Москва : Просвещение, 1982. – 302 с.

151. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. – Москва : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 283 с.

152. Кржижановский С. Д. Поэтика заглавий. – Москва : Никитинские субботники, 1931. – 32 с.

153. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман // Французская семиотика : от структурализма к постструктурализму / под. ред. Г. К. Косикова. – Москва : Орион, 2000. – С. 427–457.

154. Кронгауз М. А. Семантика : учебн. для вузов. – Москва : Российский государственный гуманитарный ун-т, 2001. – 399 с.

155. Кубрякова Е. С. О тексте и критериях его определения // Текст, структура и семантика. – Москва : Наука, 2001. – Т. 1. – С. 72–81.

156. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века // Язык и наука конца XX века. – Москва : Институт языкознания РАН, 1995. – С. 144–238.

21. Кулешова Л. Н. Номинация терминов «событие» и «факт» в научно-историческом тексте // *Trajectoriâ Nauki (International Electronic Scientific Journal, Slovakia)*. – Vol. 2. – 2016. – № 12. – P. 427–436. – URL : www.pathofscience.org (дата звернення: 21. 01. 2018).

157. Кухаренко В. А. Интерпретация текста. – Москва : Просвещение, 1986. – 327 с.

158. Лазарева Э. А. Заголовок в газете. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2004. – 86 с.
159. Лакофф Дж. Лингвистические гештальты / пер. с англ. Н. Н. Перцовой // Новое в зарубежной лингвистике. – Москва : Прогресс, 1981. – Вып. 10 : Лексическая семантика. – С. 350–368.
160. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живём /пер. с англ. А. Н. Баранов, А. В. Морозова. – Москва : УРСС, 2004. – 256 с.
161. Ламзина А. В. Заглавие литературного произведения // Русская словесность. – 1997. – № 3. – С. 75–80.
162. Лапінська О. А. Англiцизми у функції мовної гри. – URL : <http://www.ekhsuir.kspu.edu/handle/123> (дата звернення: 21. 01. 2018).
163. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. – Москва : Прогресс, 1969. – 214 с.
164. Ли Лицюнь. Структура, семантика и прагматика заглавий художественных произведений : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 – «Русский язык». – URL : <http://www.dissercat.com/content/struktura-semantika-i-pragmatika-zaglavii-khudozhestvennykh-proizvedenii> (дата звернення: 21. 01. 2018).
165. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд., доп. – Москва : Большая рос. энцикл., 2002. – 709 с.
166. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / пер. с фр. Н. А. Шматко. – Москва : Институт экспериментальной социологии ; Санкт-Петербург : Алетейя, 1998. –160 с.
167. Литвин Л. М. Біблійні концепти в заголовках: інтенції сучасних українських письменників // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. Серія «Філологія». – 2017. – № 26. – С 38–40.
168. Логвиненко О. М. Трансформація фразеологізмів у газетних заголовках як стилістично-експресивний засіб впливу на читача. – URL : <http://www.social-science.com.ua/article/679> (дата звернення: 21. 01. 2018).

169. Ломтев Т. П. Предложение и его грамматические категории. – Москва : Изд-во МГУ, 1972. – 197 с.
170. Лосев А. Ф. Вещь и имя. – URL : <https://studfiles.net/preview/401986/page:4/> (дата звернення: 21. 01. 2018).
171. Лотман Ю. М. Семиотика культуры и понятие текста // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / под ред. В. П. Нерознака. – Москва : Academia, 1997. – 479 с.
172. Лотман Ю. М. Текст у тексті // Слово. Знак. Дискурс : Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 428–441.
173. Лукин В. А. Художественный текст: Основы лингвистической теории и элементы анализа. – Москва : Ось-89, 1999. – 192 с.
174. Лурия А. Р. Язык и сознание. – Москва : Изд-во Московского ун-та, 1979. – 320 с.
175. Людина четверга: Інтерв'ю // Студентська газета філологічного факультету «Ярослов». – URL : http://www.students.Inu.enu.edu.ua/periodicals/jaroslav/arhive/no_8/intervyyu (дата звернення: 21. 01. 2018).
176. Ляпина О. А. Структурные, функциональные и прагматические особенности немецкого газетного заголовка (на материале немецкой общенациональной прессы) : дисс. ...канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». – Воронеж, 2002. – 154 с.
177. Максютова О. М. Языковые средства реализации прагматической установки в британской прессе (на материале заголовка как компонента газетного текста) : дисс. ...канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». – Москва, 2008. – 197 с.
178. Марова Н. Д. Прагматика и перспектива текста // Прагматика и стилистика текста / под. ред. Н. Д. Маровой. – Алма-Ата : КазГу, 1988. – С. 160–169.
179. Матіос М. В. Солодка Даруся. – Київ : Піраміда. – 188 с.

180. Мейзерский В. М. Философия и неориторика. – Київ : Либідь, 1991. – 192 с.
181. Мейзерська Т. С. Проблеми індивідуальної міфології (Т. Шевченко – Леся Українка) : автореф. дис. ...д-ра філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» ; 10.01.06 «Теорія літератури». – Київ : [б. в.], 1997. – 42 с.
182. Мерзвинський В. В. Заголовки поем Т. Шевченка раннього періоду: особливості семантичного коду, специфіка параметрів форми // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філологічні науки». – Луганськ, 2010. – № 11 (198). – С. 147–154.
183. Мерзвинський В. В. Поетика заголовків драматичних творів Лесі Українки. – URL :<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11274/06-Merzhevynsky.pdf?sequence=1> (дата звернення: 21. 01. 2018).
184. Михайлин І. Р. Основи журналістики : підручник. – Київ : Центр учбової літератури, 2011. – 496 с.
185. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша. – Київ : Сталь, 2006. – 304 с.
186. Моррис Ч. У. Основания теории знаков / под. ред. Ю. С. Степанова // Семиотика. Сборник переводов. – Москва : Радуга, 1983. – 635 с.
187. Мужев В. С. О функциях заголовков // Ученые записки МГПИИЯ им. М. Тореца. – Москва : [б. и.], 1970. – Вып. 55 : Вопросы романо-германской филологии. – С. 86–94.
188. Муратова І. С. Мовна інвектива як одиниця вербальної агресії // Вісник Житомирського державного університету. Серія «Філологічні науки». – 2009. – Вип. 48. – С. 198–201.
189. Мурзин Л. Н. О деривационных механизмах текстообразования // Теоретические аспекты деривации : межвуз. сб. науч. тр. – Пермь : [б. и.], 1982. – С. 20–29.

190. Муртада К. С. Заголовок-вопрос на газетной полосе : дисс. ...канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Воронеж, 2003. – 141 с.
191. Нахимова Е. А. Прецедентные имена в массовой коммуникации. – Екатеринбург : УрГПУ, 2007. – 207 с.
192. Немирова Н. В. Прецедентные феномены как средство формирования когнитивных моделей этнических ситуаций в публицистическом дискурсе // Политическая лингвистика. – 2006. – № 18. – С. 53.
193. Николаева Т. М. Текст. Как путь и как многомерное пространство // Концепт движения в языке и культуре / отв. ред. Т. А. Агапкина. – Москва : Индрик, 1996. – 352 с.
194. Николина Н. А. Филологический анализ текста. – Москва : Академия, 2003. – 256 с.
195. Ніколенко О. М., Шарбенко Т. В. «Столичний текст» М. Гоголя і М. Булгакова (типологія «петербургських» і «московських» повістей). – Полтава : АСМІ, 2009. – 194 с.
196. Ноздрин Л. А. Заглавие текста // Грамматика и смысловые категории текста : сб. научн. тр.– Москва : Из-дво МГПИИЯ им. М. Тореца, 1982. – Вып. 189. – С. 183–200.
197. Ноздрин Л. А. Прагматическая характеристика заглавий // Прагматика и структура текста. – Москва : Изд-во МГПИ, 1983. – С. 43–57.
198. Нямцу А. Е. Поэтика традиционных сюжетов. – Черновцы : Рута, 1999. – 176 с.
199. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка. – Санкт-Петербург : изд. Д. Е. Жуковского, 1912. – 322 с.
200. Одинцов В. В. О структурных единицах текста // Лингвистические исследования литературно-художественных текстов. – Калининград : Изд-во Калининградского ун-та, 1979. – С. 87–111.

201. Олизько Н. С. Интертекстуальность постмодернистского художественного дискурса (на материале творчества Дж. Барта). Попытка семиотико-синергетического анализа. – Челябинск : ООО «Энциклопедия», 2007. – 158 с.
202. Остапчук О. А. Название литературного произведения как объект номинации (на материале русской, польской, украинской литературы XIX в.) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.03 «Славянские языки». – Москва : [б. и.], 1998. – 26 с.
203. Павлюк Л. С. Текст і комунікація: Основи дискурсного аналізу. – Львів : ПАІС, 2009. – 76 с.
204. Павлюк Н. В. Мифологическая и библейская онимия как источник именованія персонажей // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Вып. 8. – Донецк : Донеччина, 2002. – С. 243–256.
205. Павлюк Н. Л. Типологія номінацій в історичній прозі Ю. Мушкетика. – URL : <http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2013/12/40.pdf> (дата звернення: 21. 01. 2018).
206. Панченко Е. И. Лингвистика сжатого текста (на материале современного русского языка) : дисс. ...д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Днепропетровск, 1998. – 380 с.
207. Пахаренко В. І. Основи теорії літератури. – Київ : Генеза, 2009. – 296 с.
208. Перльмуттер Л. Б. Язык прозы М. Ю. Лермонтова. – Москва : Просвещение, 1989. – 347 с.
209. Петрова Н. Г. Заглавия поэтических текстов символистов: общие тенденции и идиостилевые особенности. – URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/zaglaviiya-poeticheskikh-tekstov-simvolistov-obshchie-tendentsii-i-idiostilevye-osobennosti> (дата звернення: 21. 01. 2018).
210. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. – Москва : Просвещение, 1956. – 579 с.

211. Плущер-Сарно А. Ю. Большой словарь мата. – Санкт-Петербург : Лимбус Прес, 2001. – Т. 1. – 392 с.
212. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. – Москва : Наука, 1988. – 192 с.
213. Покровская Е. В. Газета в современной культурно-речевой ситуации // Русская речь. – 2005. – № 5. – С. 69–77.
214. Поліщук Г. Троянда Василя Стефаника як символ життя і смерті. – URL : <http://lanassumno.com/literature-review/troyanda-vasylya-stefanyka-yak-symvol> (дата звернення: 21. 01. 2018).
215. Попов А. С. Синтаксическая структура современных газетных заглавий и её развитие // Развитие синтаксиса современного русского языка. – Москва : Наука, 1966. – С. 94–126.
216. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4 т. – Москва : Учпедгиз, 1958. – Т. I–II. – 536 с.
217. Почепцов Г. Г. О месте прагматического элемента в лингвистическом описании. Прагматические и семантические аспекты синтаксиса. – Калинин : Изд-во Калинин. ун-та, 1985. – 348 с.
218. Поэтика заглавия : сб. научн. трудов / ред.-сост.: А. Н. Андреева, Г. В. Иванченко, Ю. Б. Орлицкий. – Москва ; Тверь : Лилия Принт, 2005. – 336 с.
219. Пражский лингвистический кружок : сб. статей / составление Н. А. Кондрашова. – Москва : Прогресс, 1967. – 559 с.
220. Просалова В. А. Празька літературна школа : текст, контекст, інтертекст : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури». – Київ : [б. в.], 2006. – 32 с.
221. Пугачев И. А., Яркина Л. П. Структурные особенности заголовочных конструкций учебно-научных текстов // Вестник РУДН. Серия «Русский и иностранные языки и методика их преподавания». – 2015. – № 4. – С. 98–105.

222. Рарицький О. А. Художньо-документальна проза українських шістдесятників: жанрова специфіка і поетика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література»; 10.01.06 «Теорія літератури». – Київ : [б. в.], 2017. – 41 с.
223. Распопов И. П. Несколько замечаний о так называемой семантической структуре предложения // Вопросы языкознания. – Москва : Наука, 1981. – № 4. – С. 24–32.
224. Реформатский А. А. Лингвистика и поэтика. – Москва : Наука, 1987. – 264 с.
225. Решетняк О. О. Парадигма бібліонімів як вербалізаторів дуальної опозиції життя / смерть у сакральному дискурсі. – Чернівці : Науковий вісник Чернівецького університету, 2016. – Вип. 769 : Романо-слов'янський дискурс. – С. 44–47.
226. Рижкова С. В. Роль та функції заголовку в художніх творах (на матеріали англійської та німецької літератури) // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». – 2014. – № 10. – Т. 2. – С. 38–40.
227. Рожкова Ю. Е. Типы соотношений заголовка и текста в научных и публицистических текстах с позиций аспектов изучения заголовков // Актуальные проблемы современной филологии : сб. науч. статей / под. ред. Н. А. Блазновой. – Бийск : ФГБОУ ВПО «АГАО», 2013. – С. 73–80.
228. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. – Москва : Просвещение, 1976. – 544 с.
229. Ронгинский В. М. Семантико-синтаксические особенности выражения стандарта и экспрессии в сфере газетных заголовков // Исследование лексической и грамматической семантики современного русского языка. – Симферополь : СГУ, 1983. – С. 121–128.
230. Ронгинський В. М. Синтаксичні моделі заголовків та їх використання в різноманітних стилях мови : автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.19 «Теорія мови». – Київ : [б. в.], 1965. – 19 с.

231. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры. – Москва : Языки славянской культуры, 2002. – 547 с.

232. Сафонов А. О. Актуализация газетного текста (К проблеме газетных заголовков) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.01.10 «Журналистика». – Москва : [б. и.], 1974. – 19 с.

233. Сахарный Л. В. Тексты-примитивы и закономерности их порождения // Е. С. Кубрякова, А. М. Шахнарович, Л. В. Сахарный. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи. – Москва : Наука, 1991. – С. 221–237.

234. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология. – Київ : Фитосоциоцентр. – 248 с.

235. Селіванова О. О. Когнітивна концепція словотвірної мотивації. – URL : <http://selivanova.net>.

236. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.

237. Селіванова О. О. Прецедентна мотивація номінативних одиниць (на матеріалі української мови) // Лінгвістична палітра. Філологічні студії / за заг. ред. Л. А. Лисиченко. – Харків : [б. в.], 2009. – С. 129–139.

238. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

239. Сергій Жадан: вся біда України від її політиків. – URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/24211369.html> (дата звернення: 21. 01. 2018).

240. Сибиренко-Ставрояни Е. В. Заголовок в киевских газетах второй половины XIX – начала XX века: содержание и функции : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.01.10 «Журналистика». – Київ : [б. в.], 1991. – 18 с.

241. Сказание о Борисе и Глебе. Факсимильное воспроизведение житийных повестей из Сильвестровского сборника / вступ. ст. Л. А. Дмитриева. – Москва : Книга, 1985. – 360 с.

242. Скорина Л. В. Поетика заголовку віршотворів Михайла Драй-Хмари. – URL : <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=21131&chapter=1> (дата звернення: 21. 01. 2018).

243. Словар українського сленгу. – URL : <http://slovoedia.org.ua/57/53402/374644.html> (дата звернення: 21. 01. 2018).

244. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – Київ : Головна редакція «Українська радянська енциклопедія», 1985. – 966 с.

245. Словник літературознавчих термінів. – URL : <https://onlyart.org.ua/dictionary-literary-terms/zagolovok/> (дата звернення: 21. 01. 2018).

246. Словник основних термінів з бібліотечно-інформаційної діяльності / уклад. М. В. Безрука. – Івано-Франківськ : НТБ ІФНТУНГ, 2013. – 48 с.

247. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наук. думка, 1970–1980.

248. Сметанина С. И. Медиа-текст в системе культуры (динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века). – Санкт-Петербург : Изд-во В. Михайлова, 2002. – 383 с.

249. Смирницкий А. И. К вопросу о слове (проблема «отдельности слова») // Вопросы теории и истории языка : сб. ст. / редкол. : Г. Ф. Александров и др. – Москва : [б. и.], 1952. – С. 182–203.

250. Смірнова Н. П. Функції заголовків українських літературних казок ХХ ст. // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філологічні науки». – 2013. – № 2 (2). – С. 225–230.

251. Смородина П. В. Название как бифункциональная единица текста : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка». – Москва : [б. и.], 2009. – 25 с.

252. Солодка Л. І. Лексико-семантичні особливості газетних заголовків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із соц. Комунікацій : спец. 27.00.04 «Теорія та історія журналістики». – Київ : [б. в.], 2008. – 20 с.
253. Солодуб Ю. П. Образность фразеологизмов и фразеологическая номинация // Фразеологическая номинация: Особенности семантики фразеологизмов : межвуз. сб. науч. тр. – Ростов-на-Дону : [б. и.], 1989. – С. 4–12.
254. Сребрянская Н. А., Мартынова Е. А. Специфика функций заглавий художественных произведений в жанре антиутопии. – URL : <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/lingvo/2015/01/2015-01-08.pdf> (дата звернення: 21. 01. 2018).
255. Ставицька Л. О. Естетика слова у художній літературі 20–30 рр. ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Київ : [б. в.], 1996. – 52 с.
256. Ставицька Л. О. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми. – Київ : Критика, 2008. – 454 с.
257. Статкевич Л. П. Форми інтертекстуальності в тексті художнього твору. – Харків : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2011. – Вип. 61. – С. 285–288.
258. Степаненко М. І. Політичне сьогодення української мови. – Харків : Видавець Іванченко І. С., 2017. – 616 с.
259. Степанов Ю. С. В поисках прагматики (проблема субъекта) // Известия АН СССР. Серия «Литература и язык». – 1981. – Т. 40. – Вып. 4. – С. 48–54.
260. Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1985. – 171 с.

261. Стишов О. А. Основні тенденції розвитку лексичного складу української мови початку XXI століття // Вісник Запорізького національного ун-ту. Серія «Філологічні науки». – 2012. – № 1. – С. 406–415.
262. Столярова И. В. Символический смысл заголовка в прозаическом дискурсе (Т. Толстая «Лёгкие миры») // Мова. – 2014. – № 21. – С. 552.
263. Суворова С. А. Лексическая детерминированность заголовков научных статей // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т. 24. – С. 166–169.
264. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. – Москва : Наука, 1973. – 365 с.
265. Сучасний тлумачний словник української мови / за ред. В. В. Дубічинського. – Харків : Видавн. дім «Школа», 2009. – 1008 с.
266. Талабірчук О. Ю. Проза Івана Яцканина: проблематика, поетика : дис. ...канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». – Ужгород, 2016. – 198 с.
267. Тараненко А. А. Языковая семантика в её динамических аспектах (Основные семантические процессы). – Киев : Наук. думка, 1989. – 254 с.
268. Телия В. Н. Номинация // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд., доп. – Москва : Большая рос. энцикл., 2002. – С. 336–337.
269. Телия В. Н. Послесловие // Метафора в языке и тексте. – Москва : Наука, 1988. – С. 170–172.
270. Терентьева Л. В. Лексико-грамматическая и жанрово-стилистическая системность в оформлении газетных оценочных заглавий : дис. ...канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Воронеж, 1990. – 205 с.
271. Терещенко Л. В. Структура, семантика і дериваційно-мотиваційна типологія бібліонімів (на матеріалі байок Ігнаци Красіцького в перекладі

Микити Годованця) // Польська мова в українській освіті – перспективи в аспекті європейської інтеграції : зб. наук. праць.– Кельце ; Хмельницький : ХмЦНП, 2014. – Вип. 1. – С. 226–237.

272. Терещенко С. С. Лексико-семантична парадигма широкозначних слів української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Дніпропетровськ : [б. в.], 2008. – 19 с.

273. Тertyчный А. А. Заголовок – слово главное // Журналист. – 2004. – № 1. – С. 80–82.

274. Тележкіна О. О. Конфесійна лексика в поетичному потрактуванні Дмитра Павличка // Лінгвістика : зб наук. праць. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – № 1 (25). – Ч. II. – С. 93–98.

275. Голомосова О. С. Структурно-функциональные особенности английских газетных заголовков в сопоставлении с газетным информационным текстом : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Москва : [б. и.], 1981. – 18 с.

276. Тороп П. Х. Проблема интекста // Ученые записки Тартуского государственного университета. – Тарту : [б. и.], 1981. – Вып. 567. – С. 33–45.

277. Торопцев И. С. Словопроизводственная модель. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1986. – 148 с.

278. Торчинський М. М. Структура знімного простору української мови. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 548 с.

279. Траченко О. М. Заголовок як ономастичний знак особливого типу // Іноземна філологія. – 2009. – Вип. 121. – С. 161–164.

280. Траченко О. Н. Стилистические характеристики заглавия как знака текста в синтагматике и парадигматике (на материале современного англоязычного рассказа) : дисс. ...канд. филол. наук : спец. 10.01.04 «Германские языки». – Киев, 1984. – 201 с.

281. Трощинская-Степушина Т. Е. Заглавие как компонент художественного текста: семантический. – URL : <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/17203/1/> (дата звернення: 21. 01. 2018).

282. Туманова А. Ю. Роль заголовка в осуществлении категории связности: (Опыт сопоставительного анализа научных и художественных текстов) : сб. науч. трудов. – Москва : [б. и.], 1981. – Вып. 177. – С. 191–215.

283. Тураева З. Я. Лингвистика текста (Текст : Структура и семантика). – Москва : Просвещение, 1986. – 127 с.

284. Турецкова И. В. Языковые средства манифестации пейоратива в словаре и тексте (на материале немецких пейоративных имен, характеризующих человека) : автореф. дисс. на соискание учён. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». – Оренбург : [б. и.], 2011. – 21 с.

285. Турлачёва Е. Ю. Заголовок англоязычного прозаического текста в аспекте его структурной модели (на материале коротких рассказов XIX–XXI веков) // Вестник Вятского государственного университета, 2008. – С. 33–40.

286. Турчинская Э. И. Заголовок как особый тип высказывания // Сборник научных трудов. – Москва : Изд-во Моск. пед. ин-та иностр. яз., 1986. – Вып. 267. – С. 97–116.

287. Уварова Н. Л. Логико-семантические типы языковой игры (на материале английской диалогической речи): автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». – Львов : [б. и.], 1986. – 16 с.

288. Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г. Українська фразеологія : навч. посіб. для філол. факультетів ун-тів. – Харків : Основа, 1990. – 167 с.

289. Улуханов И. С. О степенях словообразовательной мотивированности слов // Вопросы языкознания. – 1992. – № 5. – С. 74–89.

290. Ульяновцев Д. М. Идеино-художественные функции заглавий в рассказах А. П. Платонова : автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература». – Одесса : [б. и.], 1985. – 17 с.
291. Уфимцева А. А. Лексическое значение. Принцип семиологического описания лексики. – Москва : Эдиториал УРСС, 2002. – 240 с.
292. Ушаков Д. Н. Толковый словарь современного русского языка. – Москва : Аделант, 2014. – 800 с.
293. Фатеева Н. А. Интертекст в мире текстов : контрапункт интертекстуальности. – Москва : Комкнига, 2007. – 280 с.
294. Фатеева Н. А. Интертекстуальность и ее функции в художественном дискурсе. – Челябинск : Наука, 2004. – 298 с.
295. Фатеева Н. А. Типология интертекстуальных элементов и связей в художественной речи // Известия АН России. Серия «Литература и язык». – Москва : [б. и.], 1998. – Т. 57. – № 5. – С. 25–38.
296. Финкель А. М., Баженов Н. М. Курс современного русского литературного языка. – Киев : Советская школа, 1960. – 624 с.
297. Фоменко И. В. Цитата // Введение в литературоведение: основные понятия и термины. – Москва : Высшая школа, 1999. – С. 496–506.
298. Форманова С. В. Ключові слова у мовній картині світу Михайла Коцюбинського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Київ : [б. в.], 1999. – 17 с.
299. Форманова С. В. Інвективи в українській мові : монографія. – Київ : Видавн. дім Д. Бураго, 2012. – 336 с.
300. Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды. – Москва : Государственное учебно-педагогическое издательство, 1956. – Т. 1–2. – 924 с.
301. Фрейденберг О. М. Поэтика сюжета и жанра. – Москва : Лабиринт, 1997. – 448 с.
302. Хазагеров Т. Г. Функции стилистических фигур в газетных заголовках (по материалам «Комсомольской правды») : автореф. дисс. на

соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Ростов-на-Дону : [б. и.], 1984. – 24 с.

303. Харченко Н. П. Заглавия, их функции и структура: на материале науч. стиля соврем. рус. яз. : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Ленинград : [б. и.], 1968. – 21 с.

304. Хейзинга Й. Homo Ludens. Статьи по истории культуры. – Москва : Прогресс – Традиция, 1997. – 416 с.

305. Храмушина Л. М. Функционально-семантические и стилистические особенности заглавия художественного текста: на материале английского языка // Молодой ученый. – 2015. – № 8. – С. 1189–1194.

306. Цонева Л. М. Языковая игра и ее изучение // Медиалингвистика. – 2014. – № 1 (4). – С. 101–110.

307. Чамата Н. П. Текстологія і поетика Шевченкових заголовків // Питання текстології Т. Г. Шевченка. – Київ : Наук. думка, 1990. – С. 168–192.

308. Чекенева Т. А. Семантика названий художественных произведений // Сборник научных трудов. – Москва : [б. и.], 1982. – № 197. – С. 250–262.

309. Чекенева Т. А. Textoобразующие потенции названий художественных произведений // Лингвистические средства текстообразования. – Барнаул : Изд-во АГУ, 1985. – С. 122–131.

310. Челецька М. М. Архітектонічно-заголовкова модель поетичної книжки І. Франка «З вершин і низин» // Українське літературознавство : зб. наук. праць. – 2006. – Вип. 68. – С. 106–118.

311. Челецька М. М. Поетика заголовкового комплексу в ліриці Івана Франка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». – Львів : [б. в.], 2006. – 18 с.

312. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. – Москва : Изд-во ЛКИ, 2011. – 620 с.

313. Шведова Н. Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе. – Москва : Просвещение, 1986. – 156 с.
314. Шевченко В. Е. Заголовки як спосіб впливу на суспільну свідомість // Поліетнічне середовище: культура, політика, освіта: зб. наук. праць. Серія «Філологічні науки». – Луганськ : [б. в.], 2004. – Вип. V. – Т. 2. – С. 388–396.
315. Шевченко Л. Л. Що за однослівним заголовком // Культура слова. – 1989. – № 36. – С. 29–32.
316. Шестакова Е. Г. Про абсурдизацію як одну з тенденцій розвитку газетних заголовків у сучасній пресі // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. восьмої Всеукр. наук.-теор. Конференції / за ред. М. М. Романюка. – Львів : [б. в.], 2003. – С. 621–628.
317. Шитик Л. В. Заголовки в медіадискурсі тижневика «Країна» // Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки». – № 2. – Черкаси, 2017. – С. 13–21.
318. Шитик Л. В. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : монографія. – Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2014. – 474 с.
319. Шкляр В. М. Тінь сови. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2015. – 304 с.
320. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. – Ленинград : Наука, 1974. – 428 с.
321. Эко Умберто. Заметки на полях «Имени розы». – URL : <http://www.me.geneva.livejournal.com/265400> (дата звернення: 21. 01. 2018).
322. Юлдашева Л. П. Дискретність і варіативність заголовків сучасної української літератури // Україністика: нові імена в науці : зб. матеріалів V Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. студентів і молодих науковців. – Бахмут : Вид-во ГПМ, 2016. – С. 206–208.

323. Юлдашева Л. П. Еволюція заголовків українських творів // Traektoriâ Nauki (International Electronic Scientific Journal, Slovakia). – Vol. 3. – 2017. – № 11. – Р. 1001–1008. – URL : www.pathofscience.org (дата звернення: 21. 01. 2018).

324. Юлдашева Л. П. Заголовки сучасних українських творів у контексті гендерних досліджень // Філологічні науки : зб. наук. праць. – Полтава : [б. в.], 2017. – Вип. 27. – С. 62–68.

325. Юлдашева Л. П. Заголовки творів сучасної української літератури: мотиваційний аспект // Філологічні науки : зб. наук. праць. – Полтава : [б. в.], 2016. – Вип. 22. – С. 115–121.

326. Юлдашева Л. П. Заголовок сучасного художнього твору в контексті теорії номінації // Дослідження різних напрямів розвитку філологічних наук : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Одеса : Південноукраїнська організація, 2017. – С. 64–67.

327. Юлдашева Л. П. Заголовок та інтертекстуальні зв'язки твору // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – Вип. 41. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – С. 173–177.

328. Юлдашева Л. П. Заголовок у мовному просторі художньої літератури // Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій : матеріали Всеукр. наук. конф. – Дніпро : СПД «Охотнік», 2017. – С. 259–261.

329. Юлдашева Л. П. Заголовок як особлива номінативно-предикативна одиниця // Філологічний часопис : зб. наук. праць. – Умань : Візаві, 2016. – Вип. 1 (7). – С. 87–93.

330. Юлдашева Л. П. Заголовок як текстовий і метатекстовий компонент // Science and Education a New Dimension. – Будапешт : [б. в.], 2016. – Vol. IV (21). – С. 56–60.

331. Юлдашева Л. П. Лексико-семантичні особливості заголовків сучасної літератури // Вісник Донецького національного університету.

Серія Б «Гуманітарні науки». – Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2015. – № 1–2. – С. 327–331.

332. Юлдашева Л. П. Місце заголовка в ієрархії мовних одиниць // Сучасні філологічні дослідження: комунікативно-культурний аспект. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 39–43.

333. Юлдашева Л. П. Мотиваційні типи номінування сучасних українських творів // Лінгвістичні студії. – Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2016. – Вип. 32. – С. 82–87.

334. Юлдашева Л. П. Немотивованість і псевдомотивація заголовків сучасної української літератури // Образне слово Луганщини : матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф. ім. В. Ужченка. – Вип. 15. – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2016. – С. 354–357.

335. Юлдашева Л. П. Прецедентна мотивація заголовків творів української літератури кінця XX – початку XXI ст. // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць Харківського нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. – Харків : [б. в.], 2016. – Вип. 43. – С. 223–227.

336. Юлдашева Л. П. Прецедентно мотивовані заголовки сучасних українських творів // *Studia Slawistyczne: Etnolingwistika I komunikacja międzykultorowa*. – Lublin, 2017. – Vol. 4. – P. 515–524.

337. Юлдашева Л. П. Семантико-стилістичне явище мовної гри в заголовках сучасних творів // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – Хмельницький : [б. в.], 2016. – Вип. 10 (3). – С. 253–257.

338. Юлдашева Л. П. Структурно-семантичні особливості заголовків творів сучасної літератури // Мовознавчий вісник. – Черкаси : [б. в.], 2016. – № 21. – С. 92–97.

339. Юлдашева Л. П. Тенденції називання творів новітньої української літератури // Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки». – 2015. – № 27. – С. 32–38.

340. Юлдашева Л. П. Трансформовані прецедентні одиниці в заголовках сучасних творів // Філологічні науки в умовах сучасних трансформаційних процесів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Львів : Логос, 2017. – С. 95–98.

341. Юлдашева Л. П. Феномен сучасного заголовка в інтертекстуальному вимірі // Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії». – Переяслав-Хмельницький, 2015. – С. 432–434.

342. Язык, сознание, коммуникация: сб. статей / отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – Москва : МАКС Пресс, 2003. – Вып. 25. – С. 103–104.

343. Языковая номинация (виды наименований). – Москва : Наука, 1977. – 359 с.

344. Языковая номинация. Общие вопросы : монография / Акад. наук СССР; Ин-т языкознания ; отв. ред. Б. А. Серебренников. – Москва : Наука, 1977. – 360 с.

345. Якобсон Р. О. Лингвистика и поэтика // Структурализм: «за» и «против». – Москва : Прогресс, 1975. – С. 193–230.

346. Яновська О. А. Імплицитність адресата як складова смислової цілісності поетичного тексту М. Вінграновського. – URL : www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/ (дата звернення: 21. 01. 2018).

347. Barnard Ju., Gaus E., Winkle S. V. Semantic structures . – URL : <http://www.oxfordjournals.org/.2001> (дата звернення: 21. 01. 2018).

348. Fauconnier G., Turner M. Blending as a central process of grammar // Conceptual Structure, Discourse and Language / compiled by Adele Goldberg. – Stanford : CSLI Publications, 1996. – P. 113–129.

349. Ipsen G. Der alte Orient und die Indogermanen // Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft / Festschrift fur W. Streiberg. – Heidelberg: Winter, 1924. – S. 200–237.

350. Stark R. The rise of Christianity. – Princeton ; New Jersey : Princeton University Press, 1996. – P. 163–189.

351. Trier H. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. – Heidelberg, 1931. – Bd. 1. – Vol. 41. – S. 100–397.

352. Wunderlich D. Studien zur Sprachakttheorie. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1976. – 416 s.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ТА АПРОБАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Тенденції називання творів новітньої української літератури // Вісник Черкаського університету. Серія : «Філологічні науки». – 2015. – № 27. – С. 32–38.
2. Лексико-семантичні особливості заголовків сучасної літератури // Вісник Донецького національного університету. Серія Б. «Гуманітарні науки». – Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2015. – С. 327–331.
3. Структурно-семантичні особливості заголовків творів сучасної літератури // Мовознавчий вісник. – Черкаси, 2016. – № 21. – С. 92–97.
4. Прецедентна мотивація заголовків творів української літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. // Лінгвістичні дослідження. – Харків, 2016. – Вип. 43. – С. 223–227.
5. Заголовки творів сучасної української літератури: мотиваційний аспект // Філологічні науки : зб. наук. праць. – Полтава, 2016. – Вип. 22. – С. 115–121.
6. Заголовок та інтертекстуальні зв'язки твору // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія «Філологічні науки». – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – Вип. 41. – С. 173–177.
7. Заголовок як текстовий і метатекстовий компонент // Science and Education a New Dimencion. – Будапешт, 2016. – С. 56–60.
8. Мотиваційні типи номінування сучасних українських творів // Лінгвістичні студії. – Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2016. – С. 82–87.
9. Заголовок як особлива номінативно-предикативна одиниця // Філологічний часопис : зб. наук. праць. – Умань : Візаві, 2016. – С. 87–93.

10. Прецедентно мотивовані заголовки сучасних українських творів // *Studia Slawistyczne: Etnolingwistika I komunikacja międzykulturowa*. – Lublin, 2017. – P. 515–524.

11. Заголовки сучасних українських творів у контексті гендерних досліджень // *Філологічні науки : зб. наук. праць*. – Полтава, 2017. – Вип. 27. – С. 62–68.

12. Еволюція заголовків українських творів // *Trajectoriâ Nauki. / Path of Science*. – URL: www.pathofscience.org. (International Electronic Scientific Journal, Slovakia). – Vol. 3. – No 11. – 2017. – P. 1001–1008.

Статті, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

13. Феномен сучасного заголовка в інтертекстуальному вимірі // *Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»*. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – С. 432–434.

14. Дискретність і варіативність заголовків сучасної української літератури // *Україністика: нові імена в науці : збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції студентів і молодих науковців*. – Бахмут : Видавництво ГПМ, 2016. – С. 206–208.

15. Немотивованість і псевдомотивація заголовків сучасної української літератури // *Образне слово Луганщини : матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф. імені Віктора Ужченка / за заг. ред. проф. А. В. Нікітіної*. – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2016. – Вип. 15. – С. 354–357.

16. Заголовок сучасного художнього твору в контексті теорії номінації // *Дослідження різних напрямів розвитку філологічних наук : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. – Одеса : Південноукраїнська організація, 2017. – С. 64–67.

17. Заголовок у мовному просторі художньої літератури // Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій : матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Дніпро : СПД «Охотнік», 2017. – С. 259–261.

18. Місце заголовка в ієрархії мовних одиниць // Сучасні філологічні дослідження: комунікативно-культурний аспект : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні філологічні дослідження: комунікативно-культурний аспект». – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 39–43.

19. Трансформовані прецедентні одиниці в заголовках сучасних творів // Філологічні науки в умовах сучасних трансформаційних процесів : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів : Логос, 2017. – С. 95–98.

Стаття, яка додатково відображає наукові результати дисертації

20. Семантико-стилістичне явище мовної гри в заголовках сучасних творів // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – Хмельницький, 2016. – Вип. 10 (3). – С. 253–257.

Відомості про апробацію результатів дисертації

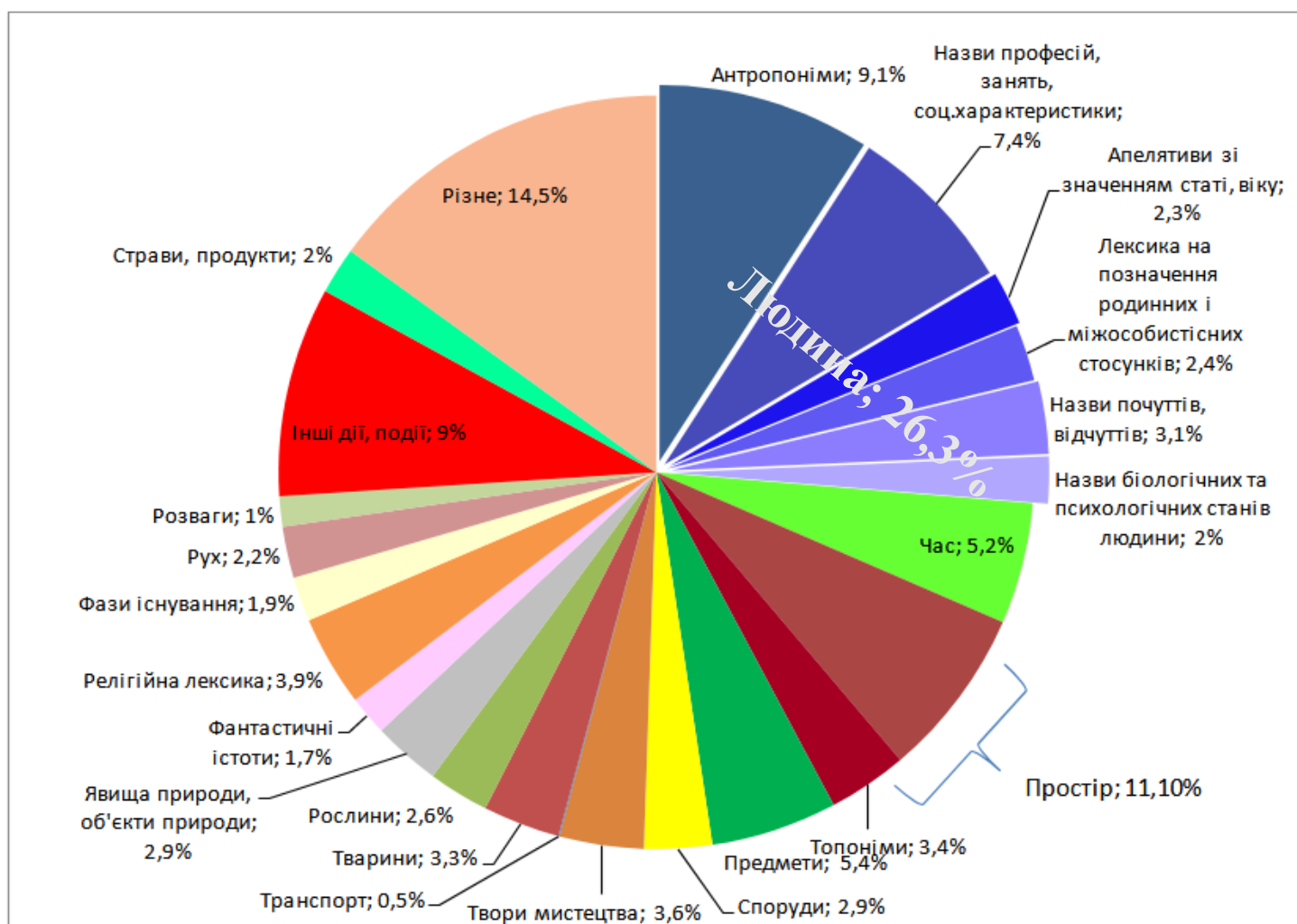
1. XIV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» (Переяслав-Хмельницький, 30–31 травня 2015 р. – заочно).

2. XVII Міжнародна конференція з актуальних проблем семантики досліджень «Семантика мовних одиниць» (м. Харків, 14–15 квітня 2016 р. – очно).

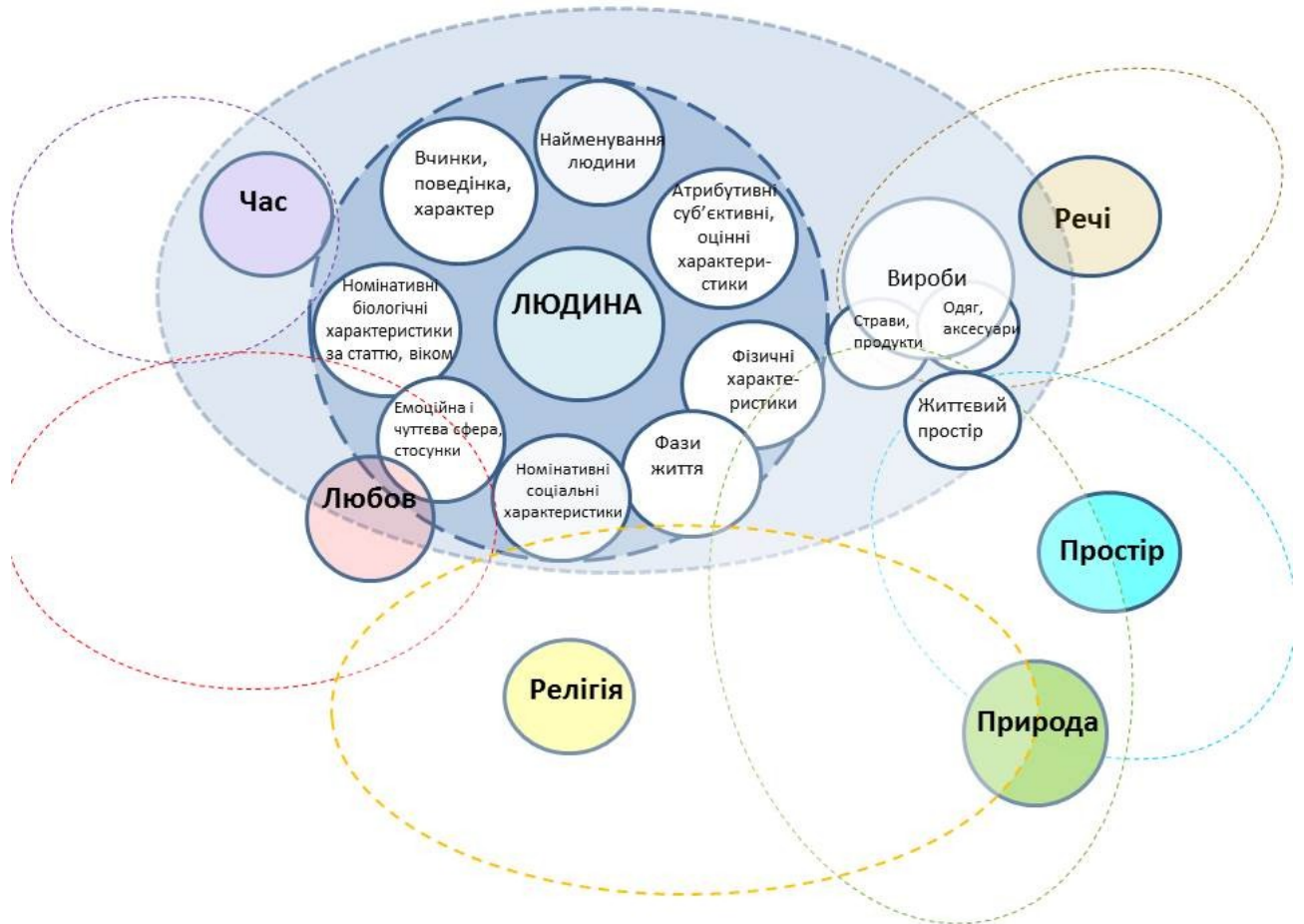
3. Всеукраїнський науковий семінар «Лексико-граматичні інновації в слов'янських та неслов'янських мовах: типологія, функції» (м. Маріуполь, 26–27 квітня 2016 р. – заочно).

4. XV Всеукраїнська науково-практична конференція ім. В. Ужченка «Образне слово Луганщини» (м. Старобільськ, 29 квітня 2016 р. – заочно).
5. III Міжнародна науково-практична конференція «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення та майбутнє», «Etnolingwistika I komunikacja międzykultorowa» (Львів–Люблін, 18–19 травня 2016 р. – очно).
6. IV Міжнародна наукова конференція «Лінгвалізація світу» (м. Черкаси, 20–21 травня 2016 р. – очно).
7. Всеукраїнська науково-практична конференція «XIII Гоголівські читання» (м. Полтава, 3–4 квітня 2017 р. – очно).
8. Міжнародний науковий семінар «Лексико-граматичні інновації в слов'янських та неслов'янських мовах: типологія, функції» (м. Маріуполь, 5–6 квітня 2017 р. – заочно).
9. Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми сучасної граматики» (м. Черкаси, 18 травня 2017 р. – очно).
10. Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні філологічні дослідження: комунікативно-культурний аспект» (м. Київ, 3–4 листопада 2017 р. – заочно).
11. Всеукраїнська науково-практична конференція «X Всеукраїнські Короленківські читання» (м. Полтава, 8–9 листопада 2017 р. – очно).
12. Міжнародна науково-практична конференція «Філологічні науки в умовах сучасних трансформаційних процесів» (м. Львів, 10–11 листопада 2017 р. – заочно).
13. Всеукраїнська наукова конференція «Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій» (м. Дніпро, 24–25 листопада 2017 р. – заочно).
14. IV International Scientific and Practical Conference «The goals of the World Science 2018» (Dubai, UAE, 31 January 2018 – заочно).

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ НАПОВНЕННЯ ЗАГОЛОВКІВ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ТВОРІВ

ПОЛЬОВЕ ПРЕДСТАВЛЕННЯ ЗАГОЛОВКІВ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ТВОРІВ

Додаток Г

Таблиця 1

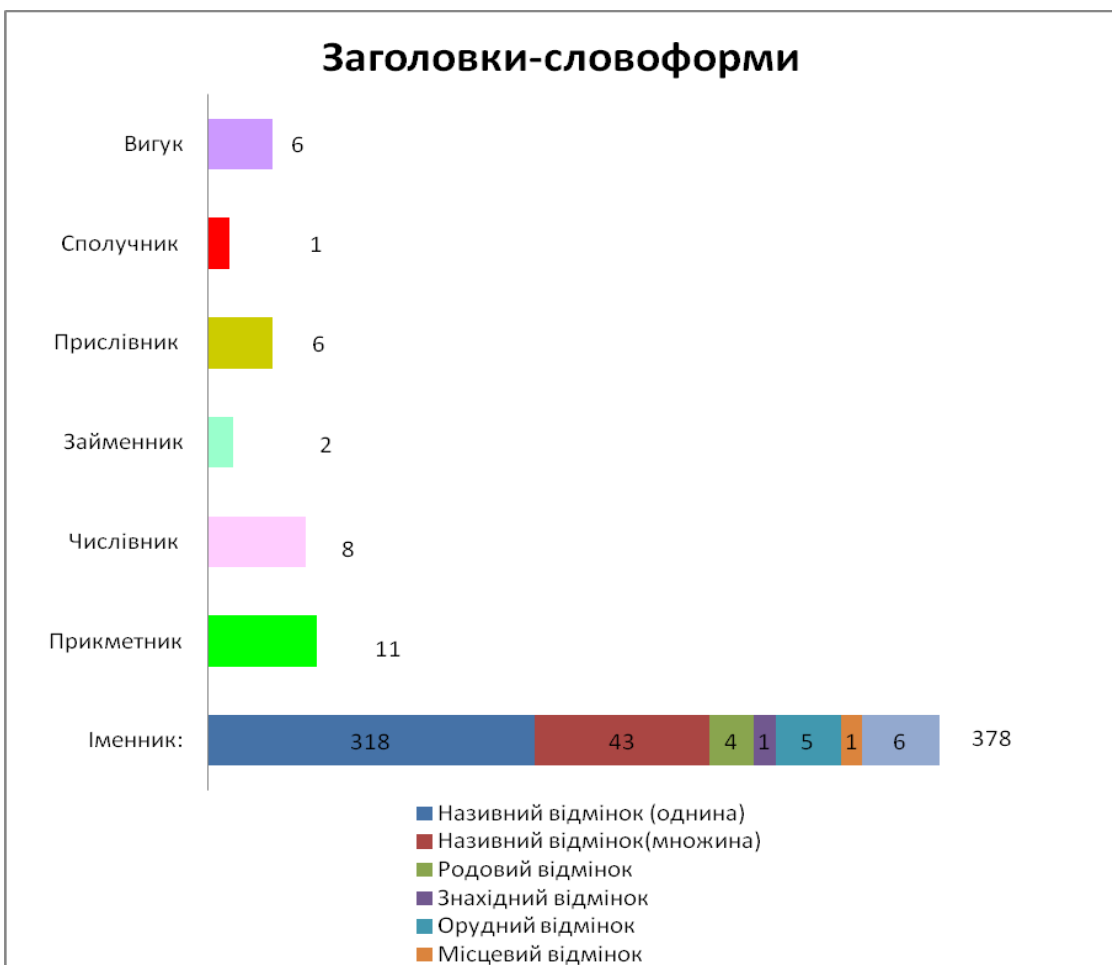
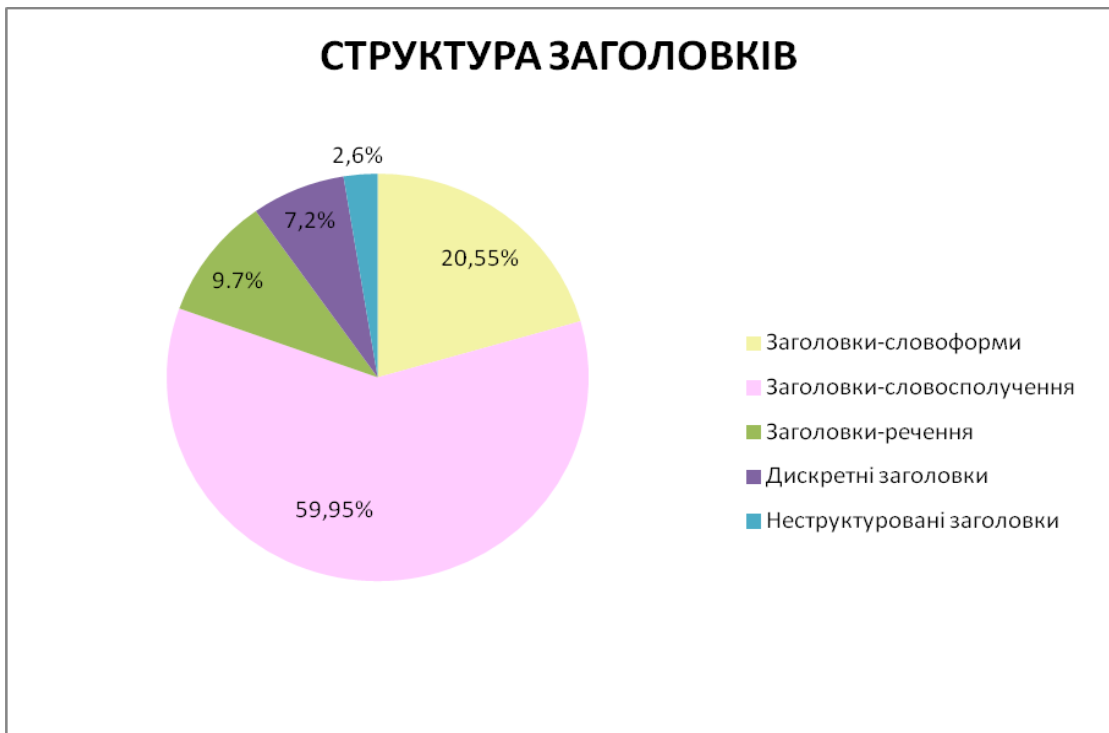
ФЕНОМЕН МОВНОЇ ГРИ В ЗАГОЛОВКАХ

Мовна гра в системі мовних рівнів заголовкового тексту		
Мовний рівень	Особливості ігрового потенціалу заголовка	Приклади
Фонологічний	<p>– асонанс та алітерація:</p> <p>– звуконаслідування:</p> <p>– імітація мовлення певної обмеженої групи (за соціальними чи фізичними критеріями), пародіювання (експліковано протетичними звуками в словах, передаванням характерного акценту тощо): Звукова експресія заголовка є конструктивним засобом увиразнення його змісту.</p>	<p>«<i>Капосні капці</i>» Б. Жолдака, «<i>Мишкові Миші</i>» Г. Вдовиченко, «<i>Соло для Соломії</i>» В. Лиса;</p> <p>«<i>Тір-лір-лі</i>» В. Даниленка, «<i>Дзинь-дзинь</i>» П. Довганя-Левицького;</p> <p>«<i>Васіліса Єгоровна та мужічки</i>» Л. Подерв'янського; «<i>Добло і зло</i>» І. Карпи, «<i>Гоповідання</i>» П. Коробчука.</p>
Лексичний	<p>– семантичні асоціації (нівелювання значення слова, реалізації слова в контексті відразу в декількох значеннях, обігрування в заголовках лексем, що належать до різних груп за значенням, тропеїзація тощо):</p> <p>– запозичення:</p> <p>– стилістично маркована лексика: Гра на лексико-семантичному рівні – засіб утілення багатовимірності, подолання встановлених стереотипів; лексичні засоби мовної гри наділені неабияким креативним потенціалом.</p>	<p>«<i>Мати все</i>» Люко Дашвар, «<i>Завжди і ніколи</i>» С. Процюка, «<i>Велика маленька Грузія</i>» С. Сівченка, «<i>На лезі радості</i>» В. Михайленко;</p> <p>«<i>Дабл Ю, або двійник</i>» В. Бедзира;</p> <p>«<i>Кацани</i>» Л. Подерв'янського, «<i>Кодло</i>» М. Соколян.</p>

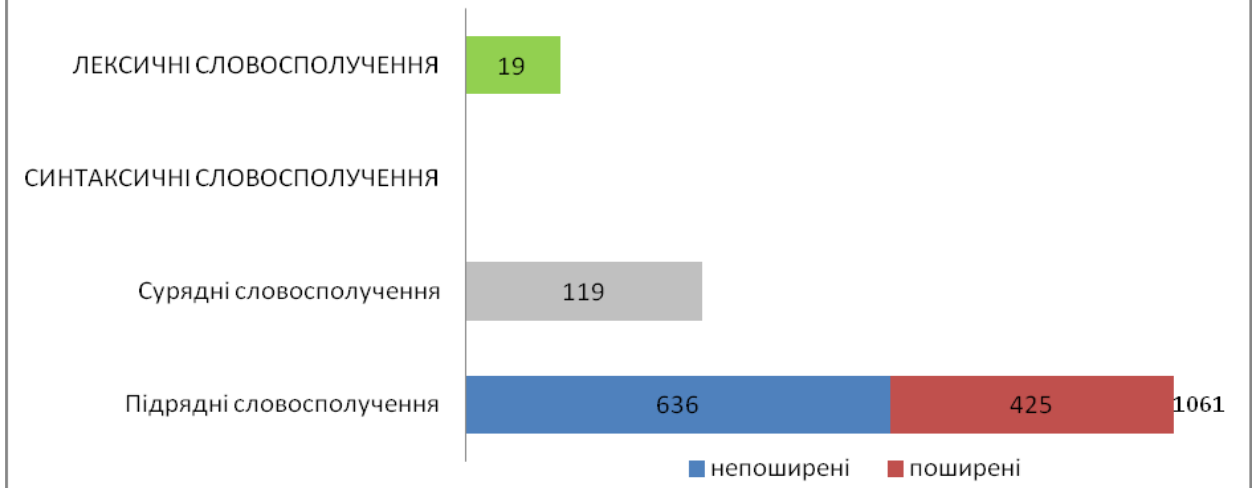
Продовження таблиці 1

Морфологічний	Словотвірний	<p>– оказіоналізми:</p> <p>Використання експресивних новотворів у заголовках приваблює читача й емоційно впливає на вибір ним тексту для читання</p>	<p>«Тамдевін» Г. Вдовиченко, «Натиценебо» П. Коробчука, «Звичайник» Л. Мусіхіної, «Ніпрокого» О. Деркачової, «Жлобологія» А. Мухарського.</p>
		<p>– уживання однієї граматичної форми в значенні іншої:</p> <p>Налаштовує реципієнта на емотивність та експресивність повідомлень</p>	<p>«Мовчати!» Я. Коваленка</p>
Синтаксичний		<p>– засоби діалогізації (питальні й окличні речення, звертання, спонукальні конструкції тощо):</p> <p>– засоби мовної економії (вилучення або редукція до ключового слова чи до словосполучення головних частин складнопідрядного речення):</p> <p>– дискретні конструкції:</p> <p>Такі засоби сприяють діалогізації тексту, посиленню значенневого навантаження.</p>	<p>«Хто такий Ігор?» Г. Вдовиченко, «Ким ви були в минулому житті?» Г. Легкої, «Підійдімо, вклонімося...» Ю. Мушкетика;</p> <p>«Тому, що ти є» Дари Корній, «Ті, що прокинулися» Ю. Круть, «Де трава зеленіша» Н. Доляк;</p> <p>«Достатньо. Тебе» Н. Гербіш, «Розрив. Як я став “націонал-фашистом”» А. Мухарського, «Життя. Цілувати» С. Пиркало.</p>
	Текстовий	<p>– прецедентні тексти:</p> <p>Висока щільність узагальнення в прецедентних текстах сприяє експресивному впливу на читача, активізує його мислення й увагу. Прецедентні тексти стають вдалим кодом змісту твору загалом, дають змогу поєднати емоційну наповненість та експресію з високим рівнем інформативності.</p>	<p>«Прощання слов'янки» В. Агапкіна – «Прощання слов'янки» С. Жадана, «Божественна комедія» Данте – «Божественна комедія» Т. Малярчук, «Декамерон» Боккачо – «Декамерон» В. Шкляра.</p>

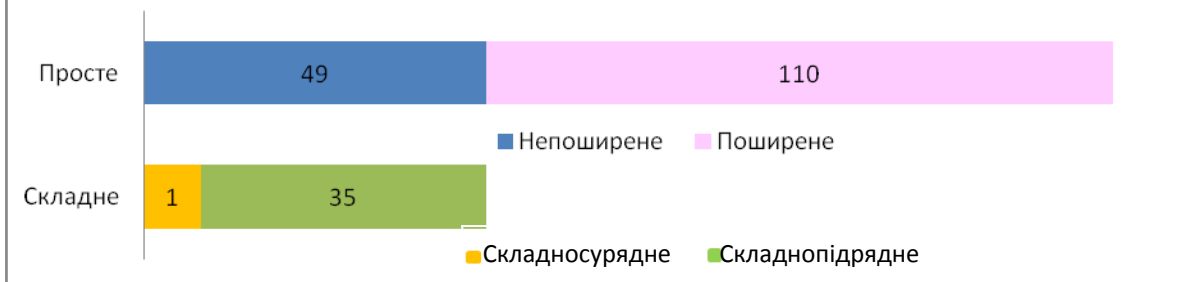
Графічні особливості ігрового потенціалу заголовка	
<p>Гру слів супроводжують графічні видозміни переосмислюваного компонента, завдяки чому він більш увиразнений і привертає увагу читача. Основні графічні засоби мовної гри в заголовках:</p> <ul style="list-style-type: none"> – оформлення його чи окремих компонентів великими літерами: – уживання латиниці: – використання крапок (зокрема абрєвіатурне «мерехтіння», псевдоабрєвіація та засіб відокремлення): – кеглевє чи кольоровє акцентування однієї з частин слова, що є самостійною лексичною одиницею: – залучення знаків різних семіотичних систем: – поєднання різних графічних засобів: <p>Графічні засоби заголовкової акцентуації сприяють увиразненню й посиленню його змістового навантаження.</p>	<p>«<i>НепрОсті</i>», «<i>БотакЄ</i>» Т. Прохаська, «<i>ра КУРС</i>» С. Талан;</p> <p>«<i>Зрада. ZRADA made in Ukraine</i>» Є. Кононенко, «<i>ЛжеNostramus</i>» В. Кожелянка, «<i>Сто баксів</i>» С. Ушкалова, «<i>Мюрдал-fisk, або Філософія північної самоти</i>» В. Гука;</p> <p>«<i>Д.О.Щ.</i>» Валсінатса, «<i>М.істерія</i>» К. Калитко, «<i>С.У.Д.</i>» А. Вишневського, «<i>В.І.Н.</i>» В. Терлецького (<i>виходу іншого немає – він</i>);</p> <p>«<i>Покров</i>» Люко Дашвар, «<i>Присутність</i>» О. Борис;</p> <p>«<i>1000000 \$</i>» А. Антонюка, «<i>Міра+Еріка(a)</i>» Н. Симчич;</p> <p>«<i>ТІЛО™</i>» В. Гранецької, «<i>Код кАРі.ни</i>» О. Мігель та ін.</p>

Заголовки-словосполучення

Заголовки-речення

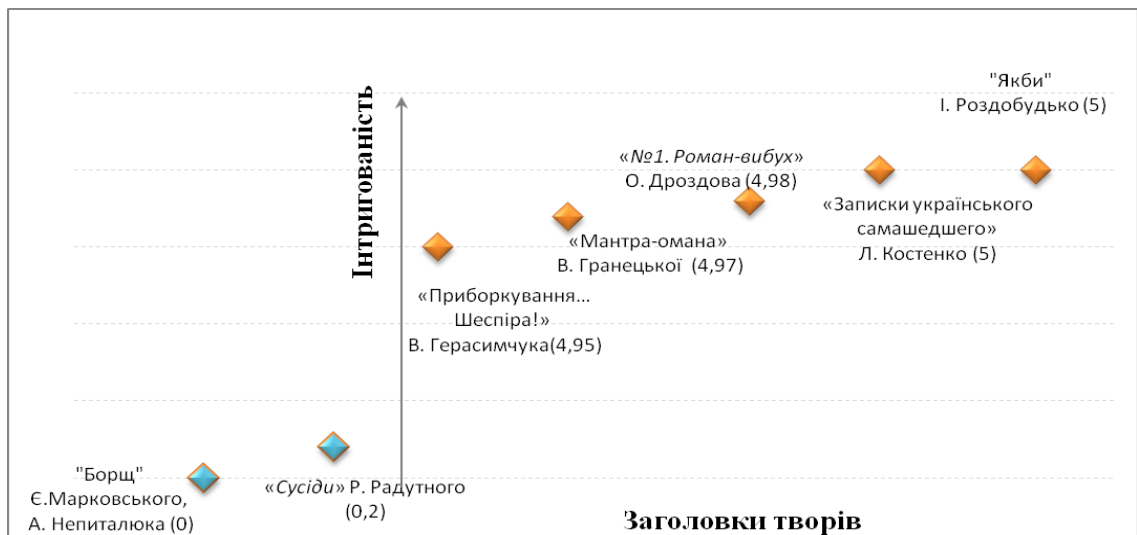
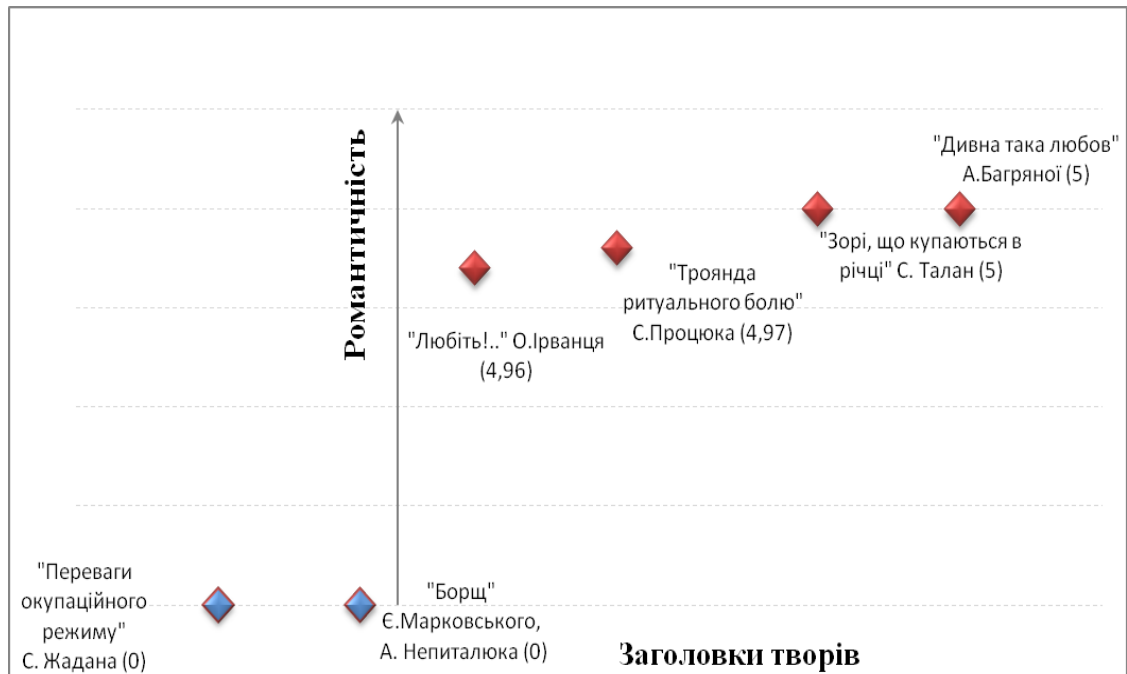
МАТЕРІАЛИ АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ**Анкета**

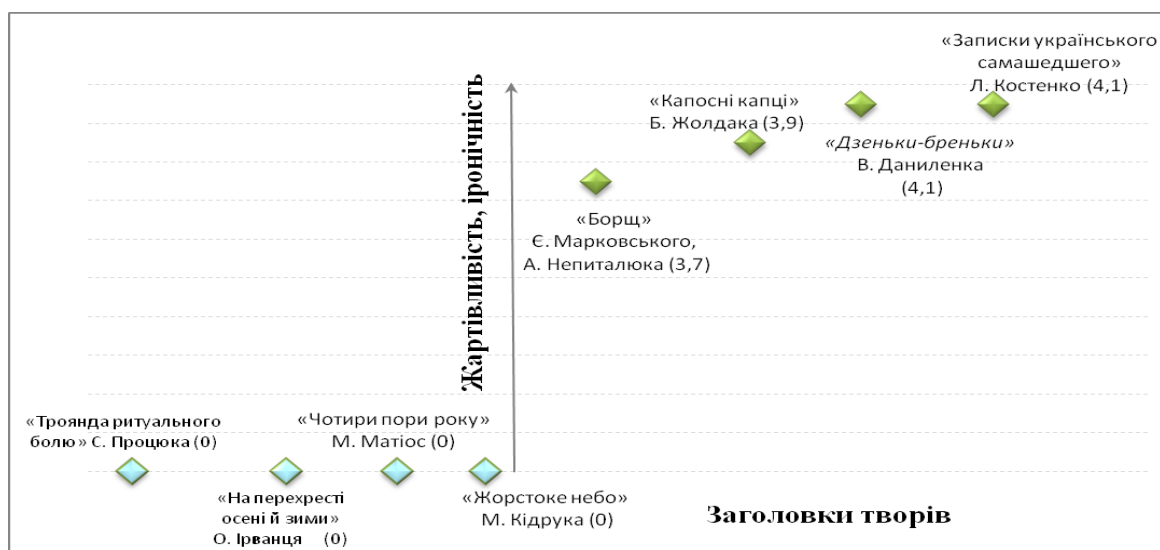
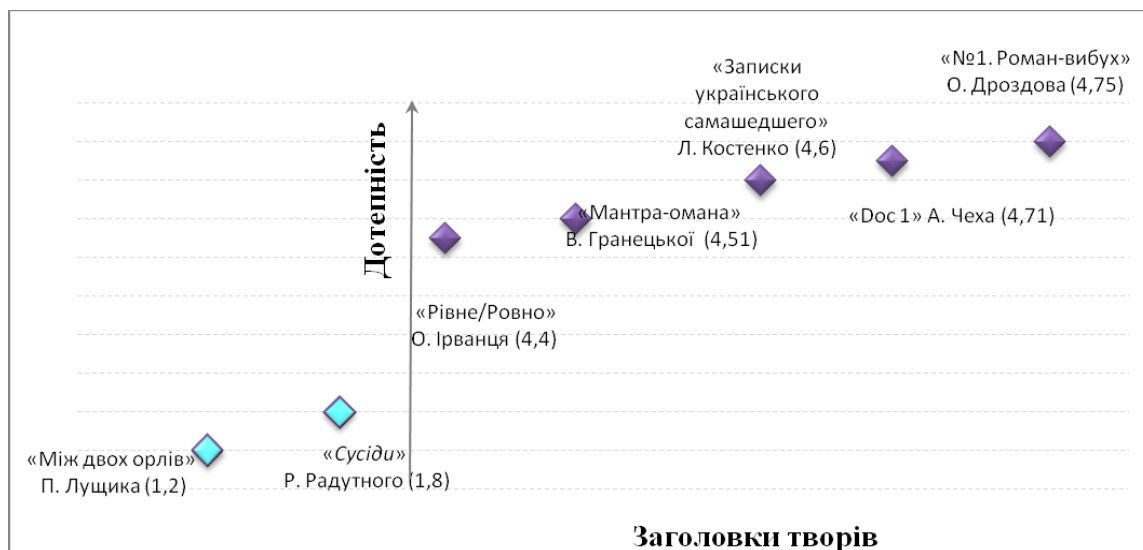
1. Стать (чоловіча, жіноча). Підкресліть.
2. Вік –
3. Оцініть за п'ятибальною шкалою наявність наведених властивостей (романтичність, інтригованість, дотепність, жартівливість) у заголовках.
4. Визначте жанр, до якого, на Вашу думку, належать твори з такими заголовками:
 - а) роман;
 - б) повість;
 - в) оповідання;
 - г) новела;
 - д) казка;
 - е) поема;
 - є) вірш;
 - ж) п'єса.
5. З огляду на заголовок, класифікуйте твір за змістом (біографічний, детективний, еротичний, іронічно-сатиричний, історичний, мелодраматичний, політичний, пригодницький, психологічний, релігійний, трилер, утопія / антиутопія, фантастичний, філософський).
6. Виокремте цільову аудиторію (для дітей, для молоді, для дорослих, для широкого кола читачів) творів із наведеними заголовками.
7. Визначте заголовки, які, на Вашу думку, заохочують прочитати твір.
8. Перелічіть заголовкові характеристики, які, на Вашу думку, мають бути притаманні сучасним творам.

Результати асоціативного експерименту
Інформація про респондентів (запитання 1–2)

Група	Кількість осіб чоловічої статі	Кількість осіб жіночої статі
Учні (14–17 років)	31	32
Студенти (19–25 років)	11	16
Дорослі (38–46 років)	9	9
Усього	51	57

Наявність конкретних ознак у текстах із пропонованими заголовками (запитання 3)

Таблиця 2

Визначення жанру твору за заголовками (запитання 4)

Жанр твору Заголовок	Роман	Повість	Оповідання	Новела	Казка	Поема	Вірш	Г еса
«10 слів про Вітчизну і скільки ж про любов» О. Чупи		1	5				102	
«Dead-line емоцій» Н. Сняданко		2	23	12			71	
«Дос І» А. Чеха	23	9	12	5	2	4		53
«№1. Роман-вибух» О. Дроздова	108							
«Антипедагогічна поема» М. Гримич		11	15			76	6	
«Астра» О. Михеда	15	3	12	12	8	38	16	4
«Борці» Є. Марковського, А. Непиталюка		9	13		16		7	63
«БОТ» М. Кідрука	18	14	50				12	14
«Бульварний роман» М. Матіос	99					4	3	2
«Весняні ігри в осінніх садах» Ю. Винничука	4	2	25	1	1	3	65	7
«Вирію, не зникай...» Н. Симчич					92	3	12	1
«Гонимарник» Дари Корній	90				12			6

Продовження таблиці 2

«Гості з-поза реальності» Ю. Сичука	23	78						7
«Дванадцятий апостол» В. Гриценка	34					56	4	14
«Дзеньки-бреньки» В. Даниленка			1	15	18		74	
«Диверсія» Т. Литовченка	60	21	13	2		5		7
«Дивна така любов» А. Багряної	7	14	12			12	46	17
«Дульцінея» Т. Литовченка	27	22	8		15			36
«Душа окаянна» Д. Гнатко	19	3	13			41		32
«Жорстоке небо» М. Кідрука	41	47	14					6
«Записки українського самашедшого» Л. Костенко	102	5						1
«Зорі, що купаються в річці» С. Талан	20	18	13		36	18	2	1
«Імітація» Є. Кононенко	24	17	21	4	1	15	18	8
«Історія трамвайчика» В. Михайленко					101		5	2
«Капосні капці» Б. Жолдак					106		1	1
«Куркуль» М. Бутченка	24	23	24					37

Продовження таблиці 2

«Лісом, небом, водою. Інженер» С. Оксеніка	15	31	29		3	7	12	11
«Любий розпусник» В. Тарасова	39	44	3			15		7
«Любіть!..» О. Ірванця			16	3		46	43	
«Любові полум'я» Нікі Нікалео	7	32	8	8		14	26	13
«Маленьке вечірнє інтермеццо» В. Шевчука			4	83			15	6
«Мантра-омана» В. Гранецької	6	46	32		4		8	12
«Маски опадають повільно» С. Процюка	20	6				11		71
«Мишкові миші» Г. Вдовиченко			5		89		3	11
«Між двох орлів» П. Лущика	14	18	9			53		14
«Мій друг Юрко Циркуль та інші» В. Бердта	13	30	61					4
«Муза плакала» Дари Корній			37	16			55	
«На перехресті осені й зими» О. Ірванця						13	90	5
«Пацики: конкретний роман» А. Дністрового	106		2					
«Перверзія» Ю. Андруховича	107							1
«Переваги окупаційного режиму» С. Жадана	86	12	5					5

Продовження таблиці 2

«Помирана» Т. Антиповича	48	49	4					7
«Правила гри» А. Серової	31	22	9			1	8	37
«Приборкування... Шеспіра!» В. Герасимчука		32	9					67
«Рівне / Ровно» О. Ірванця	15	21	23				16	33
«Сусіди» Р. Радутного	11	34	7					56
«Троянда ритуального болю» С. Процюка	86					6	8	8
«Чотири пори року» М. Матіос	15	31	22	13	4	2	12	9
«Школа № 13» Г. Ручай	21	32	17		2			36
«Якби» І. Роздобудько	13	15	34	7	8	3	19	9

Таблиця 3

З'ясування домінантної риси твору за його заголовком (запитання 5)

Класифікація творів за змістом	Епіграфічний	Детективний	Еротичний	Гумористичний	Готичний	Містично-фантастичний	Пантеїстичний	Політичний	Релігійний	Трагедійний	Утопія	Фантастичний	Філософський
Заголовок													
«10 слів про Вітчизну і скільки ж про любов» О. Чупи	5				78	19							6
«Dead-line емоцій» Н. Сняданко		20	11			31	3	43					
«Дос І» А. Чеха	1	15	12	26			16	30				8	
«№ 1. Роман-вибух» О. Дроздова	23	6				21	32				26		
«Антипедагогічна поема» М. Гримич	14			10			3	23	52				6
«Астра» О. Михеда		16	5			41	14	8				24	
«Борц» Є. Марковського, А. Непиталука	8	2	1	46			32	4				15	
«БОТ» М. Кідрука	2	3	15	36	5	2	3	14		9	3	16	
«Бульварний роман» М. Матіос	9		73		3	23							
«Весняні ігри в осінніх садах» Ю. Винничука		1	1			39		36	5			11	15

Продовження таблиці 3

«Вирію, не зникай...» Н. Симчич						2			1	1			93	11
«Гонимарник» Дари Корній						4		2	4				98	
«Гості з-поза реальності» Ю. Сичука									6				102	
«Дванадцятий апостол» В. Гриценка	7									99				2
«Дзеньки-бреньки» В. Даниленка		6	12	73				17						
«Диверсія» Т. Литовченка	7	14		4	51				6		10		9	7
«Дивна така любов» А. Багряної			2			100			6					
«Дульцінея» Т. Литовченка	16	6	3	25	12	16		2	9		1		18	
«Душа окаянна» Д. Гнатко	13			6		5		22	20	38			1	3
«Жорстоке небо» М. Кідрука	27				38		2	22	15	1	2	1		
«Записки українського самашедшого» Л. Костенко	4	1		38			51		6		1			7
«Зорі, що купаються в річці» С. Талан	8		44			41			9				6	
«Імітація» Є. Кононенко	11	21	14	2	26	7	9	4	8			1	3	2

Продовження таблиці 3

«Історія трамвайчика» В. Михайленко				2		3		4					99	
«Капосні капці» Б. Жолдака								10					98	
«Куркуль» М. Бутченка	10	3		2	38		55							
«Лісом, небом, водою. Інженер» С. Оксеніка	14					9		26	10				49	
«Любий розпусник» В. Тарасова			93			7	5	2					1	
«Любіть!..» О. Ірванця			26			79			3					
«Любові полум'я» Нікі Нікалео			18			74			16					
«Маленьке вечірнє інтермеццо» В. Шевчука			3			25			38					42
«Мантра-омана» В. Гранецької									6				99	3
«Маски опадають повільно» С. Процюка		8	1		2		3		79				14	1
«Мишкові миші» Г. Вдовиченко	3			5				64					36	
«Між двох орлів» П. Лушика	33	4		1	30	3		22	8				6	1

Продовження таблиці 3

«Мій друг Юрко Циркуль та інші» В. Бердта	16	1						86	1				4	
«Муза плакала» Дари Корній			10	1			91	4	2					
«На перехресті осені й зими» О. Ірванця	14	2	1			26		2	39				11	13
«Пацики: конкретний роман» А. Дністрового	6	3	4			1		81	5		8			
«Перверзія» Ю. Андруховича	3	5		13	7		1 7	9	16		10	1	22	5
«Переваги окупаційного режиму» С. Жадана	21			16	59				9				3	
«Помирана» Т. Антиповича	7	12	1						8			13	67	
«Правила гри» А. Серової	3	18	4	2	8	2	9	12	21		9		20	
«Приборкування ... Шекспіра!» В. Герасимчука	58	13		14					23					
«Рівне / Ровно» О. Ірванця	8				63		26	4					7	
«Сусіди» Р. Радутного	22	2	1			3		48	32					
«Троянда ритуального болю» С. Процюка			17			26			65					
«Чотири пори року» М. Матіос	9					48			15					36

Продовження таблиці 3

«Школа № 13» Г. Ручай	5					1		96	5				1	
«Якби» І. Роздобудько	3	5	13	9	1	33	7				1	1	33	2

Таблиця 4

Визначення за назвами творів їхньої цільової аудиторії (запитання 6)

Цільова аудиторія Заголовок	Діти	Підлітки	Дорослі	Широке коло читачів
«10 слів про Вітчизну і скільки ж про любов» О. Чупи		15	37	56
«Dead-line емоцій» Н. Сняданко		18	71	19
«Дос 1» А. Чеха			36	72
«№ 1. Роман-вибух» О. Дроздова		15	18	75
«Антипедагогічна поема» М. Гримич		24	17	67
«Астра» О. Михеда		6		102
«Бориц» Є. Марковського, А. Непиталюка	6	2		100
«БОТ» М. Кідрука		62		46
«Бульварний роман» М. Матіос			108	
«Весняні ігри в осінніх садах» Ю. Винничука	15	34	32	27

Продовження таблиці 4

«Вірю, не зникай...» Н. Симчич	15	33	31	29
«Гонимарник» Дари Корній	23	15	12	58
«Гості з-поза реальності» Ю. Сичука	8	13		87
«Дванадцятий апостол» В. Гриценка		15	31	62
«Дзеньки-бреньки» В. Даниленка	76		9	23
«Диверсія» Т. Литовченка			79	29
«Дивна така любов» А. Багряної		43	54	11
«Дульцінея» Т. Литовченка	38	13	21	36
«Душа окаянна» Д. Гнатко		6	16	86
«Жорстоке небо» М. Кідрука		53	19	36
«Записки українського самашедшого» Л. Костенко			101	7
«Зорі, що купаються в річці» С. Талан	21	43	26	18
«Імітація» Є. Кононенко		7	58	43
«Історія трамвайчика» В. Михайленко	106			2

Продовження таблиці 4

«Капосні капці» Б. Жолдака	103			5
«Куркуль» М. Бутченка			51	57
«Лісом, небом, водою. Інженер» С. Оксеніка		37		71
«Любий розпусник» В. Тарасова			108	
«Любіть!..» О. Ірванця		41	15	52
«Любові полум'я» Нікі Нікалео			95	13
«Маленьке вечірнє інтермецо» В. Шевчука		9	1	98
«Мантра-омана» В. Гранецької		33	44	31
«Маски опадають повільно» С. Процюка			67	41
«Мишкові миші» Г. Вдовиченко	107			1
«Між двох орлів» П. Лущика	2	3		103
«Мій друг Юрко Циркуль та інші» В. Бердта	15	73		20
«Муза плакала» Дари Корній		1	52	55
«На перехресті осені й зими» О. Ірванця		7	2	99
«Пацики: конкретний роман» А. Дністрового	9	63		36

Продовження таблиці 4

«Перверзія» Ю. Андруховича			105	3
«Переваги окупаційного режиму» С. Жадана		1	101	6
«Помирана» Т. Антиповича			106	2
«Правила гри» А. Сєрової	38	24	15	31
«Приборкування... Шеспіра!» В. Герасимчука			7	101
«Рівне / Ровно» О. Ірванця			21	87
«Сусіди» Р. Радутного		1	2	105
«Троянда ритуального болю» С. Процюка			74	34
«Чотири пори року» М. Матіос	5	12		91
«Школа № 13» Г. Ручай	56	39		13
«Якби» І. Роздобудько			45	63

Таблиця 5

Визначення творів, назви яких заохочують до прочитання (запитання 7)

Хлопці	Дівчата
<p>«№ 1. Роман-вибух» О. Дроздова (85,7 %)</p> <p>«Жорстоке небо» М. Кідрука (83,3 %)</p> <p>«Пацики: конкретний роман» А. Дністрового (83,3 %)</p> <p>«Правила гри» А. Серової (80,9 %)</p> <p>«Гості з-поза реальності» Ю. Сичука (78,6 %)</p>	<p>«Дивна така любов» А. Багряної (85,4 %)</p> <p>«Любіть!..» О. Ірванця (83,3 %)</p> <p>«Мантра-омана» В. Гранецької (81,2 %)</p> <p>«Школа № 13» Г. Ручай (81,2 %)</p> <p>«Dead-line емоцій» Н. Сняданко (77,0 %)</p>
Чоловіки	Жінки
<p>«Жорстоке небо» М. Кідрука (77,7 %)</p> <p>«Диверсія» Т. Литовченка (66,6 %)</p> <p>«Імітація» Є. Кононенко (66,6 %)</p> <p>«Маски опадають повільно» С. Процюка (55,5 %)</p> <p>«Переваги окупаційного режиму» С. Жадана (55,5 %)</p>	<p>«Гонимарник» Дари Корній (88,8 %)</p> <p>«Дивна така любов» А. Багряної (88,8 %)</p> <p>«Любові полум'я» Нікі Нікалео (77,7 %)</p> <p>«Троянда ритуального болю» С. Процюка (66,6 %)</p> <p>«Бульварний роман» М. Матіос (66,6 %)</p>

**Основні риси сучасного заголовка, за визначенням респондентів
(запитання 8)**

На думку респондентів, заголовок сучасного твору має бути лаконічним, семантично містким, інтригуювальним, захопливим та оригінальним.

Додаток Ж

ЕЛЕКТРОННИЙ ПОКАЖЧИК СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ТВОРІВ (фрагмент)

Назва твору	Автор	Жанр	Рік написання, п.ч.
Бензин	Дмитро Лазуткін	поезія	2008
Бийся головою до стіни	Степан Процьок	повість	2011
Біг	Михайло Панасик	роман	2000
Біг Мак	Сергій Жадан	збірка оповідань	2003
Біда мине	Гарольд Бродикін	п'єса	2014
Бікфордів світ	Андрій Курков	роман	2013
Білий і рудий	Василь Кожелянко	поезія	1994
Білий слон	Марія Римар	роман	2005
Біс плоті	Валерій Шевчук	збірка оповідань	1999
Блакитне сонце	Юрій Покальчук	повість	1996
Блеск і ніщета підєрасів	Лесь Подерев'янський	п'єса	2007
Блок НАТО	Сергій Жадан	збірка оповідань - есеїв	2007
Блукаючий народ	Олександр Гаврош	роман	2012
Бог буває	Богдан Жолдак	збірка прози	1999
Богемна рапсодія	Олесь Ульяненко	роман	1999
Божевільна Бригада	Віталій Рейнюк	п'єса	2008
Божественна комедія	Таня Малярчук	роман	2009
Бомжі Донбасу	Олексій Чупа	проза	2014
Бора	Галина Вдовиченко	роман	2011
Бардо online	Світлана Поваліяєва	роман	2009
Бостон-джаз	Маряна Савка	збірка віршів	2008
БОТ	Максим Кідрук	технотрилер	2012
Бот: Гуаялькільський парадокс	Максим Кідрук	технотрилер	2015
БотакЄ	Тарас Прохасько	збірка	2010
Бранці мороку	Наталка та Олександр Шевченко	роман	2007
Брат-і-сестра	Олена Харченко	повість	2007
Блискавки третього покоусу	Оксана Радущинська	проза	2009
Будинок милосердя	Оксана Смола	п'єса	2014